

Ιστορίες επί χάρτου
Μορφές και θέματα της Αρχαιολογίας
στην Ελλάδα του 19ου αιώνα

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Ιστορίες επί χάρτου

Μορφές και θέματα της Αρχαιολογίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα

ISBN: 978-960-386-138-6

© 2013, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων

Γενική επιμέλεια: Δρ Έλενα Κουντούρη, Προϊσταμένη της ΔΕΑΜ
Σταυρούλα Μασουρίδη, αρχαιολόγος

Επιστημονική επιμέλεια: Δρ Έλενα Κουντούρη, Καλλιόπη Ξανθοπούλου, Σταυρούλα Μασουρίδη

Κείμενα: Χρύσα Βασιλοπούλου, Σταυρούλα Μασουρίδη, Μαρία Μουτσίου, Καλλιόπη Ξανθοπούλου,
Αρχοντούλα Παπουλάκου, Ειρήνη Σταματάκη, Σοφία Φραγκουλοπούλου, Ειρήνη Ψαρρά, αρχαιολόγοι

Χρονολόγιο: Χαρίλαος Τσέλιος, αρχαιολόγος

Φιλολογική επιμέλεια κειμένων: Μαργαρίτα Κρεμμυδά, φιλόλογος

Καλλιτεχνική επιμέλεια: Λουκία Ζερβουδάκη, γραφίστρια

Υπόλογος: Μαρία Κανελλοπούλου, διοικητικός

Εκτύπωση: Βιβλιοσυνεργατική Α.Ε.Π.Ε.Ε.

Φειδίου 18, 106 78 Αθήνα, τηλ.: 213 0181300

Προέλευση εικόνων: Αρχείο Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων

Σε κάθε άλλη περίπτωση, η προέλευση αναφέρεται στα σχετικά κείμενα.

Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων (ΔΕΑΜ)

Κεντρικό κτήριο

Αγίων Ασωμάτων 11, 105 53 Αθήνα

Τηλ.: 210 3358000 και 210 3358155

Fax: 210 3358190-1

Κτήριο Αρχείου Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων

Ψαρομηλίγκου 22, 105 53 Αθήνα

Τηλ.: 210 3234819

Fax: 210 3225374

e-mail: deam@culture.gr / url: <http://nam.culture.gr>

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Ιστορίες επί χάρτου

Μορφές και θέματα της Αρχαιολογίας
στην Ελλάδα του 19ου αιώνα

Επιμέλεια

Έλενα Κουντούρη
Σταυρούλα Μασουρίδη

Αθήνα 2013

ΕΚΘΕΣΗ

Γενική επιμέλεια - συντονισμός: Δρ Έλενα Κουντούρη,
Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων

Οργανωτική επιτροπή: Σταυρούλα Μασουρίδη, Καλλιόπη Ξανθοπούλου,
Σοφία Φραγκουλοπούλου, Ειρήνη Ψαρρά, αρχαιολόγοι

Επιμέλεια εποπτικού υλικού: Ειρήνη Ψαρρά

Ομάδα εργασίας: Χρύσα Βασιλοπούλου, Σταυρούλα Μασουρίδη, Μαρία Μουτσίου,
Καλλιόπη Ξανθοπούλου, Αρχοντούλα Παπουλάκου, Ειρήνη Σταματάκη,
Χαρίλαος Τσέλιος, Σοφία Φραγκουλοπούλου, Ειρήνη Ψαρρά, αρχαιολόγοι
Κωνσταντίνα Γαβρίλου, συντηρήτρια

Γραφιστική επιμέλεια: Ελισάβετ Κελίδου, γραφίστρια

Φιλολογική επιμέλεια κειμένων: Μαργαρίτα Κρεμμυδά, φιλόλογος

Υπόλογος: Μαρία Κανελλοπούλου, διοικητικός

Γραμματειακή υποστήριξη: Ιωάννα Καραγιάννη, Σάρρα Μάκκα, διοικητικοί

ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

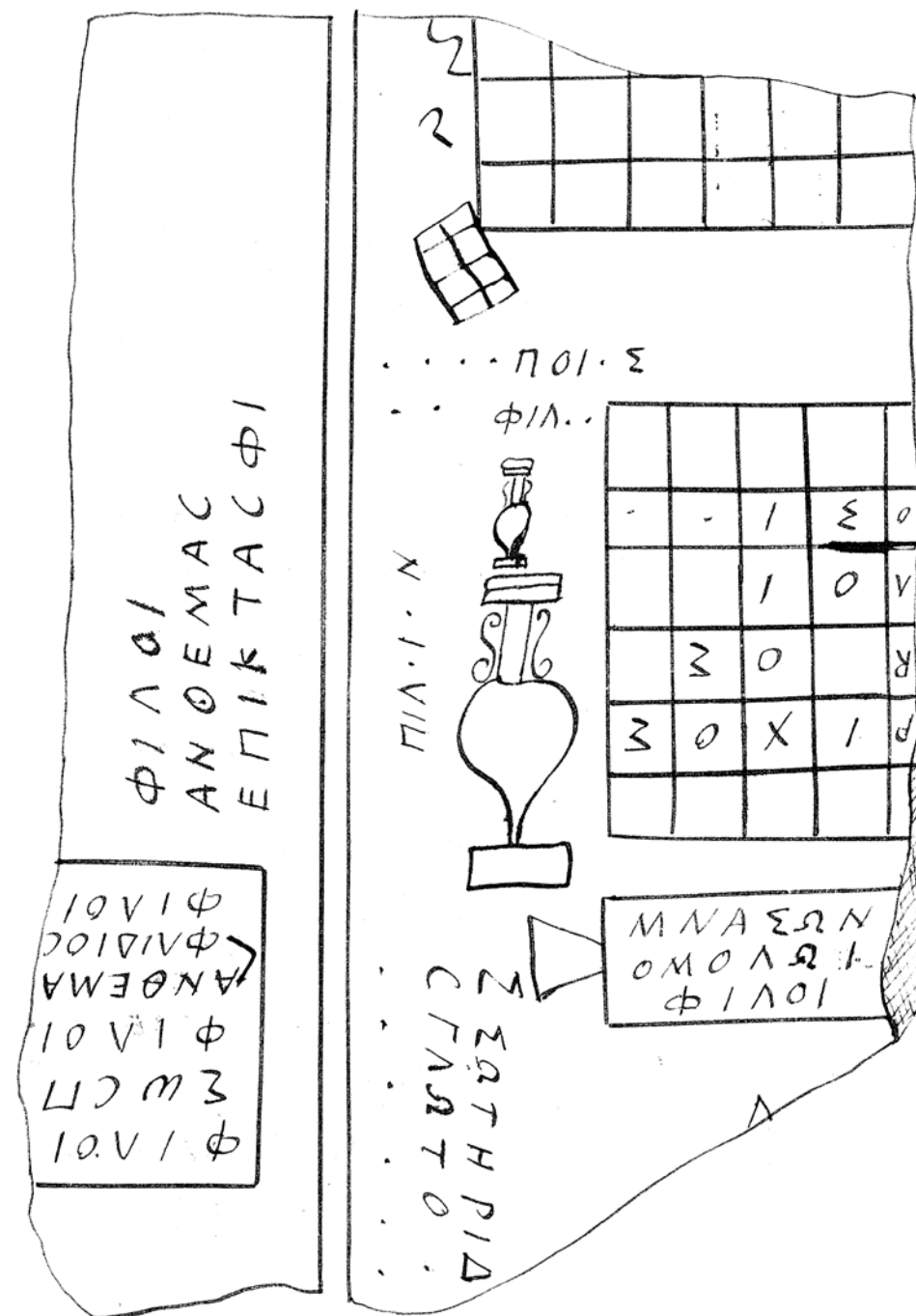
Γενική επιμέλεια: Δρ Έλενα Κουντούρη,
Καλλιόπη Ξανθοπούλου, Σοφία Φραγκουλοπούλου

Κείμενα: Δρ Έλενα Κουντούρη, Καλλιόπη Ξανθοπούλου

Σχεδιασμός - επιμέλεια - σκηνοθεσία: Μαρία Λεωνίδα, σκηνοθέτις

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Κείμενα - επιμέλεια: Καλλιόπη Ξανθοπούλου

Τα διακοσμητικά μοτίβα που εμφανίζονται στον κατάλογο προέρχονται από τεκμήρια του Αρχείου Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων.

Σχέδιο του Π. Σταματάκη στον κατάλογο τῶν ἐν τῷ μουσείῳ Θεσπιῶν ἀρχαίων (1882).

Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως σήμερα, η ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία αποκαλύπτει, μελετά και προστατεύει τα μνημεία και τους θησαυρούς της πολιτιστικής κληρονομιάς, διατηρώντας και αναδεικνύοντας την πολύτιμη συλλογική μας μνήμη με υψηλή επιστημονική κατάρτιση και υπευθυνότητα και απόλυτη προσήλωση στο συνταγματικό, θεσμικό και εθνικό της καθήκον. Προκειμένου να ανταποκρίνεται αποτελεσματικά στις απαιτήσεις τόσο του επιστημονικού της ρόλου όσο και της διοικητικής της αποστολής ως επίσημου φορέα της ελληνικής πολιτείας, η Αρχαιολογική Υπηρεσία από την πρώτη στιγμή της σύστασής της μεριμνά ταυτόχρονα για τη διατήρηση και την αξιοποίηση και της δικής της ιστορικής και θεσμικής μνήμης, διαφυλάσσοντας τα τεκμήρια που οριοθετούν διαχρονικά την πορεία των ερευνών της, διασώζουν την εξέλιξη της μεθοδολογίας της και συνθέτουν το χρονικό των συναρπαστικών επιτευγμάτων της.

Το Ιστορικό Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, ένα από τα παλαιότερα και σημαντικότερα αρχεία της Ελλάδας που τελεί υπό τη διαχειριστική ευθύνη της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, περιλαμβάνει διοικητικά έγγραφα, τηλεγραφήματα, φωτογραφίες, καταλόγους, σχέδια, χάρτες, καθώς επίσης προσωπικά αντικείμενα, σημειώματα και άλλα τεκμήρια που χρονολογούνται από το 1834 έως σήμερα. Τα τεκμήρια αυτά αφορούν τα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της χώρας, την αρχαιολογική έρευνα, αλλά και την ιστορία και τη διοικητική εξέλιξη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, και δίνουν τη δυνατότητα στον σύγχρονο ερευνητή να μελετήσει την ιστορία της αρχαιολογίας στην Ελλάδα, αλλά και να αντλήσει χρήσιμα στοιχεία για πολλούς άλλους τομείς της κοινωνικής, της πολιτικής και της οικονομικής ιστορίας. Σε ένα μεγάλο ποσοστό τα τεκμήρια αυτά συνιστούν πλέον τα ίδια σπάνια και πολύτιμα μνημεία της ιστορίας και της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, η Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων έχει αναλάβει το δύσκολο και πολυσύνθετο έργο της συστηματικής συγκέντρωσης, συντήρησης, ταξινόμησης, φύλαξης και διάθεσης των τεκμηρίων αυτών. Παράλληλα, υλοποιεί ένα εκτενές πρόγραμμα ψηφιοποίησης, που με την ολοκλήρωσή του θα συμβάλει καθοριστικά, αφενός μεν στη διάσωση των ευαίσθητων τεκμηρίων και τη μακροχρόνια διατήρηση των πληροφοριών που περιέχουν, αφετέρου δε στη μέγιστη και βέλτιστη δυνατή διαθεσιμότητα και προσβασιμότητά τους στην ελληνική και διεθνή επιστημονική κοινότητα και το ευρύ κοινό.

Στους ειδικά διαμορφωμένους και με σύγχρονες προδιαγραφές διατήρησης και ασφάλειας χώρους ενός πλήρως ανακαινισμένου παλαιού τυπογραφείου στην περιοχή του Κεραμεικού, όπου στεγάζεται το Αρχείο, μπορεί ταυτόχρονα να εκτίθεται ένα μικρό συγκριτικά, αλλά ιδιαίτερα αξιόλογο και αντιπροσωπευτικό, δείγμα των θησαυρών του. Η νέα μόνιμη έκθεση του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, την οποία συνοδεύει ο παρών κατάλογος, φιλοδοξεί επιπλέον να αποτίσει τον δέοντα φόρο τιμής στους πρωτοπόρους της ελληνικής αρχαιολογίας, Γενικούς Εφόρους, Εφόρους, Επιμελητές, που με το όραμα και το έργο τους θεμελίωσαν, εδραίωσαν και ανέδειξαν την Αρχαιολογική Υπηρεσία κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Αντιμετωπίζοντας το αρχαιολογικό υλικό ως ένα σημαντικό κομμάτι στη διαδικασία διατήρησης της ιστορικής μνήμης, η έκθεση επιχειρεί να «φυλλομετρήσει» τους αγώνες και τις αγωνίες, τις δράσεις και τα έργα, τους κόπους και τα επιτεύγματα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά τα πρώτα δύσκολα στάδια μετά τη σύστασή της, όταν αγωνιζόταν να προσδιορίσει την ταυτότητα,

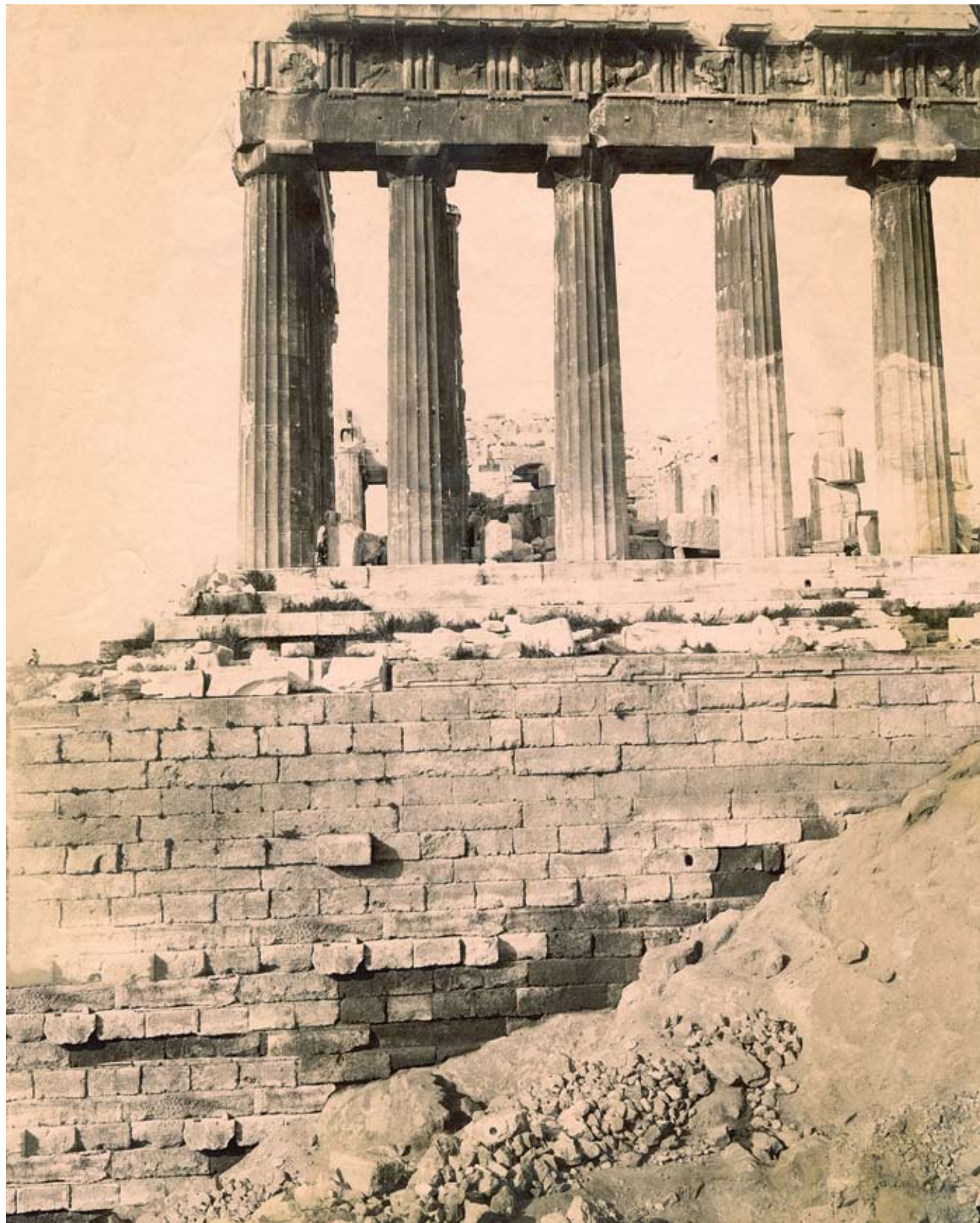

τον χαρακτήρα, το πλαίσιο και τον τρόπο λειτουργίας της. Από τα τεκμήρια του Αρχείου ξεδιπλώνονται αφηγήσεις για τις αρχικές προκλήσεις και δυσκολίες, τους πειραματισμούς και τις αναζητήσεις των βέλτιστων λύσεων και μεθόδων. Ζωντανεύουν οι άνθρωποι του αρχαιολογικού μόχθου και οι διαπροσωπικές τους σχέσεις, και παράλληλα φωτίζονται άγνωστες πτυχές του έργου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της συμβολής της στη διαμόρφωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Πολύτιμα ψήγματα γνώσεων ανασύρονται μέσα από έναν ανεξάντλητο αρχαιολογικό θησαυρό. Προβάλλονται τόσο οι μεγάλες μορφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, όσο και οι «ταπεινοί» αλλά εξίσου άοκνοι και πολύτιμοι υπηρέτες της. Παρουσιάζονται τα πρώτα μουσεία, η ίδρυση Ξένων Σχολών, η δράση της Αρχαιολογικής Εταιρείας και τα πρώτα βήματα της βυζαντινής αρχαιολογίας, καθώς και η εξέλιξη της αρχαιολογικής νομοθεσίας, ιδιαιτέρως σε συνάρτηση με τα θεμελιώδη και εγγενή ζητήματα της αντιμετώπισης της αρχαιοκαπηλίας και της εμποτείας κατά την εκτέλεση δημοσίων έργων.

Η περιήγηση στην έκθεση του Αρχείου αποτελεί μία ξεχωριστή ευκαιρία να «ψηλαφήσουμε» όλοι, ειδικοί και μη, τις μνήμες και το παρελθόν της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, η ιστορία της οποίας συμπορεύτηκε διαχρονικά με τις μεγάλες και ένδοξες, αλλά και τις δύσκολες και κρίσιμες στιγμές και τις περιπέτειες του ελληνικού κράτους. Παράλληλα μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε, συχνά με ιδιαίτερη έκπληξη, πόσο επίκαιρο –και ως εκ τούτου εξαιρετικά χρήσιμο και διδακτικό– παραμένει το χτες για τις αντίστοιχες προκλήσεις του σήμερα.

Δρ Λίνα Μενδώνη
Γενική Γραμματέας
Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού

Άποψη του Παρθενώνα (1885-1890)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα	10
Χρονολόγιο	12
1. 1834-1863. Ο μορφωμένος Ludwig Ross και ο αυτοδίδακτος Κυριακός Σ. Πιττάκης	16
2. 1863-1885. Περίοδος Π. Ευστρατιάδη και Π. Σταματάκη	22
3. 1885-1909. Η Υπηρεσία στα χρόνια του Π. Καββαδία	28
4. Αρχαιολογία και άλλες ειδικότητες	34
5. Ο ρόλος των απομάχων και των εκπαιδευτικών στην Αρχαιολογική Υπηρεσία τον 19ο αιώνα	38
6. Η αρχαιολογική νομοθεσία τον 19ο αιώνα	44
7. Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία	48
8. Τα πρώτα μουσεία και η συγκρότηση των συλλογών τους	52
9. Αρχαιοκαπηλία και παράνομη διακίνηση αρχαιοτήτων τον 19ο αιώνα	58
10. Αρχαιότητες και έργα δημόσιας υποδομής	64
11. Η ίδρυση και το έργο των ξένων αρχαιολογικών σχολών τον 19ο αιώνα	70
12. Βυζαντινή αρχαιολογία (1833-1899). Διάσωση και προστασία των μεσαιωνικών μνημείων	74
13. Παναγής Καββαδίας. Ματιές στον βίο και την προσωπικότητα του τελευταίου Γενικού Εφόρου	80
14. Οι πρώτοι γραπτοί διαγωνισμοί στο υπουργείο επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως	86
Συνομογραφίες	90
Βιβλιογραφία	90

Τα κεφάλαια του καταλόγου αντιστοιχούν στις θεματικές ενότητες της έκθεσης

Με την έκθεση «*Ιστορίες επί χάρτου. Μορφές και θέματα της Αρχαιολογίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*» και το συνέδριο «*Περί των Αρχαιοτήτων ιδίως. Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα μέσα από τις πηγές του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων*» η Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων τιμά τα πρόσωπα που σφράγισαν με το πολυδιάστατο έργο τους την ελληνική αρχαιολογία κατά τον 19ο αιώνα. Η έκθεση ακολουθεί τα βήματα των πρώτων Ελλήνων αρχαιολόγων, φωτίζοντας παράλληλα την ιστορία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και κατ' επέκταση της αρχαιολογικής επιστήμης στην Ελλάδα. Μέσα από πολύτιμα τεκμήρια, που φυλάσσονται στο Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, αναδεικνύεται η πολυσχιδής δράση του προσωπικού της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, αλλά και η συμβολή του στην έρευνα και την ανασύνθεση του ιστορικού παρελθόντος σε μια καθοριστική περίοδο για την νεότερη ελληνική ιστορία.

Στόχος της έκθεσης είναι να παρακολουθήσουμε τη διαδρομή της ανακάλυψης του αρχαίου ελληνισμού κατά τον 19ο αιώνα, μέσα από αφηγήσεις για τις δράσεις της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, τους ανθρώπους που διαδραμάτισαν μεγαλύτερο ή μικρότερο ρόλο, και τις πρώτες ανακαλύψεις που βαθμιαία οικοδόμησαν τις γνώσεις μας για την Αρχαιότητα. Τόσο στους ειδικούς όσο και στο ενδιαφερόμενο ευρύ κοινό που θα επισκεφθεί την έκθεση, θελήσαμε να υπενθυμίσουμε πόσο καθοριστική στάθηκε η συνδρομή των μνημείων και των καταλοίπων του παρελθόντος στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, καθώς η αρχαιολογία από τα πρώτα της βήματα προσέφερε στους Έλληνες, σε αντίξοους καιρούς, ακλόνητες μαρτυρίες του ιστορικού τους παρελθόντος. Ήδη κατά τις τελευταίες προεπαναστατικές δεκαετίες συντελέστηκε στροφή της ελληνικής διανόησης και των μορφωμένων κοινωνικών ελίτ προς τις αρχαιότητες, καθώς έγινε αντιληπτή η πολιτική και η συμβολική αξία των αρχαίων μνημείων ως διεθνώς αναγνωρίσιμης εθνικής παρακαταθήκης. Η «αναγεννημένη Ελλάδα» αναπαρίστατο αλληγορικά στα πολεμικά φυλλάδια του Κοραή ως μια νέα γυναίκα, συχνά πληγωμένη, που στεκόταν ανάμεσα σε αρχαία ερείπια, ενώ στα πόδια της κείτονταν θραύσματα αρχαιοτήτων, προτομές φιλοσόφων και ποιητών. Τα κυβερνητικά όργανα των επαναστατημένων Ελλήνων φρόντιζαν για την έκδοση διαταγών ή την ύπαρξη διατάξεων νομικής προστασίας των αρχαίων, τα οποία θεωρούνταν κτήμα όλων των Ελλήνων και απαγορευόταν η βλάβη τους. Μετά την ίδρυση του επισήμου ελληνικού κράτους και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, λίγα χρόνια αργότερα (1833), τα πράγματα άρχισαν να οργανώνονται ολοένα και περισσότερο. Καθώς οι αρχαιότητες ενσωματώθηκαν στο σχήμα της εθνικής κληρονομιάς μετενσαρκώθηκαν σε εμβλήματα της παλιγγενεσίας και αποδείξεις της ελληνικότητας. Ο κλασικός ελληνικός κόσμος αποτελούσε το θεμέλιο πάνω στο οποίο βασιζόταν η ιδεολογία του νέου κράτους και των πνευματικών του ανθρώπων. Η αρχαιολογία έγινε έτσι κρατική υπόθεση, απολύτως εθνική, συμμετέχως στην ίδρυση του κράτους-έθνους, κατά το μοντέλο άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Από την άλλη, ο 19ος αιώνας είναι η εποχή της «ηρωικής» αρχαιολογίας, η περίοδος που πρωτοπόροι αρχαιολόγοι περπάτησαν σε μέρη ακόμη παρθένα και έμειναν και εκείνοι κατάπληκτοι με τους καινούριους κόσμους που ανοίγονταν μπροστά στα μάτια τους. Όπως αναδεικνύεται από τα τεκμήρια του Αρχείου, οι σκαπανείς αυτοί είχαν ιδεολογία, αγάπη και έγνοια για να διασώσουν και να διαφυλάξουν τις αρχαιότητες, των οποίων η προστασία, κατά την περίοδο αυτή, δεν ήταν διαδικασία απρόσκοπτη και ακίνδυνη. Οπωσδήποτε, στην πλειονότητά τους δεν είχαν την τεχνική κατάρτιση και την ειδικευση των μεταγενέστερων, αρκετοί δε ήταν αυτοδίδακτοι. Είχαν όμως παράφορο έρωτα προς τις αρχαιότητες, αφιλοκέρδεια και συναίσθηση της ευθύνης ότι εργάζονται για το μέλλον, που αναπλήρωναν σε μεγάλο βαθμό την έλλειψη γνώσεων και μόρφωσης. Εάν μάλιστα λάβουμε υπόψη τις ιστορικές συνθήκες, το δυσχερές πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, την ανεπάρκεια επιστημονικού, τεχνικού και φυλακτικού προσωπικού, τα λιγοστά τεχνικά μέσα, τους ελάχιστους εθνικούς πόρους, θα παραβλέπαμε τυχόν παραλείψεις στο έργο τους, πειραματισμούς, ή την υιοθέτηση μεθόδων που σήμερα ξενίζουν. Αντίθετα, το σθένος που επέδειξαν, η υπομονή και η επιμονή τους καθίστανται επίκαιρες και διδακτικές, ιδιαίτερα στις κρίσιμες στιγμές που βιώνουμε σήμερα.

Το Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, το οποίο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα αρχαιολογικά σύνολα της χώρας, περιλαμβάνει έγγραφα, σχέδια, φωτογραφίες, εκθέσεις ανασκαφών, καταλόγους αρχαιοτήτων, επιστολές, εφημερίδες, βιβλία και φυλλάδια της εποχής, καθώς και τεκμήρια άλλης μορφής, όπως προσωπικά αντικείμενα. Στεγάζεται σε ειδικά διαμορφωμένο κτήριο στην οδό Ψαρομηλίγκου 22, πλήρως εξοπλισμένο με ειδικές αίθουσες ελεγχόμενου κλιματισμού για τη φύλαξη του αρχείου, ειδικές αρχαιοθήκες, εργαστήρια συντήρησης και χώρους μελέτης. Οι συστηματικές εργασίες ταξινόμησης, καταγραφής και τακτοποίησης του υλικού στις αρχαιοθήκες που πραγματοποιούνται εντατικά κατά την τελευταία τριετία, τόσο από το μόνιμο επιστημονικό προσωπικό της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων όσο και από εξειδικευμένο προσωπικό που προσελήφθη στο πλαίσιο έργων ενταγμένων στην τρέχουσα προγραμματική περίοδο (ΕΣΠΑ 2007-2013), συμβάλλουν αφενός στη μακροχρόνια διατήρηση των ευαίσθητων τεκμηρίων που διασώζει και αφετέρου στην προβολή και στη διευκόλυνση της πρόσβασης του επιστημονικού και ευρύτερου κοινού σε αυτό. Ειδικά

διαμορφωμένος χώρος στον άνω όροφο του κτηρίου φιλοξενεί εκθέσεις τμήματος των πλούσιων συλλογών του, προσφέροντας στο ευρύ κοινό ουσιαστική ευκαιρία γνωριμίας του πολύτιμου αρχείου, ο πλούτος και η ποικιλία του οποίου μόνον αμυδρά μπορούν να αποτυπωθούν κάθε φορά.

Έτσι, στη νέα μόνιμη έκθεση του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων αποτυπώνονται οι βασικοί σταθμοί της υπηρεσιακής διαδρομής των Γενικών Εφόρων και Εφόρων Αρχαιοτήτων του 19ου αιώνα. Πρόσωπα όπως οι Πιττάκης, Ευστρατιάδης, Σταματάκης, Καββαδίας, Τσουντας, Στάης, Λαμπάκης, κατέχουν θέση σημαντική ανάμεσα στους πρωτεργάτες Έλληνες αρχαιολόγους, επιδεικνύοντας δραστηριότητα αξιολογότατη.

Το υλικό όμως που έχει επιλεγεί από τους φακέλους του Αρχείου ξεδιπλώνει πολλές ακόμη αφηγήσεις. Αναφορές στο ανθρώπινο δυναμικό που αναμείχθηκε και υποστήριξε με τη δράση του το έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, όπως ήταν οι απόμαχοι του Αγώνα και οι εκπαιδευτικοί, ή άλλες ειδικότητες, όπως αρχιτέκτονες και νομομηχανικοί, συντηρητές, σχεδιαστές, τεχνίτες, αλλά και πολιτικές φυσιογνωμίες που σημάδεψαν την εποχή. Αποτυπώνεται η κρατική μέριμνα για τη νομοθεσία, την προσπάθεια διάσωσης των μνημείων και την ανάδειξή τους μέσα σε μουσεία, την αντιμετώπιση της αρχαιοκαπηλίας, τις ανασκαφικές έρευνες και τα δημόσια έργα. Παρουσιάζονται η δράση της Αρχαιολογικής Εταιρείας, η ίδρυση και το έργο των ξένων αρχαιολογικών σχολών, η μεταστροφή στην αντιμετώπιση των μεσαιωνικών μνημείων και τα πρώτα βήματα της βυζαντινής αρχαιολογίας. Τέλος, αποτυπώνονται ενδιαφέρουσες πτυχές της προσωπικότητας και της ιδιωτικής ζωής του τελευταίου Γενικού Εφόρου, Παναγιώτη Καββαδία, καθώς συχνά ο χαρακτήρας των ανθρώπων αντικατοπτρίζεται στην επιστημονική μέθοδο που ακολουθούν και στο πώς αντιμετωπίζουν τα προβλήματα. Η έκδοση που συνοδεύει την έκθεση φιλοδοξεί να είναι ουσιαστικότερη από έναν συνήθη, ευκαιριακού χαρακτήρα, κατάλογο έκθεσης, περιλαμβάνοντας ενημερωτικά κείμενα για κάθε θεματική και αναλυτικές λεζάντες για όλα τα τεκμήρια και σχετική εικονογράφηση.

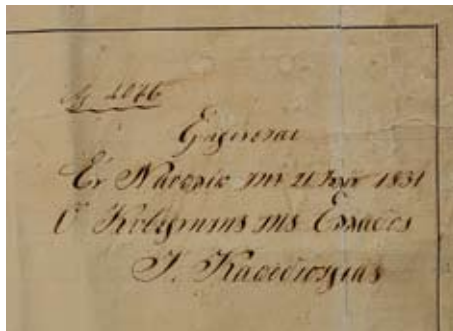
Πιστεύουμε ότι η παρούσα έκθεση συμπληρώνει τις ιστορικές και αρχαιολογικές γνώσεις για πρόσωπα και ζητήματα της αρχαιολογίας του 19ου αιώνα, ενώ αποτελεί παράλληλα πηγή πολύτιμων πληροφοριών, συμβάλλοντας στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης. Με δεδομένο, εξάλλου, ότι τα τεκμήρια γίνονται κοινό κτήμα, διαμορφώνουν κατ' επέκταση ένα πλέγμα προστασίας της πολιτιστικής μας κληρονομιάς προς όφελος του συνόλου. Απαίτηση, λοιπόν, και χρέος μας είναι να εξακολουθήσουμε να πορευόμαστε στον δρόμο που μέχρι σήμερα ακολουθούμε, προστατεύοντας τον πλούτο του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, διαθέτοντάς τον στην έρευνα και αξιοποιώντας τον δημιουργικά, αναδεικνύοντας τις πληροφορίες και τη σημασία του.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερος τους συνεργάτες μου αρχαιολόγους Καλλιόπη Ξανθοπούλου, Σταυρούλα Μασουρίδη, Αρχοντούλα Παπουλάκου, Σοφία Φραγκουλοπούλου, Ειρήνη Ψαρρά, Χαρίλαο Τσέλιο, Χρύσα Βασιλοπούλου, Μαρία Μουτσίου και Ειρήνη Σταματάκη, που πραγματοποίησαν την αρχαιολογική έρευνα, συνέγραψαν τα κεφάλαια του καταλόγου, και χωρίς τη συνεργασία και τη συμβολή των οποίων δεν θα ήταν δυνατή η οργάνωση και η υλοποίηση της έκθεσης. Τις αρχαιολόγους Σταυρούλα Μασουρίδη και Καλλιόπη Ξανθοπούλου ευχαριστώ ιδιαίτερα για τη συνεργασία τους στην επιμέλεια του καταλόγου. Την Καλλιόπη Ξανθοπούλου, επίσης, για τον σχεδιασμό του εκπαιδευτικού προγράμματος *Ένα μικρό παραμύθι από την κουκουβάγια του Αρχείου* και τη συγγραφή του συνοδευτικού εντύπου. Ευχαριστίες απευθύνω στη συντηρήτρια Ντίνα Γαβρίλου για την πολύτιμη βοήθειά της και στις διοικητικούς υπαλλήλους της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων Μαρία Κανελλοπούλου, Ιωάννα Καραγιάννη και Σάρρα Μάκκα για τη γραμματειακή υποστήριξη, καθώς και για τη διεκπεραίωση όλων των πρακτικών θεμάτων της έκθεσης και του συνεδρίου. Θερμότατες ευχαριστίες εκφράζω στον Προϊστάμενο της Διεύθυνσης Οικονομικών Υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού Γεώργιο Λιόντο, καθώς και στους συνεργάτες του Θεόδωρο Κωνσταντακόπουλο, Προϊστάμενο του Τμήματος Προμηθειών και Εκκαθάρισης Δαπανών και Χρήστο Πίκουλη, διοικητικό υπάλληλο, για τη βοήθειά τους στην διεκπεραίωση των οικονομικών θεμάτων της έκθεσης και του συνεδρίου.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στη γραφίστρια Ελισάβετ Κελίδου, που συνέβαλε στον καλλιτεχνικό σχεδιασμό της έκθεσης, στη σκηνοθέτιδα Μαρία Λεωνίδα για τη βιντεοπροβολή σχετικά με την ιστορία του Αρχείου, καθώς και στη Βιβλιοσυνεργατική για την άρτια μορφή του καταλόγου. Για την ευγενική προσφορά φωτογραφικού υλικού, απευθύνω θερμότατες ευχαριστίες στην εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα, τέλος, να εκφράσω προς την κ. Γενική Γραμματέα Δρ Λίνα Μενδώνη, καθώς τίποτα από όλα όσα προαναφέρθηκαν δεν θα είχε επιτευχθεί χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση και αρωγή της.

Δρ Έλενα Κουντούρη
Προϊσταμένη Διεύθυνσης
Εθνικού Αρχείου Μνημείων

1

2

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

1803: Απογύμνωση από τον λόρδο Έλγιν του Παρθενώνα και άλλων μνημείων της Ακρόπολης και της Αττικής από τον γλυπτό τους διάκοσμο.

1821: Έναρξη του ελληνικού Αγώνα για την εθνική ανεξαρτησία.

1822-1827: Διαδοχικές πολιορκίες της Ακρόπολης των Αθηνών από τα επαναστατικά και τα οθωμανικά στρατεύματα. Σημαντικές καταστροφές μνημείων.

1827: Ναυμαχία του Ναβαρίνου. Ο Ιωάννης Καποδίστριας εκλέγεται κυβερνήτης της Ελλάδας. Πρωτεύουσα του νέου ελληνικού κράτους ορίζεται το Ναύπλιο.

1829: Ίδρυση στην Αίγινα του Εθνικού Μουσείου. Ο ιστορικός Ανδρέας Μουστοξύδης αναλαμβάνει τη διεύθυνσή του.

1830: Πρωτόκολλο του Λονδίνου. Αναγνώριση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους με τη συνοριακή γραμμή Αχελώου - Σπερχειού.

1831: Δολοφονία του Ι. Καποδίστρια. Παραίτηση του Α. Μουστοξύδη από τη διεύθυνση του Εθνικού Μουσείου.

1832: Εκλογή του Όθωνα ως βασιλιά της Ελλάδας. Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης με την οποία καθορίζονται τα βόρεια σύνορα του κράτους στη γραμμή Αμβραχικού - Παγασητικού. Από τους Σ. Κλεάνθη και Ε. Schaubert υποβάλλεται το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο της πόλης των Αθηνών.

1833: Άφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο. Η χώρα κυβερνάται από επιτροπή αντιβασιλείας έως το 1835. Ο αρχιτέκτονας Adolf Weissenburg διορίζεται Έφορος Αρχαιοτήτων. Ο Κυριακός Πιττάκης διενεργεί τις πρώτες ανασκαφές στην Ακρόπολη των Αθηνών.

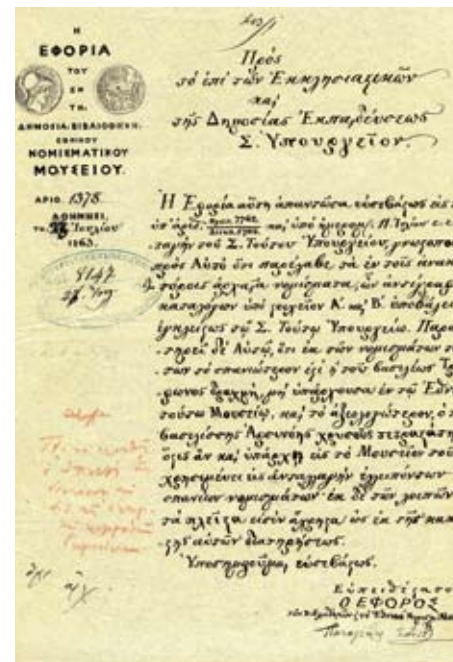
1834: Μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα. Νέο πολεοδομικό σχέδιο της πόλης από τον L. von Klenze. Έκδοση του πρώτου αρχαιολογικού νόμου. Ο φιλόλογος Ludwig Ross προάγεται σε Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων.

1835: Αποχώρηση από την Ακρόπολη των Αθηνών της βαυαρικής φρουράς. Ο χώρος καθίσταται επισκέψιμος με καταβολή εισιτηρίου.

1836: Διορισμός του Κ. Πιττάκη στη θέση του Εφόρου του Κεντρικού Μουσείου. Πρώτες ενέργειες για τη διεκδίκηση και την επιστροφή των γλυπτών των μνημείων της Ακρόπολης, με επιστολές του γραμματέα των Εκκλησιαστικών Ιάκωβου Ρίζου Νερούλου προς την κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου.

3

4

1837: Ίδρυση στην Αθήνα Πανεπιστημίου και Πολυτεχνικού Σχολείου. Ίδρυση της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

1841: Επανάσταση στην Κρήτη χωρίς αίσια έκβαση. Ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.

1843: Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου.

1844: Σύνταξη και ψήφιση Συντάγματος.

1846: Ίδρυση στην Αθήνα της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής.

1848: Προαγωγή του Κ. Πιττάκη σε Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων.

1852: Κατάρρευση κίονα του ναού του Ολυπιού Διός στην Αθήνα έπειτα από ισχυρό σεισμό και θύελλα.

1853: Κριμαϊκός πόλεμος. Επαναστατικά κινήματα σε Ήπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία (Ιανουάριος-Ιούνιος).

1854: Αποβίβαση αγγλογαλλικών στρατευμάτων στον Πειραιά και κατάληψη της Αθήνας. Ξεσπά επιδημία χολέρας. Έως το 1857, οπότε και οι δυνάμεις κατοχής αποχωρούν, σχηματίζονται κυβερνήσεις με την υποστήριξη της Αγγλίας και της Γαλλίας.

1858: Επανάσταση στην Κρήτη που έχει ως αποτέλεσμα την αναγνώριση θρησκευτικών και άλλων δικαιωμάτων από την Πύλη.

1861: Έκδοση των πρώτων ελληνικών γραμματοσήμων, στα οποία εικονίζεται η κεφαλή του θεού Ερμή. Πραγματοποιούνται ανασκαφές στον Κεραμεικό από την Αρχαιολογική Εταιρεία.

1862: Έξωση του Όθωνα. Ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας στο θέατρο του Διονύσου στην Αθήνα. Ίδρυση της Επιτροπής των Φιλαρχαίων.

1863: Ανακήρυξη του πρίγκιπα Γεωργίου της Δανίας από τη Β' Εθνική Συνέλευση ως βασιλιά των Ελλήνων. Θάνατος του Κ. Πιττάκη. Έκδοση βασιλικού διατάγματος για την ανέγερση μουσείου στον βράχο της Ακρόπολης.

1864: Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. Ψήφιση νέου Συντάγματος. Ξεκινούν εργασίες στα μεταλλεία του Λαυρίου. Στη θέση του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων τοποθετείται ο Παναγιώτης Ευστρατιάδης.

1866: Κρητική επανάσταση και ολοκαύτωμα της Ιεράς Μονής Αρκαδίου. Τίθεται ο θεμέλιος λίθος του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Ο Παναγιώτης Σταματάκης διορίζεται βοηθός του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων.

5

1869: Εγκαίνια του αρχικά ατμοκίνητου και μετέπειτα ηλεκτροκίνητου σιδηροδρόμου Αθηνών - Πειραιώς.

1870: Αποκάλυψη της δεξαμενής του Αδριάνειου υδραγωγείου, η οποία, έπειτα από μετατροπές, χρησιμοποιείται για την ύδρευση της Αθήνας έως το 1940.

1873: Λαυρεωτικά. Οικονομική καταστροφή Ελλήνων μικροεπενδυτών.

1874: Δημοσίευση στην εφημερίδα *Καιροί* του άρθρου του Χαριλάου Τρικούπη *Τις πταίει*, με το οποίο καταγγέλλεται το πολιτικό σύστημα της εποχής. Ολοκλήρωση του Μουσείου της Ακρόπολης. Ίδρυση στην Αθήνα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου.

1875: Κυβέρνηση Χ. Τρικούπη και θέσπιση της Αρχής της Δεδηλωμένης. Έναρξη των ανασκαφών στην Ολυμπία από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Κατεδαφίζεται ο φράγκικος πύργος στην Ακρόπολη.

1876: Ίδρυση του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών. Ανασκαφές στις Μυκήνες από τον Η. Schliemann, με τις οποίες αποκαλύπτεται ο ταφικός κύκλος Α και τμήμα της ακρόπολης. Ανασκαφές στην περιοχή του Ασκληπιείου Αθηνών.

1876-1878: Ανασκαφές από τον Π. Σταματάκη στην Τανάγρα, στον 6ο τάφο του ταφικού κύκλου Α των Μυκηνών, στην είσοδο του τάφου του Ατρέα και στον μεγάλο θαλαμωτό τάφο των Σπάτων.

1878: Νέες επαναστατικές κινήσεις σε Ήπειρο, Θεσσαλία, Μακεδονία και Κρήτη. Συνθήκη Αγίου Στεφάνου, συνέδριο Βερολίνου. Πρώτες ανασκαφές στην Κνωσό από τον Μίνωα Καλοκαιρινό.

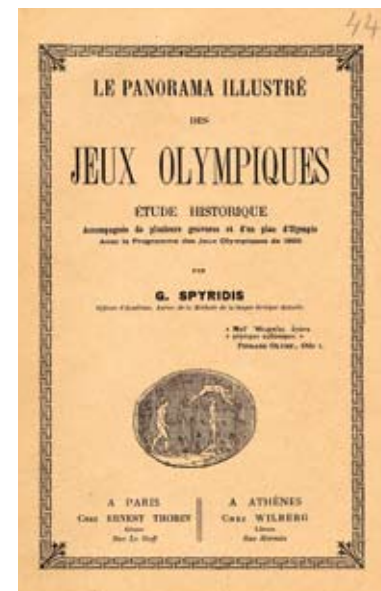
1881: Προσάρτηση στο ελληνικό κράτος της Θεσσαλίας και τμήματος του νομού Άρτας. Έναρξη των ανασκαφών του Ασκληπιείου της Επιδαύρου. Ίδρυση της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών.

1882: Κατασκευή των πρώτων σιδηροδρομικών δικτύων μεγάλων αποστάσεων. Έναρξη των εργασιών αποξήρασης της Κωπαΐδας και διάνοιξης της διώρυγας της Κορίνθου. Ανασκαφή του ιερού της Ελευσίνας.

1884: Ίδρυση της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας.

1885: Θάνατος του Π. Σταματάκη. Διορισμός του Παναγιώτη Καββαδία στη θέση του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων. Έναρξη μεγάλων ανασκαφών στην Ακρόπολη των Αθηνών. Δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Αρχαιολογικού Δελτίου.

1886: Προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία. Αφίμαχίες στην ελληνοτουρκική μεθόριο, κήρυξη

7

επιστράτευσης και σύντομος ναυτικός αποκλεισμός των ελληνικών παραλίων από στόλο των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Ανασκαφές στις Μυκήνες από τον Χρήστο Τσούντα. Ίδρυση της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής.

1887: Για πρώτη φορά στην Ελλάδα ο ηλεκτρισμός χρησιμοποιείται για τον φωτισμό κτηρίων στην πόλη του Λαυρίου.

1889: Ηλεκτροφωτισμός της Αθήνας. Ολοκλήρωση εργασιών οικοδόμησης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Κατά τα επόμενα έτη εμπλουτίζεται με αρχαιότητες, διάσπαρτες μέχρι τότε σε μικρότερα μουσεία και συλλογές.

1891: Επικύρωση σύμβασης μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας για απαλλοτρίωση του χώρου των Δελφών και διενέργεια ανασκαφών από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή.

1893: Στάση πληρωμών του ελληνικού κράτους. Εγκαίνια της διώρυγας της Κορίνθου.

1894: Εορτασμός της Πρωτομαγιάς στην Αθήνα. Ίδρυση της Εθνικής Εταιρείας με στόχο την παρέμβαση σε εθνικά ζητήματα. Ο Παρθενώνας υφίσταται φθορές από ισχυρό σεισμό.

1895: Απόσυρση του Χ. Τρικούπη από την πολιτική, έπειτα από συντριπτική ήττα στις εκλογές. Κυβέρνηση Θεόδωρου Δηλιγιάννη. Σταφιδικό ζήτημα, πτώση των τιμών της σταφίδας, συλλαλητήρια αγροτών στην Πελοπόννησο.

1896: Οι πρώτοι σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες στην Αθήνα. Μεγάλη απεργία στα μεταλλεία του Λαυρίου.

1897: Ελληνοτουρκικός πόλεμος και ήττα στο μέτωπο της Θεσσαλίας. Η Ελλάδα υποχρεώνεται σε βαριές πολεμικές αποζημιώσεις. Νέα επανάσταση στην Κρήτη, αποδοχή της αυτονομίας του νησιού από τις Μεγάλες Δυνάμεις.

1898: Ορισμός του πρίγκιπα Γεωργίου της Ελλάδας ως ύπατου αρμοστή της Κρήτης. Επιβολή διεθνούς οικονομικού ελέγχου. Έναρξη συστηματικών εργασιών αναστήλωσης των μνημείων της Ακρόπολης από τον νομομηχανικό Κωνσταντίνο Μπαλάνο. Ανασκαφές στις Κυκλάδες από τον Χ. Τσούντα.

1899: Δημοσίευση του νόμου ΒΧΜΓ΄ *Περί Αρχαιοτήτων*.

1900: Εντοπισμός του αρχαίου ναυαγίου των Αντικυθέρων από σφουγγαράδες της Σύμης. Έναρξη των ανασκαφών της Κνωσού από τον Arthur Evans. Ανασκαφή του προϊστορικού οικισμού του Σέσκλου από τον Χ. Τσούντα.

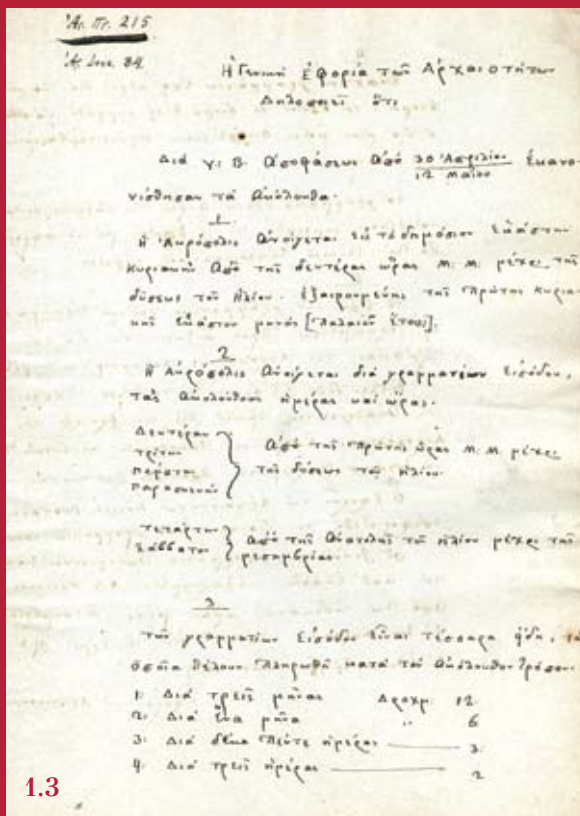

8

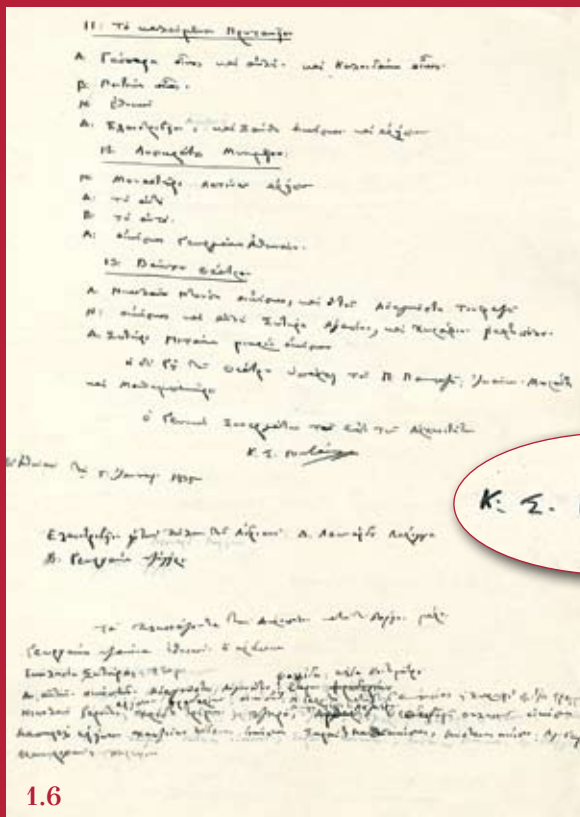
1. Τοπογραφικό σχέδιο αρχαίου Άργους εγχεκριμένο από τον Ι. Καποδίστρια (1831).
2. Λόγος Όθωνα για την αποδοχή του Συντάγματος (1843).
3. Φύλλο εφημερίδας με θέμα την αναγόρευση του βασιλιά Γεωργίου Α' (1863).
4. Έγγραφο του Εφόρου Π. Σούτσου για την παραλαβή αρχαίων νομισμάτων (1863).
5. Σελίδα καταλόγου αρχαίων συλλογής Τανάγρας (Σταματάκης, 1876).
6. Τροποποίηση ονομασίας της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων (Β.Δ. 1888).
7. Βιβλίο για τους Ολυμπιακούς Αγώνες (εμπειριέχεται το πρόγραμμα της Ολυμπιάδας του 1896).
8. Ναυάγιο Αντικυθέρων. Ευρήματα.

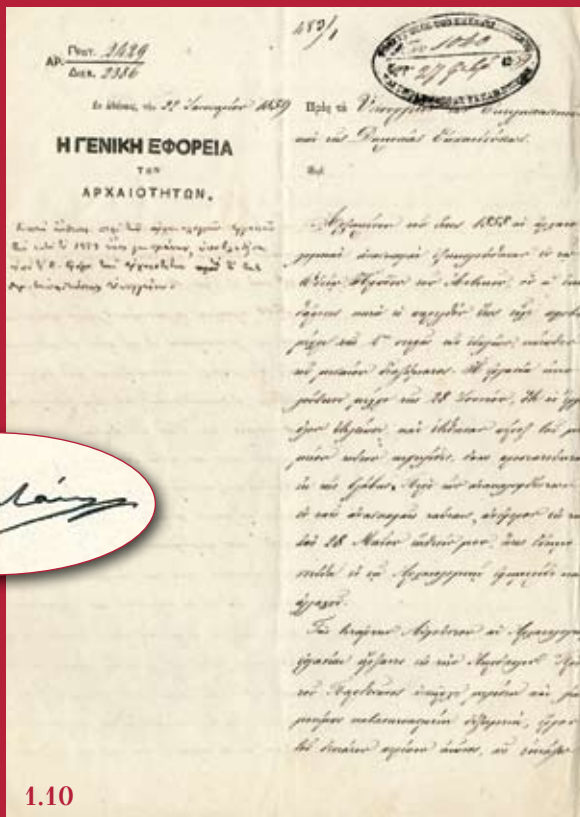
1.1

1.3

1.6

1.10

1.

Ειρήνη Ψαρρά

1834-1863
Ο ΜΟΡΦΩΜΕΝΟΣ LUDWIG ROSS ΚΑΙ
Ο ΑΥΤΟΔΙΔΑΚΤΟΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ Σ. ΠΙΤΤΑΚΗΣ

Τα πρώτα βήματα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας

Νομίζω δικαιολόγους τὰς τοιαύτας δαπάνας διὰ τὴν διατήρησιν τῶν πολυτίμων μνημείων τῆς ἀρχαιότητός μας, διότι τὰ μὲν χρήματα πάντοτε δυνάμεθα νὰ ἀποκτήσωμεν, τὰ λείψανα ὁμῶς ταῦτα τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ἀκρωτηριασθέντα οὕτως, φέρουσιν ζημίαν μεγίστην καὶ αἰώνιον εἰς τὴν ἐπιστήμην.¹

Με απόφαση του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια διορίζεται το 1829 Διευθυντής και Έφορος του Εθνικού Μουσείου της Αίγινας ο σπουδαίος Κερκυραίος λόγιος Ανδρέας Μουστοξύδης, στον οποίο οφείλονται οι πρώτες προσπάθειες διάσωσης και καταγραφής αρχαιοτήτων στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Με την έλευση της αντιβασιλείας του Όθωνα, η μέριμνα για τις αρχαιότητες ανατίθεται στην Επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματεία της Επικρατείας, ενώ στη θέση του Εφόρου των Αρχαιοτήτων της Ελλάδος τοποθετείται ο Βαυαρός αρχιτέκτονας Adolf Weissenburg (Αντολφ Βάισσενμπουργκ) το 1833.

Ωστόσο, η μεταφορά της πρωτεύουσας από το Ναύπλιο στην Αθήνα το 1834 σηματοδοτεί ουσιαστικά και την επίσημη έναρξη του έργου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Στις 28 Σεπτεμβρίου 1834 διορίζεται Έφορος των Αρχαιοτήτων της Ελλάδος ο Γερμανός φιλόλογος Ludwig Ross (Λουδοβίκος Ρος), με κλασική παιδεία και άριστη γνώση της ελληνικής. Στους πρώτους μήνες της σύντομης αλλά γόνιμης θητείας του (Οκτώβριος 1834-Σεπτέμβριος 1836) πετυχαίνει την αποχώρηση της βαυαρικής φρουράς από την Ακρόπολη, η οποία καθίσταται για πρώτη φορά επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος. Είχε ήδη εκδοθεί σχετικό βασιλικό διάταγμα (18 Αυγούστου 1834), με ενέργειες του αρχιτέκτονα Leo von Klenze (Λέο φον Κλέντσε).

Στο πνεύμα του ρομαντικού νεοκλασικισμού που κυριαρχεί στην Ευρώπη, πραγματοποιούνται τότε οι πρώτες καθαρέσεις μεσαιωνικών και νεότερων οχυρώσεων στον Ιερό Βράχο. Παράλληλα όμως, με εφόδιο τις επιστημονικές του γνώσεις, ο L. Ross θα τολμήσει και την πρώτη αναστήλωση στην Ελλάδα, επανατοποθετώντας τα μέλη του κατεδαφισμένου από τους Τούρκους ιωνικού ναού της Αθηνάς Νίκης, τα οποία βρήκε εντοιχισμένα στον προμαχώνα δυτικά των Προπυλαίων.² Σημαντική υπήρξε και η επισκευή του Θησείου, που αποτέλεσε το Κεντρικό Μουσείο για τη φύλαξη των διάσπαρτων αρχαιοτήτων.

Ωστόσο, το εχθρικό κλίμα που αντιμετωπίζει ο Ross στο περιβάλλον της Υπηρεσίας, αλλά και η δυσμένεια της αντιβασιλείας εκείνη την περίοδο, τον οδηγούν σε παραίτηση στις 2 Σεπτεμβρίου 1836.³

Έναν μήνα αργότερα, διορίζεται Έφορος του Κεντρικού Μουσείου ο συνεργάτης του πρώην Εφόρου, ο Αθηναίος Κυριακός Πιττάκης. Χωρίς ειδικές αρχαιολογικές γνώσεις, αλλά τρέφοντας αληθινή αγάπη για τις αρχαιότητες, αναλαμβάνει, σχεδόν μόνος του επί 27 χρόνια, το δύσκολο επιστημονικό και διοικητικό έργο της Υπηρεσίας. Σημαντική βοήθεια του προσφέρει στην αρχή και ο ζωγράφος Αθανάσιος Ιατρίδης.

Μεγάλος αρχαιολογικός του «έρωτας» υπήρξε η Ακρόπολη της Αθήνας, στην οποία διενεργεί ανασκαφές επί πολλά χρόνια (1833-1861), ενώ συνεχίζει τις καθαρέσεις των νεότερων κτισμάτων. Με

τα οικονομικά και τεχνικά μέσα της εποχής του πραγματοποιεί σωστικές αναστηλωτικές εργασίες στον Παρθενώνα, το Ερέχθειο και τα Προπύλαια. Παράλληλα όμως, ταξιδεύει δια θαλάσσης και ξηράς... εις όλον τὸ κράτος, χάριν τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας.⁴ Στις 31 Δεκεμβρίου 1848 προάγεται σε Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων, αξίωμα το οποίο θα τιμήσει έως τον θάνατό του (23-10-1863).

Εκτός του Θησείου, ο Κ. Πιττάκης συγκρότησε αρχαιολογικές συλλογές στην εκκλησία της Μεγάλης Παναγίας, στη Στοά του Αδριανού, στον Πύργο των Ανέμων, στα Προπύλαια, στην Πινακοθήκη και αλλού, προσπαθώντας να αντιμετωπίσει τις ανάγκες φύλαξης των διάσπαρτων αρχαίων. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, της οποίας διετέλεσε γραμματέας και αντιπρόεδρος, ενώ επί σχεδόν 20 χρόνια ανέλαβε ο ίδιος αποκλειστικά τη σύνταξη του περιοδικού της Έφημερίδος Αρχαιολογικής. Αντιγράφοντας με πάθος αρχαίες επιγραφές, διέσωσε χιλιάδες ανεπίγραφα μνημεία σε όλη την τότε ελληνική επικράτεια.

Η προσφορά του πρώτου Έλληνα Γενικού Εφόρου αμφισβητήθηκε κατά καιρούς, κυρίως από τους συγχρόνους του, αλλά και από νεότερους αρχαιολόγους, που εστιάζουν στις αδυναμίες του επιστημονικού του έργου. Η κριτική αυτή, ωστόσο, παραβλέπει τη σκληρή ελληνική πραγματικότητα του 19ου αιώνα. Από τη μελέτη του πλούσιου αρχαιολογικού υλικού προβάλλει ανάγλυφα ο ακούραστος αρχαιολόγος, ο οποίος εργάζεται με αυταπάρανη για τη διάσωση των αρχαίων μνημείων, αλλά και την εξεύρεση λύσης στα ποικίλα καθημερινά προβλήματα της νεοσύστατης Υπηρεσίας. Η αγωνία του να ανταποκριθεί στα επιστημονικά και υπηρεσιακά του καθήκοντα, να διασώσει τὰ ἱερά λείψανα τῶν προγόνων μας, αποτυπώνεται αμείωτη ακόμη και στα έγγραφα των τελευταίων ημερών της ζωής του.

1.1. Σχέδιο εγγράφου του L. Ross πρὸς τὸ Β. Ἀνώτερον Φρουραρχεῖον Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς (αρ. πρωτ. 143/16-2-1835). Ο Γενικός Έφορος ζητάει διευκρινίσεις διὰ τί καὶ ἕως ποῦ ἀναβάλλεται ἡ ἐκκένωσις τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τῆ στρατιωτικῆς φρουράς. Η Ακρόπολη εἶχε κηρυχθεῖ ἤδη ἀρχαιολογικὸς χώρος με τὸ ἀπὸ 18-10-1834 Β.Δ. καὶ εἶχε αποφασιστεῖ ἡ ἐκκένωσή της, ἀλλὰ οἱ Βαυαροὶ στρατιῶτες καθυστεροῦσαν καὶ τελικὰ ἀποχώρησαν στις 25 Μαρτίου/6 Ἀπριλίου 1835.

1.2. Πρακτικὰ Δημοπρασίας λίθων τῆς ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν (24-1-1835). Σε ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 1835 διεξάγονταν τακτικὰ δημοπρασίες γιὰ τὴν πώληση σωρῶν ἐθνικῶν πετρῶν, ἀγκωναρίων κ.λπ., που προέρχονταν ἀπὸ τὰ ἔργα καθαιρέσεων στὸν Βράχιο. Οἱ λίθοι ἀγοραζόνταν ἀπὸ ἐργολάβους γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησις δημόσιων ἀλλὰ καὶ ἰδιωτικῶν κτηρίων τῆς νέας πρωτεύουσας. Τὴν ἐπόμενη χρονιά (1836) δὲν διενεργήθηκαν δημοπρασίες καὶ μεγάλες ποσότητες λίθων παραχωρήθηκαν γιὰ τὴν ἀνάγερσις τῶν Βασιλικῶν Ἀνακτορῶν (σημερινὴ Βουλή). Ο Ross υπογράφει τὰ πρακτικὰ ὡς Βασιλικὸς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων.

1.3. Σχέδιο εγγράφου τοῦ L. Ross γιὰ τὴν καθιέρωση γραμματίων εἰσόδου στὴν Ακρόπολη (αρ. πρωτ. 215/18-5-1835). Η καθιέρωση εἰσιτηρίου στὴν Ακρόπολη καὶ τὸ ὠράριο λειτουργίας τοῦ χώρου ὑπῆρξαν προτάσεις τοῦ L. Ross καὶ περιλήφθηκαν στὸν Κανονισμόν διὰ τὴν Ὑπηρεσίαν τῶν Φυλάκων τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ ὁποῖος ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴ Βασιλικὴ Γραμματεία στις 31-12-1834. Ὡστόσο, ὁ Ross συνέταξε τὸ παρὸν ἔγγραφο 5 μῆνες μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Κανονισμοῦ καὶ, επικαλούμενος τὴν ἀπὸ 30 Ἀπριλίου/12 Μαΐου Υ. Β. Ἀπόφασιν, τροποποίησε κάποιες ρυθμίσεις τοῦ.

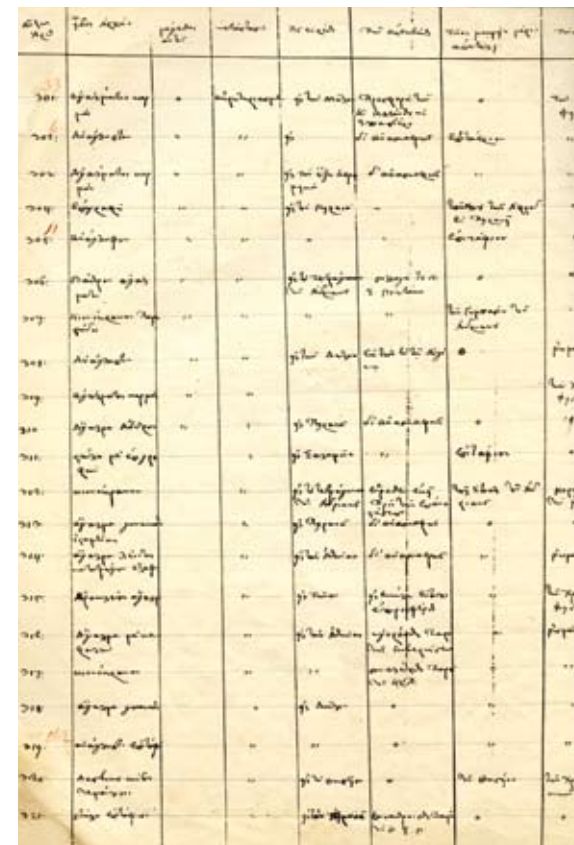
1.4. Ακριβὲς ἀντίγραφο τοῦ μοναδικοῦ σωζόμενου γραμματίου εἰσόδου τῆς Ακροπόλεως, με υπογραφή τοῦ L. Ross. Χορηγήθηκε στις 24-3-1835 στὴν οἰκογένεια τῆς Ελένης Παλάσκα καὶ ἴσχυε γιὰ 9 μῆνες. Τὸ ἀντίγραφο τοῦ εἰσιτηρίου παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο, ὅπου φυλάσσεται τὸ πρωτότυπο.

1.5. Απόφασις τοῦ βασιλιά Ὀθῶνα σχετικὰ με προβιβασμὸ τοῦ Κ. Πιττάκη σε Γενικὸ Ἐφορο Αρχαιοτήτων (αρ. πρωτ. 13560/31-12-1848). Ἐπιθυμοῦντες νὰ ἀνταμείψωμεν τὸν ζῆλον τοῦ μέχρι τοῦδε ἐφό-

ρου τοῦ Κεντρικοῦ Μουσείου κυρίου Κ. Πιττάκη, ... προβιβάζομεν αὐτὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου. Ο Πιττάκης ἐπιθυμοῦσε τὸν τίτλο, που θα τοῦ προσέδιδε τὸ ἀπαραίτητο κύρος γιὰ νὰ διεκπεραιώνει ευκολότερα τὸ δύσκολο ἔργο τῆς Ὑπηρεσίας.

1.6. Σχέδιο εγγράφου τοῦ Κ. Πιττάκη με τίτλο Τὰ γειτονεύοντα μέρη τὰς κατὰ τὸ κατωφερὲς τῆς Ἀκροπόλεως Ἀρχαιοτήτας (αρ. πρωτ. 63/5-1-1835). Ὑπὸ μορφή καταλόγου ἀναφέρονται ὀνόματα ἰδιοκτητῶν καὶ ἀκίνητα (ἐθνικόν, χωράφιον, οἰκόπεδον, ἐρείπιον, οἰκίσκος, ἐλαιοτριβεῖον κ.λπ.), τὰ ὁποῖα γειτνιάζομεν με τὰ σημαντικότερα ἀρχαία μνημεία γύρω ἀπὸ τὴν Ακρόπολη. Ο Πιττάκης υπογράφει ὡς Γενικὸς Συνεργάτης τοῦ ἐπὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων, ἀλλὰ δὲν σημειώνει τὸν ἀποδέκτη τοῦ καταλόγου. Ἴσως συνέλεξε τὰ στοιχεῖα κατ' ἐντολὴ τοῦ προϊσταμένου τοῦ Ross, ὁ ὁποῖος πιθανότατα ἀπέβλεπε σε μία μελλοντικὴ ἐξαγορὰ τῶν ακινήτων αὐτῶν ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία γιὰ ἀρχαιολογικοὺς σκοποὺς (ἀνασκαφὴ κ.ά.).

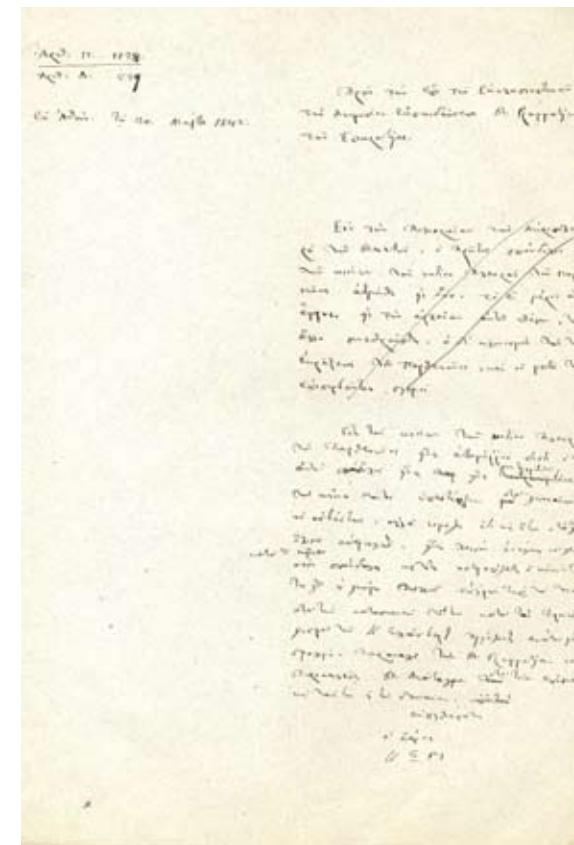
1.7. Κατάλογος τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Θησείου καὶ τῆς Στοᾶς τοῦ Αδριανοῦ, με καταγραφὰς τοῦ Κ. Πιττάκη. Στὸ ἐξώφυλλο τοῦ καταλόγου αὐτοῦ ὑπάρχει ἰδιόχειρο σημεῖωμα τοῦ ἐπόμενου Εφόρου Π. Ευστρατιάδη: Εὐρέθη 1864 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πιττάκη ἐν τῇ συλλογῇ τῇ ἐν τῷ οἰκίσκῳ τῆς Ἀκροπόλεως μετὰ τῶν ἀρχείων

1.7

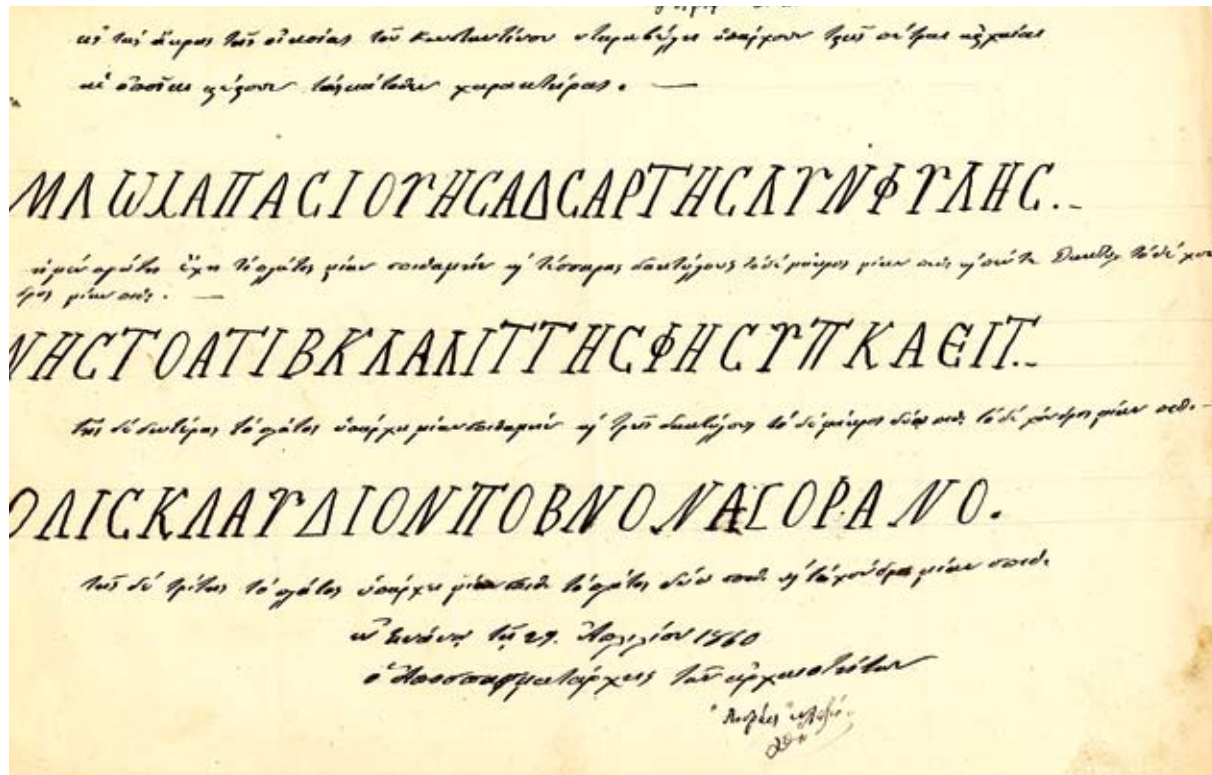
τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ἐθνικοῦ μουσείου. Τὰ ἐν τοῖς καταλόγοις τοῦτοις ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς ἄλλοις τοῦ Θησείου καὶ τῆς Στοᾶς καταλόγοις ὑπὸ ἄλλους ἀριθμοὺς. Ο Ευστρατιάδης ἐπισημαίνει τὸ πρόβλημα τῶν διπλῶν καταγραφῶν μνημείων στους πολλοὺς καταλόγους τοῦ Πιττάκη, ὁ ὁποῖος εἶτε καταγοῦσε εἰς ἀνάγκης, εἶτε συγχώνευε κατὰ καιροὺς τὶς συλλογὰς ἀρχαιοτήτων. Ἐπιπλέον, ὁ Ευστρατιάδης σημειώνει στὴν πρώτη σελίδα τὶς διπλῆς καταγραφὰς με κόκκινο μολύβι.

1.8. Σχέδιο εγγράφου τοῦ Κ. Πιττάκη πρὸς τὴ Γραμματεία τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως, σχετικὰ με ἀνάγκη στήριξης ἐνὸς κίονα τοῦ Παρθενῶνα (αρ. πρωτ. 1128/20-3-1842). [Διαγεγραμμένα: Εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τῶν Βενετῶν ὁ πρῶτος σπόνδυλος ἐνὸς τῶν κίωνων τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος ἐτμήθη εἰς δύο.] ... τὸν κίονα τοῦτον ὑπεστήριξα διὰ γωνιαίων λίθων καὶ ἀσβέστης, ἀλλὰ νομίζω ὅτι καὶ οὕτως δὲν εἶναι ὄλως ἀσφαλῆς. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ γενεῖ κατὰ τὸ ἦμισυ νέος σπόνδυλος καὶ τότε ἀσφαλίζεται ὁ κίων ... κατὰ τὸν προῦπολογισμόν τοῦ κ. Σχάουμπερτ χρειάζονται ἑκατὸν εἴκοσι δραχμαί. Εἶναι φανερόν ὁ κατεξοχὴν σωστικὸς χαρακτήρας τῆς ἐπέμβασης που προτείνει ὁ Πιττάκης.

1.8

1. Ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ Κ. Πιττάκη πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐκκλησιαστικῶν σχετικὰ με ἐγκρίσις χρηματικῆς δαπάνης γιὰ τὶς ἐργασίες στὴν Ακρόπολη (αρ. πρωτ. 1963/16-5-1844).
2. Η ἀναστήλωσις ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα συνεργασίας τοῦ L. Ross με τοὺς Γερμανοὺς ἀρχιτέκτονες E. Schaubert καὶ Ch. Hansen καὶ παρὰ τὰ λάθη τῆς ἦταν πρωτοποριακὴ. Οἱ τρεῖς τοὺς δημοσίευσαν ἀπὸ κοινοῦ τὴ μελέτη τοῦ ναοῦ τὸ 1839.
3. Ο L. Ross βρισκόταν σε προσωπικὴ διαμάχη με τὸν Κ. Πιττάκη, συνεργάτη τοῦ στὴν Ὑπηρεσία, ἀλλὰ καὶ με τὸν Ἀλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβῆ, ὑπάλληλο τότε τῆς Γραμματείας. Λίγους μῆνες μετὰ τὴν παραίτησή του, ὁ Ross ἔλαβε τὴ θέση τοῦ καθηγητῆ τῆς ἀρχαιολογίας στὸ Ὀθώνειο Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ὅπου παρέμεινε μέχρι τὸ 1843.
4. Ἀπὸ τὴν με αρ. πρωτ. 2334/28-10-1848 αἴτησις τοῦ Κ. Πιττάκη πρὸς τὸ ὑπουργεῖο, σχετικὰ με προβιβασμὸ τοῦ στο ἀξίωμα τοῦ Γενικοῦ Εφόρου Αρχαιοτήτων.

1.13

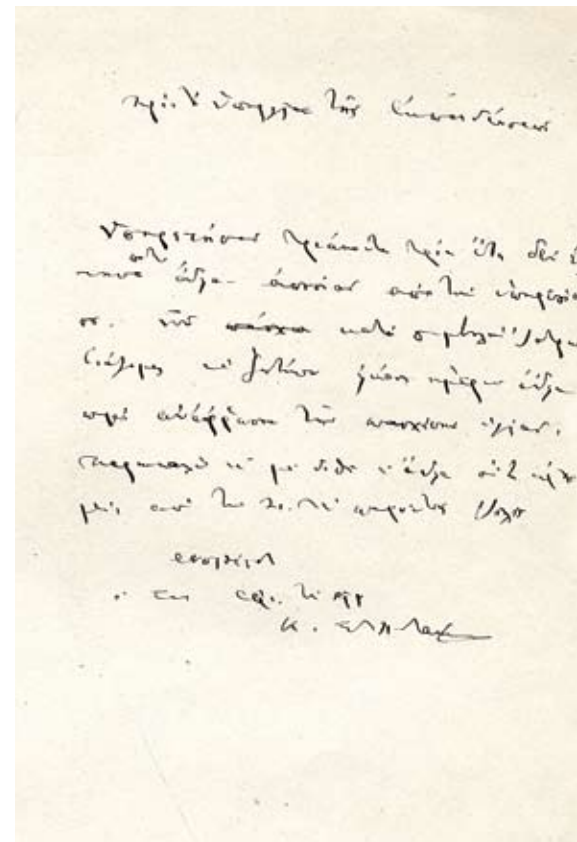
1.9. Σχέδιο εγγράφου του Κ. Πιττάκη προς τη Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως σχετικά με την καταστροφή του τζαμιού στον σηκό του Παρθενώνα και την ανεύρεση σημαντικών αρχαιοτήτων (αρ. πρωτ. 1188/27-7-1842). Το καταμολύναν πρό χρόνων τὸν Παρθενῶνα τουρκικὸν τσαμί δὲν ὑπάρχει πλέον χάρις εἰς τὸν Θεόν. Εἰς τὴν κατεδάφισίν του ἀνεκαλύφθησαν πλέον τῶν εἰκοσι τμημάτων τῆς ζωφόρου τοῦ ἱεροῦ τούτου Ναοῦ. Το ετοιμόρροπο τζαμί αποτελοῦσε χώρο διαμονῆς Βαυαρῶν στρατιωτῶν μέχρι το 1834 καὶ τα ἐπόμενα χρόνια χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Πιττάκη ὡς ἀποθήκη ἀρχαίων, ἕως τὴν κατάρρευσίν του.

1.10. Γενικὴ ἔκθεσις περὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν τῶν κατὰ τὸ 1858 ἔτος γενομένων, ὑποβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργεῖον (αρ. πρωτ. 2429/22-4-1859). Ὁ Πιττάκης πρόσθεσε ἰδιοχείρως τὸ θέμα στο καθαρὸ ἔγγραφο, στο ὁποῖο ἀναφέρει τὶς ἀνασκαφές στο Ὡδεῖο τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ καθὼς καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς μεγάλης δεξαμενῆς μπροστὰ στον Παρθενῶνα: ...ἐν αὐτῇ εἶχον συναθροίσθη 3700 τεμάχια ἀρχαιοτήτων λόγου ἀξίων. Ταῦτα νῦν μετεκόμισα ... εἰς δὲ τοὺς τοίχους αὐτῆς οὐ μόνον ἀνευρέθησαν ἐπιγραφαὶ ... τινὲς τῶν ὁποίων εἰσὶν ἀξιοσπούδαστοι, διὰ τε τὸ εὐφραδὲς τῶν ἐκφράσεων αὐτῶν καὶ διὰ τὴν ἱστορικὴν ὕλην τούτων, ἀλλὰ

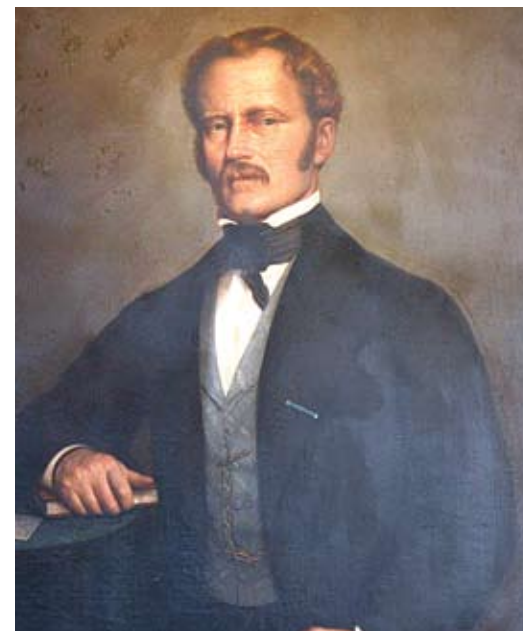
καὶ πολλὰ μέρη τῶν γλυπτῶν ἔργων τῶν ἐν τοῖς ἀετοῖς τοῦ Παρθενῶνος ἀνεκαλύφθησαν ταῦτα δὲ εἰσὶ τῆς Φειδιακῆς σχολῆς.

1.11. Κοινοποίησις ἀντιγράφου τοῦ ἀπὸ 2-3-1861 βασιλικοῦ διατάγματος τοῦ Ὁθῶνα σχετικά με τὴν δευτέρη ἐπανεκδόση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδας (αρ. πρωτ. 1106/14-3-1861). Τὸ διάταγμα κοινοποιεῖται ὀπισθογράφως στον Γενικὸ Ἐφορο καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Μ. Ποτλῆς τοῦ ἐκφράζει τὶς προσδοκίαις του: Πιστεύομεν κύριε Ἐφορε, ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην φάσιν αὐτῆς θέλει, διὰ τοῦ ζήλου καὶ τῶν φώτων τῆς ὀριζομένης Ἐπιτροπῆς, ἔτι σπουδαιότερα κατασταθῆ καὶ εἰς τὴν ἀρχαιομάθειαν ὠφελιμοτάτη ἀποδειχθῆ. Ἡ ἐκδόση τῆς Ἐφημερίδος Ἀρχαιολογικῆς ξεκίνησε το 1837 καὶ εἶχε διακοπῆ μέχρι το 1861 δύο φορές.

1.12. Οπισθόφυλλο ἀπὸ σχέδιο εγγράφου τοῦ Κ. Πιττάκη με θέμα: ὅπως πεμφθῶσιν εἰς τὰ Γυμνάσια καὶ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τὰ φυλλάδια τῆς ἀρχ. ἐφημερίδος (αρ. πρωτ. 2869/28-4-1861). Ἀμέσως μετὰ τὴν δευτέρη ἐπανεκδόση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδας, ὁ Πιττάκης εισηγεῖται στο ὑπουργεῖο τὴν ἐκ νέου διανομὴ τῆς στα σχολεῖα, ἣ ὁποία εἶχε διακοπῆ: Ἐπειδὴ ἡ Ἐφημερίς αὐτὴ διδαχμένη εἰς τὰ σχολεῖα ... δύναται νὰ ὠφελῆσιν τὰ μέγιστα τὴν ἐπιστήμην, καὶ νὰ συντείνῃ εἰς τὴν ἀκριβεστερα διατήρησιν τῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ ἐγείρουσα

1.14

Λουδοβίκος Ρος, ελαιογραφία Γ. Βαρούχα. Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν

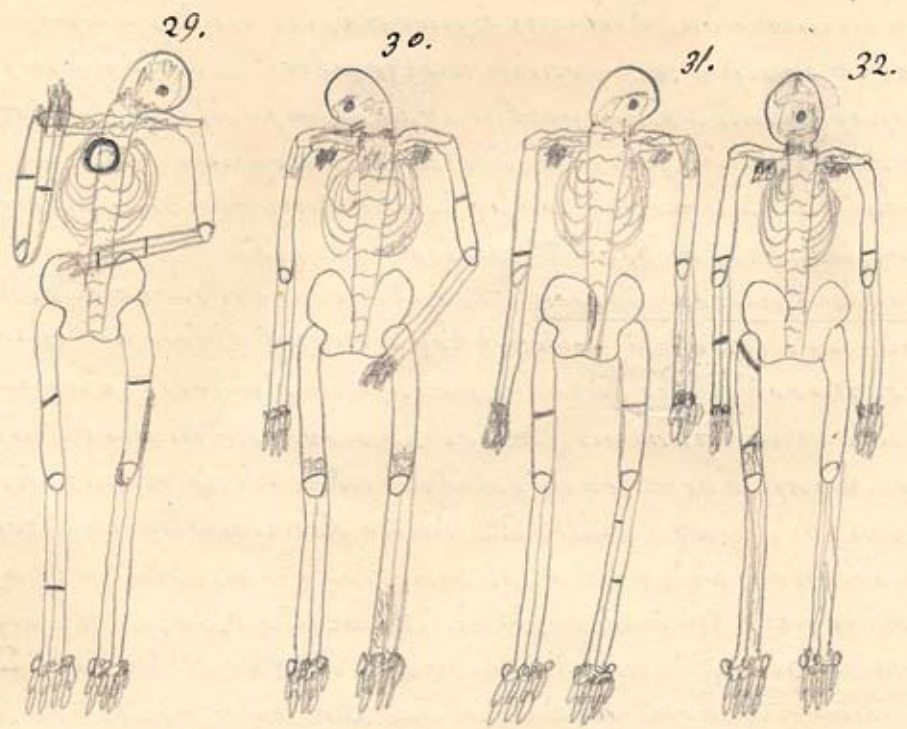

Κυριακὸς Σ. Πιττάκης. Ἀρχεῖο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

τὴν πρὸς τὰς ἀρχαιοτήτας ἀγάπη τῶν νέων σπουδαστῶν Ἑλλήνων ... παρακαλῶ νὰ πεμφθῶσιν εἰς ὅλα τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα.

1.13. Σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τριῶν ἐνεπίγραφων λίθων ἀπὸ τὴν Μεγαλόπολη (29-4-1860). Τὸ σχέδιο συνόδευε τὴν με αρ. πρωτ. 13/11 Μαΐου 1860 ἀναφορὰ τοῦ Ἀνδρέα Ἀλεξίου, Ἀποσπασματάρχου τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐν Σινάνῳ (Σινάνο ὀνομαζόταν ἡ Μεγαλόπολη τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας), πρὸς τὴν Εφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων. Ἡ προσπάθεια ὁμῶς σχεδίασης τῶν γραμμάτων ἔχει γίνῃ ἀπὸ ἄλλο ἄτομο, τὸ ὁποῖο, ὄχι ἀπόλυτα ὀρθογραφημένα, σημειώνει: εἰς τὰς ἄκρας τῆς οἰκίας τοῦ Κωνσταντίνου νταραβέλη καὶ δημοτρίου Τοντία ὑπάρχουν τρεῖς πέτραι ἀρχαῖαι, αἱ ὁποῖαι φέρουν τοὺς κάτωθεν χαρακτῆρας ... ἡ μὲν πρώτη ἔχει τὸ πλάτος μίαν σπιθαμὴν καὶ τέσσαρας δακτύλους, τὸ δὲ μᾶκρος ... τὸ δὲ χόνδρος μίαν πηθ. Ἐκτελώντας τὶς ἐντολές τοῦ Πιττάκη, οἱ φύλακες ἀντέγραφαν ἐπιγραφές, τὰ σχέδια τῶν ὁποίων αποτελοῦν, σε ὀρισμένες περιπτώσεις, μοναδικὰ τεκμήρια χαμένων σήμερα μνημείων.

1.14. Σχέδιο τῆς αἴτησης τοῦ Κ. Πιττάκη πρὸς τὸ ὑπουργεῖο γιὰ χορήγησις ἀδειᾶς ἀπουσίας λόγῳ ἀσθενείας (αρ. πρωτ. 3121/17-7-1863). Ὑπηρετήσας τριάκοντα τρία ἔτη δὲν ἐζήτησα ποτὲ ἄδειαν ἀπουσίας ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν μου. Νῦν κατὰ συμβουλήν Ἰατρῶν βιάζομαι νὰ ζητήσω εἴκοσι ἡμέρας ἄδειαν πρὸς ἀνάβρωσιν τῆς πασχούσης ὑγείας. Ὁ Πιττάκης ἐπιστρέφει στα καθήκοντά του, ἀλλὰ πεθαίνει τρεῖς μῆνες μετὰ, στίς 23 Οκτωβρίου 1863.

Οι νεκροί 30 και 31, σώσι ματά τ'ο μάλλον και
 ήτιον, ίμαζίν φθισαν διά τ'αίρου και ζεπειών κωμά-
 τωι, ίνα εξαχθώσιν ίκείθιν μαζόαιν δια γ'ύφου
 και μεταμομοσθώσιν ελδ'όν Αιδνίαισ αρχαιοση-
 μείοι μουσειόν.

Αμφότεροι οι νεκροί ούτοι κατά τ'εξαιρησιν
 αιδνιόθ'α γ'ύφου ματεσράφισαι ηηνίτωι με-
 γηνώι τή 14 νοεμβρίου 1880.

2.

Σταυρούλα Μασουρίδη

1863-1885
 ΠΕΡΙΟΔΟΣ Π. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗ
 και Π. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ

Αναζητήσεις και εξέλιξη

*Είναι φόβος, μή τὸ μνημεῖον καταπέση.*⁵

Η αποκάλυψη και διάσωση των αρχαιοτήτων της Ελλάδας, σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, αποτελούσε το μέσο για τη σύνδεση με την κλασική ελληνική αρχαιότητα, που ήταν το θεμέλιο πάνω στο οποίο βασιζόταν η ιδεολογία του νέου ελληνικού κράτους. Επιπλέον, είχε ως κίνητρο την προάσπιση του νέου κράτους από εκείνους που το υπέβλεπαν, αλλά και τον περιορισμό της καταστροφής των αρχαιοτήτων, που γινόταν από ντόπιο πληθυσμό, αρχαιοκαπήλους, ξένους «φιλόρχαιους» και εμπόρους αρχαιοτήτων.

Κατά την περίοδο 1863-1885, η δραστηριότητα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας συνίστατο κυρίως σε μικρές ανασκαφές και στην περισυλλογή αρχαιοτήτων, καθώς δεν υπήρχαν οι απαραίτητοι οικονομικοί πόροι. Η σύσταση εξάλλου της Υπηρεσίας παρέμενε φτωχή, με πολύ μικρό αριθμό Εφόρων, που όμως αγωνίζονταν αδιάκοπα για να σώσουν και να αναδείξουν τα αρχαία. Στα τέλη της περιόδου, και λόγω της προσάρτησης νέων εδαφών στο ελληνικό κράτος, οι αρχαιολογικές δραστηριότητες άρχισαν να επεκτείνονται.

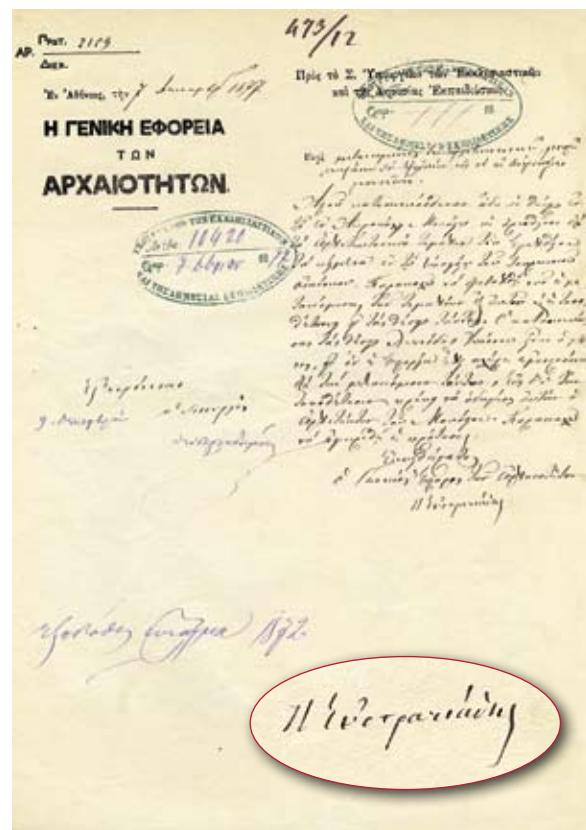
Παράλληλα, η Αρχαιολογική Εταιρεία συνέχιζε να επικουρεί το κράτος, δρώντας τόσο στην Αθήνα (Ακρόπολη, Κεραμεικός κ.λπ.) όσο και σε πολλές άλλες πόλεις. Διορίζοντας μάλιστα προσωπικό στις επαρχίες, προσπαθούσε να προλάβει τις καταστροφές και τις λεηλασίες των αρχαιοτήτων. Το 1871 η Εταιρεία ζήτησε από την κυβέρνηση την άδεια να διορίζει εφόρους στην επαρχία, υπεύθυνους για τα αρχαία μνημεία (ΠΑΕ 1871, σ. 17), και το 1872 πρότεινε να ψηφιστεί ειδικός νόμος για την καθιέρωση των επαρχιακών εφόρων (ΠΑΕ 1872, σ. 16). Είναι αξιοσημείωτο ότι πολλοί από τους πρώτους Έλληνες αρχαιολόγους που υπηρέτησαν αρχικά στην Εταιρεία εντάχθηκαν αργότερα στην Αρχαιολογική Υπηρεσία.

Ο Παναγιώτης Ευστρατιάδης υπηρέτησε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία ως Έφορος από τον Αύγουστο του 1863, ενώ μετά τον θάνατο του Πιττάκη διετέλεσε Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων (έως το 1884), με μεγάλο έργο. Στα χρόνια της θητείας του οικοδομήθηκαν τα δύο σημαντικότερα μουσεία της Ελλάδας, το Μουσείο της Ακρόπολης και το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Επέδειξε ιδιαίτερη μέριμνα για τη συλλογή και την προστασία των αρχαιοτήτων (στα βήματα του Πιττάκη). Διαπραγματεύτηκε και υπέγραψε τη σύμβαση της ανασκαφής της αρχαίας Ολυμπίας με τους Γερμανούς. Επίσης, καθόρισε τα εμβλήματα των δήμων της χώρας. Ειδικότερα στην Αθήνα, κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για την προστασία των ιστορικών λόφων από τα λατομεία, ενώ αγωνίστηκε, ακόμη και δικαστικά, για την απαλλοτρίωση ακινήτων στο Διονυσιακό Θέατρο και την Αγία Τριάδα στον Κεραμεικό, με σκοπό τις αρχαιολογικές έρευνες. Κατά το έτος 1882 και έως τον Απρίλιο του 1883 διεξήγαγε ανασκαφές στην Ακρόπολη. Ο Ευστρατιάδης ήταν αξιόλογη προσωπικότητα, ακέραιος χαρακτήρας και άοκνος Έφορος.

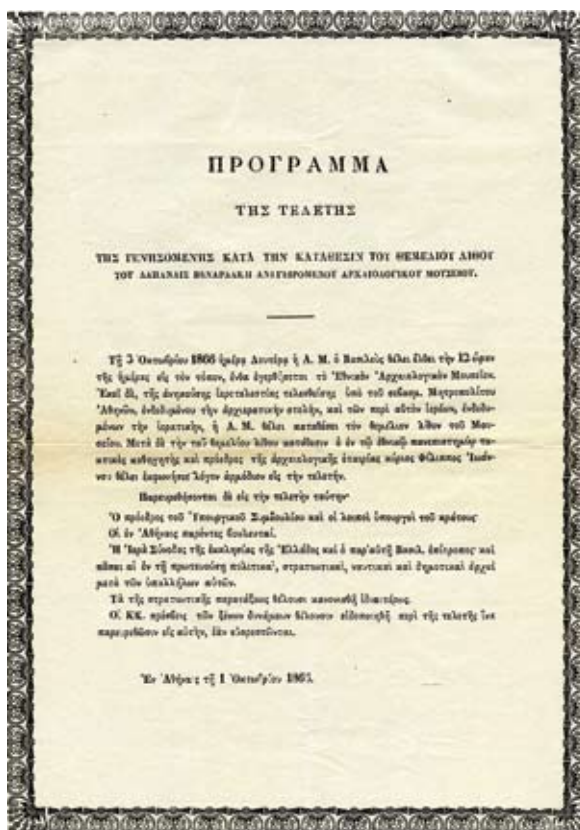
Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε και η δράση του Παναγιώτη Σταματάκη. Το 1866 διορίστηκε βοηθός του Γενικού Εφόρου, με κύριο καθήκον την καταγραφή των έν ταῖς ιδιωτικαῖς οἰκίαις αρχαιοτήτων

και το 1871 αποσπάστηκε στην Αρχαιολογική Εταιρεία ως περιοδεύων Έφορος (ἀπόστολος), προκειμένου να επιθεωρεί, να περισυλλέγει και να καταγράφει τα αρχαία στις επαρχίες. Το 1875 ανέλαβε καθήκοντα Εφόρου στην Αρχαιολογική Υπηρεσία (Β.Δ. 3-3-1875) και το 1884, μετά την απομάκρυνση του Ευστρατιάδη⁵, προάχθηκε σε Γενικό Έφορο. Διενέργησε έρευνες και ανασκαφές στην Πελοπόννησο (Μυκήνες, Ηραίο Άργους, Κόρινθο), τη Στερεά Ελλάδα (Χαιρώνεια, Τανάγρα, Θεσπιές, Δελφούς και Αττική) και τη Δήλο, και σχημάτισε τις πρώτες αρχαιολογικές συλλογές στη Βοιωτία (Θήβα, Χαιρώνεια, Τανάγρα, Θεσπιές) και τη Σπάρτη. Ήταν άνθρωπος υψηλού ήθους, εργάστηκε με μεθοδικότητα, ακρίβεια και επιμέλεια και, παρά το γεγονός ότι ήταν αυτοδίδακτος, θεωρείται από τους σημαντικότερους Έλληνες αρχαιολόγους του 19ου αιώνα. Απεβίωσε το 1885.

Το διάστημα 1863-1885 υπηρέτησαν επίσης (κατά περιόδους) οι: Αχιλλέας Ποστολάκας (Επιμελητής του Νομισματικού Μουσείου), Σπυρίδων Λογιωτατίδης (Έφορος της Κεντρικής Συλλογής και των Αρχαιοτήτων Αττικής και Βοιωτίας), Αθανάσιος και Κωνσταντίνος Δημητριάδης (Επιτηρητές των ανασκαφών της Ολυμπίας). Το 1883, ο Δημήτριος Φίλιος ανέλαβε καθήκοντα στη Λάρισα και τα Τρίκαλα, και ο Χρήστος Τσουντας στην Άρτα και την Αιτωλοακαρνανία. Τέλος, το 1879, διορίστηκε Έφορος Ευβοίας και Κυκλάδων ο Παναγιώτης Καββαδίας, ο οποίος, μετά τον θάνατο του Σταματάκη, προάχθηκε σε Γενικό Έφορο.

2.2

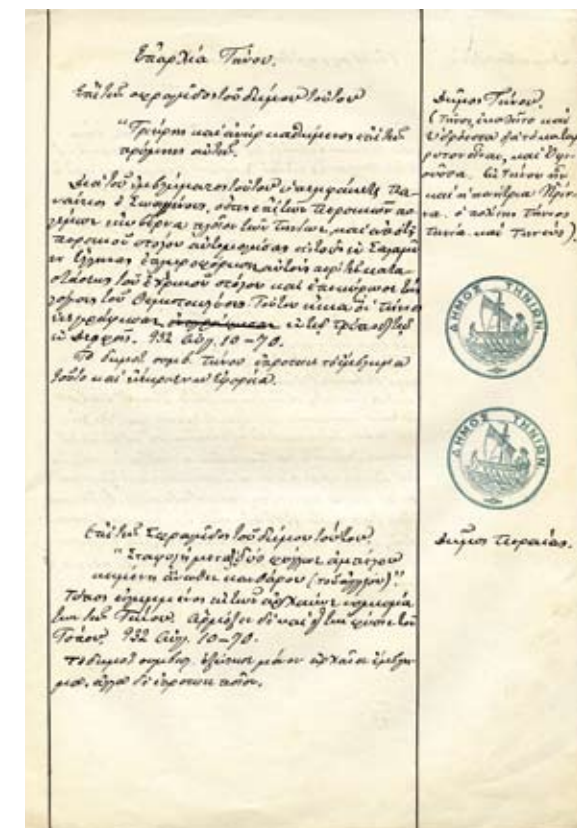

2.3

5. Από έγγραφο του Ευστρατιάδη (αρ. πρωτ. 1156/4-9-1871), για τη διακοπή των παράνομων εργασιών λατομείου στην περιοχή του Φιλοπάππου.
6. Απομακρύνθηκε από την Υπηρεσία το 1884 (ΦΕΚ 75/25-2-1884). Αιτία υπήρξε η κλοπή Κόρης (αρ. 668) από το Μουσείο της Ακρόπολης (βλ. και λεζάντα 2.1).

2.5α

2.5β

2.1. Βασιλικό διάταγμα του Γεωργίου Α΄ (2-2-1864), με το οποίο ο Ευστρατιάδης διορίστηκε Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων. Απομακρύνθηκε από την Υπηρεσία το 1884 (ΦΕΚ 75/25-2-1884). Αιτία υπήρξε η κλοπή Κόρης (αρ. 668) από το Μουσείο της Ακρόπολης και ο αντίκτυπος της στον Τύπο, παρά το ότι το άγαλμα είχε ξαναβρεθεί (εφημερίδες Στοά, φ. 52, 26-2-1884, σ. 2, Αιών, φ. 4399, 15-2-1884, σ. 3 και φ. 4408, 27-2-1884, σ. 3-4 και Ωρα, φ. 115, 3-3-1884).

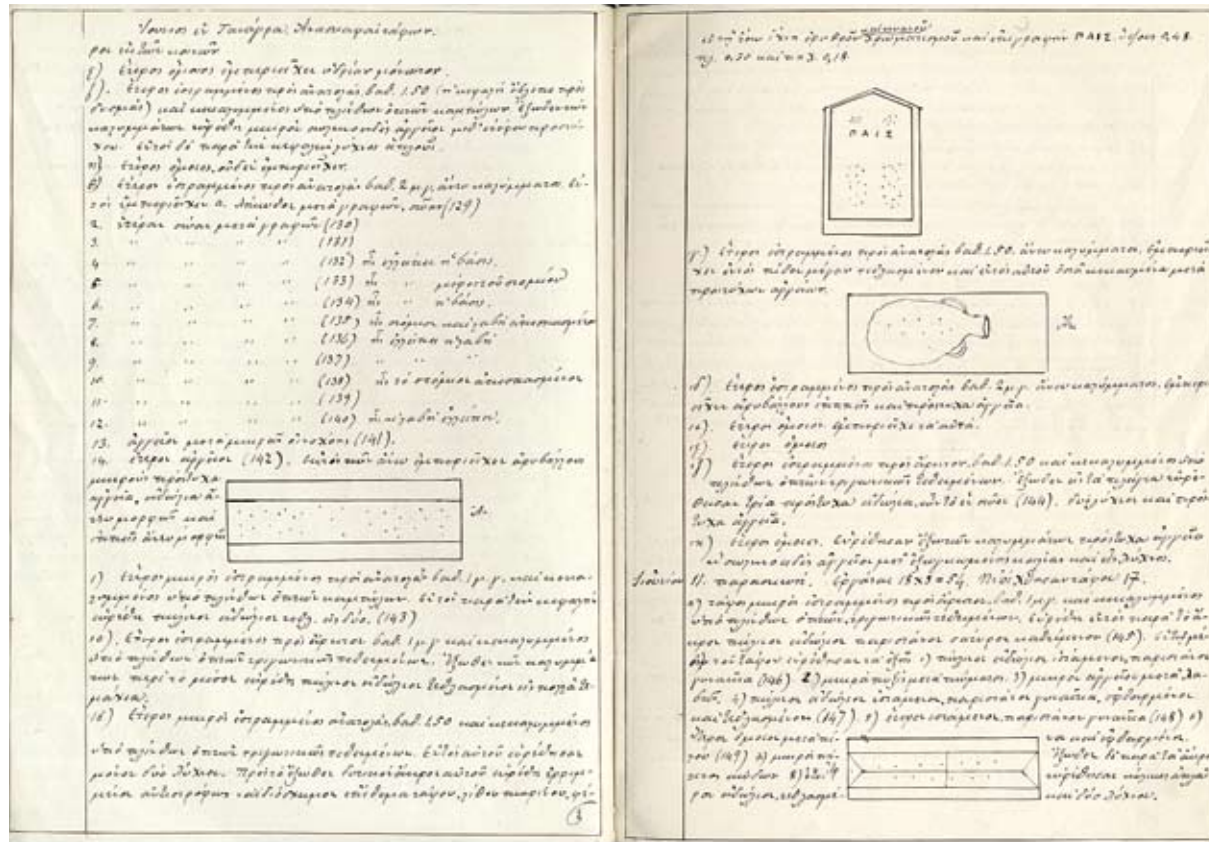
2.2. Έγγραφο του Ευστρατιάδη (αρ. πρωτ. 2109/7-12-1877) με το οποίο ζητά τη μεταφορά αρχιτεκτονικών λειψάνων του Ερεχθείου στο Μουσείο της Ακρόπολης. Το αίτημα εγχιρίθηκε άμεσα από τον υπουργό των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδευείσεως Θεόδωρο Δηλιγιάννη (9-12-1877). Η ανέγερση ειδικού μουσείου στην Ακρόπολη είχε θεσπιστεί τον Αύγουστο του 1863 (ΦΕΚ 31/23-8-1863). Οικοδομήθηκε σε σχέδια του αρχιτέκτονα Παναγή Κάλκου (ΦΕΚ 36/11-10-1863) και αμέσως μετά την ολοκλήρωσή του το 1874 άρχισαν να στεγάζονται σε αυτό οι αρχαιότητες.

2.3. Έντυπο πρόγραμμα (1-10-1866) της τελετής θεμελίωσης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

Στις 3-10-1866, ο Γεώργιος Α΄ έθεσε τον θεμέλιο λίθο, παρουσία της πολιτικής, της εκκλησιαστικής και της στρατιωτικής ηγεσίας της χώρας. Το μουσείο ανεγέρθηκε χάρη στις δωρεές των Δημητρίου και Νικολάου Δ. Βερναρδάκη, πλούσιων ομογενών από τη Ρωσία. Άρχισε να χτίζεται σύμφωνα με τα σχέδια του Ludwig Lange (Λούντβιχ Λάνγκε) και ολοκληρώθηκε, με μετατροπές, από τον Ernst Ziller (Ερνέστο Τσίλλερ). Η οικοδόμηση ολοκληρώθηκε το 1889, αλλά η μεταφορά των αρχαίων εκεί ξεκίνησε πολύ πριν, κυρίως από το 1874.

2.4. Έγγραφο του Ευστρατιάδη (αρ. πρωτ. 1156/4-9-1871) σχετικά με τη διακοπή των παράνομων εργασιών λατομείου στην περιοχή του Φιλοπάππου. Στην ίδια σελίδα (αριστερά), περιλήψη αναφοράς της ιδιοκτήτριας του λατομείου, Αθηνάς Ι. Φωσκόλου (4-9-1871), σχετικά με το καθεστώς ιδιοκτησίας του χώρου.

2.5 α-β. Εκθέσεις του Ευστρατιάδη για τα εμβλήματα των δήμων Λαυρίου και Τηνίων (1870). Οι Γενικοί Έφοροι των Αρχαιοτήτων, βασιζόμενοι σε αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία, γνωμοδοτούσαν επί των προτάσεων των τοπικών φορέων που ζητούσαν έγκριση της

2.6

επιλογής ονόματος ή/και εμβλήματος (η τελική απόφαση ανήκε στο υπουργείο των Εσωτερικών).

α) Ο Ευστρατιάδης δεν ενέκρινε στον δήμο Λαυρίου την αλλαγή του υπάρχοντος εμβλήματος ώστε η σφραγίδα του να απεικονίζει τον Πάνα, διότι τὸ ὄνομα τοῦ δήμου εἶναι στενωῶς συνδεδεμένον με τὴν γλαῦκα (από τις αρχές του βου αι. π.Χ., η Αθήνα, χρησιμοποιώντας άργυρο από τα μεταλλεία Λαυρίου, έκοβε σσημένα νομίσματα, τις περίφημες «λαυρωτικές γλαυκές»). Επιπλέον, ο δωρικός κίονας δίπλα στη γλαύκα υποδήλωνε τον ναό της Αθηνάς στο Σούνιο (έκθεση Γενικής Εφορείας, αρ. 917, 25-7-1870).

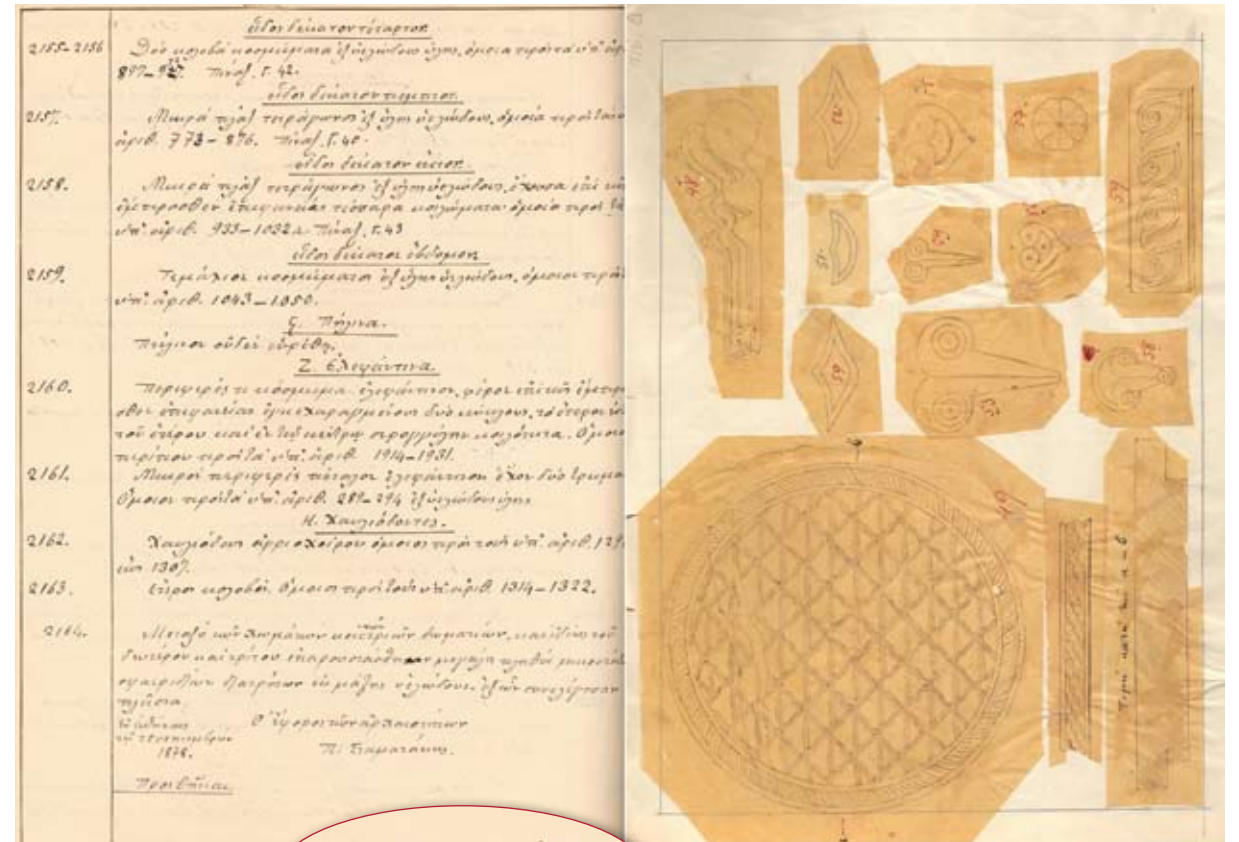
β) Η επιλογή, αντίθετα, του δήμου Τηνίων να απεικονίζεται στη σφραγίδα του τριήρης και άνηρ καθήμενος ἐπὶ τῆς πρύμνης εγκρίθηκε, καθώς παρέπεμπε στον Παναίτιο του Σωσιμέλους, που κατά τους Περσικούς πολέμους κυβερνούσε πλοίο των Τηνίων (έκθεση Γενικής Εφορείας, αρ. 932, 10-8-1870).

2.6. Ημερολόγιο του Σταματάκη για το έτος 1876.

Χωρίζεται σε δύο μέρη:

α) Ανασκαφές τάφων στην Τανάγρα (από 10-6 έως 4-7-1876). Η περιοχή των νεκροταφείων της αρχαίας Τανάγρας είχε πληγεί ανεπανόρθωτα από μεγάλης έκτασης λαθρανασκαφές στις αρχές της δεκαετίας του 1870. Ο Σταματάκης, με τη συνδρομή του στρατού, περισύνελεξε εκατοντάδες διάσπαρτες στον χώρο επιτύμβιες στήλες και προέβη σε ανασκαφικές έρευνες (1874-1879, 1881-1882).

β) Ανασκαφές στην ακρόπολη των Μυκηνών (από 26-7 έως 14-8-1876). Ο Σταματάκης το 1876 παρακολούθησε τις ανασκαφές του Heinrich Schliemann (Ερρίκου Σλήμαν) στις Μυκίνες ως εκπρόσωπος της Αρχαιολογικής Εταιρείας, ενώ κατά τα έτη 1877 και 1878 διενέργησε ο ίδιος ανασκαφή στον 6ο τάφο του ταφικού περιβάλου Α και στην είσοδο του θολωτού τάφου (Θησαυρού) του Ατρώεω.

2.7

Π. Σταματάκης.

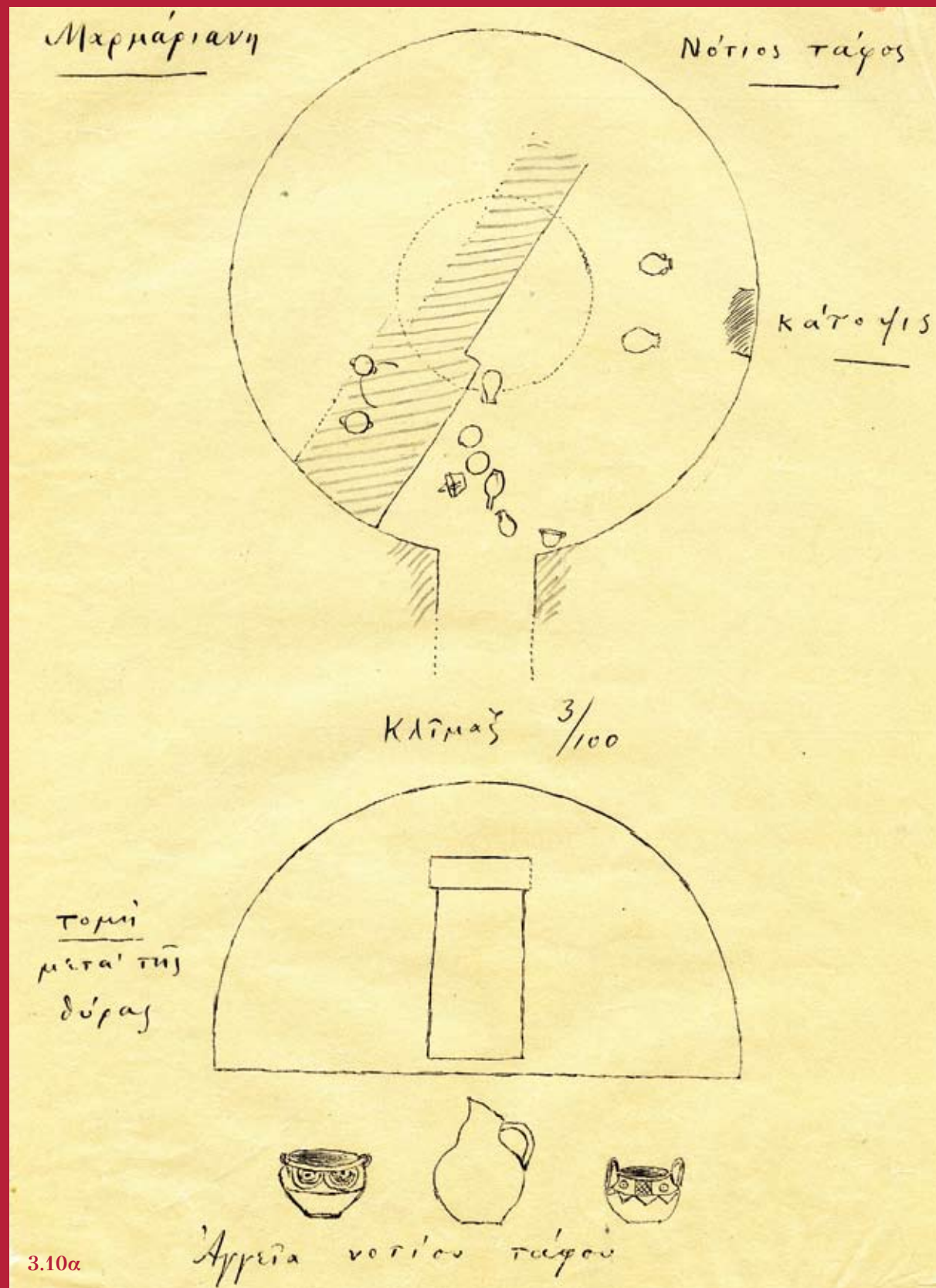
2.7. Κατάλογος τῶν ἐν τοῖς παρὰ τὸ χωρίον Σπάτα Ἀττικῆς τάφοις ἀνακαλυφθέντων κτερισμάτων (25-9-1878). Συντάχθηκε από τον Π. Σταματάκη, που ανέσκαψε τους δύο θαλαμωτούς τάφους τον Ιούνιο του 1877 και έφερε στο φως περισσότερα από 2.000 κτερισματα [βλ. ΠΑΕ 1878, σ. 23-24 καθώς και ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ, Σ. & ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ Ε. (1877), Αθήναιον 6, σ. 167-172].

2.8. Έρευνα για τους νεκρούς ιερολογίτες της μάχης της Χαιρώνειας (1879-1880). Η ανασκαφική έρευνα του Σταματάκη στον περίβολο του Λέοντα της Χαιρώνειας έφερε στο φως 254 σκελετούς, τους οποίους κατόπιν κατέχωσε εκ νέου, στήνοντας μικρὰς πλάκας ... ὀρθὰς ..., δεικνυούσας κατὰ στίχους τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς ἐκάστου νεκροῦ (εφημερίδα Ἐστία, φ. 264, 21-11-1896, σ. 1. Βλ. και εφημερίδα Ἐφημερίς, φ. 185, 3-7-1880, σ. 2).

2.9. Ενημερωτική επιστολή του Π. Σταματάκη προς τον Π. Ευστρατιάδη (αρ. πρωτ. 1174/24-9-1871) σχε-

τικά με την αποστολή του στη Βοιωτία. Κατά το 1871, έργο του Σταματάκη ήταν να περιοδεύει στην περιοχή (Θήβα, Πλαταιές, Θεσπιές, Λειβαδιά). Καταδίωκε τους αρχαιοκαπήλους, περισύνελεγε και κατέγραφε αρχαιότητες. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο απευθύνεται στον Γενικό Έφορο: Σεβαστέ μοι κύριε Εὐστρατιάδη ... Σᾶς προσκυνῶ. Ὅλωσ πρόθυμος, Π. Σταματάκης.

2.10. Βασιλικὸ διάταγμα τῆς 7ῆς Σεπτεμβρίου 1884 (ΦΕΚ 360/8-9-1884), με το οποίο ο Σταματάκης προ-άχθηκε σε Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων. Πέθανε ένα χρόνο αργότερα, στις 19 Μαρτίου 1885 (ΑΔ 1885, σ. 5), από ελονοσία. Λέγεται ότι προσβλήθηκε κατά τις ανασκαφές του στη Χαιρώνεια.

3.10α

3.

Σταυρούλα Μασουρίδη

1885-1909

Η ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ

Συστηματική οργάνωση και επιτεύγματα

Θέλουσι διατηρηθῆ τὰ ἀριστουργήματα ταῦτα, οὐχὶ μόνον δι' ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ δι' ἅπαντα τὸν πολιτισμένον κόσμον καὶ θέλουσι παραμείνει μάρτυρες λαοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν προϊόντων τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν του ἐφάνη πολλάκις προωρισμένος τὴν ἐν τῷ ὕλισμῳ ἐκπεσοῦσαν ἀνθρωπότητα ν' ἀνυψώσῃ καὶ πάλιν εἰς τὸ βασίλειον τοῦ ἰδεώδους.⁷

Ἦδη ἀπὸ τὰ τέλη τῆς προηγούμενης περιόδου, καὶ λόγω τῆς εδαφικῆς αὐξήσεως τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, οἱ εὐθύνες καὶ οἱ ἀρμοδιότητες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας πολλαπλασιάστηκαν καὶ τὸ ἔργο τῆς ἀρχισε νὰ ἐπεκτείνεται σὲ νέες περιοχές. Κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1885 κ.ε., παρατηρεῖται ἐπίσης ἐντονότερη καὶ σταδιακὰ συστηματικότερη ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα τῆς Ὑπηρεσίας, ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Παναγιώτη Καββαδία γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ διοικητικὴ τῆς αὐτοτέλεια.

Ὁ Π. Καββαδίας ἐγένετο στὰ 1885 Γενικὸς Ἐφορὸς τῶν Ἀρχαιοτήτων, ὁ πρῶτος μὲ ἐιδικὲς σπουδὲς στὴν ἀρχαιολογία. Ἀν καὶ παρέμεινε στὴ θέση αὐτὴ μέχρι τὸ 1909, τὰ τεκμήρια ποὺ παρουσιάζονται στὴν παρούσα ἐκθεση ἐπικεντρώνονται στὴ δράση καὶ τὴν προσφορά τοῦ ἕως τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα.

Ὁ Καββαδίας, ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Εφόρου [ἀλλὰ καὶ ὡς Γραμματέας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (1895-1909, 1912-1920)], φρόντισε γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων, τὶς ἀνασκαφὲς καὶ τὶς ἀναστηλώσεις, τὰ μνημεῖα τῶν βυζαντινῶν χρόνων, τὴν οἰκοδόμηση μουσείων στὶς ἐπαρχίες καὶ τὸν διορισμὸ προσωπικοῦ. Μὲ τὸν Νόμο ΒΧΜΓ' τοῦ 1899 πέτυχε τὴ συστηματικὴ οργάνωση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ μὲ σειρά διαταγμάτων καὶ ἐγκυκλίων καθόρισε τὴν οργάνωση τῶν μουσείων, τὶς υποχρεώσεις καὶ τὰ προσόντα τῶν υπαλλήλων τῆς Ὑπηρεσίας, τὶς ἀρμοδιότητες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιτροπῆς (ἀντίστοιχης τοῦ σύγχρονου Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου) καὶ ρύθμισε πολλὰ ἄλλα ἀνάλογα θέματα (ΑΔ 1885, σ. 7-8, ΑΔ 1886, σ. 3-4).

Μεγάλη καινοτομία ἀποτέλεσε τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο, τοῦ ὁποῖο ὁ Καββαδίας ἐξέδωσε ἕξι τόμους (ΑΔ 1885, 1888-1892). Ἀπὸ τὸ 1885 καὶ ἕως τὸ 1887, δημοσιεύονταν στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως δελτία μὲ σύντομες ἀρχαιολογικὲς εἰδήσεις, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1888, τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον ἐκδόθηκε ὡς αὐτοτελὲς δημοσίευμα ὑπὸ τῆς Γενικῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων (τὸ 1888 ἐκδόθηκε καὶ ὁ τόμος τοῦ 1885). Χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς ἦταν οἱ σύντομες ἐκθέσεις ἀνασκαφῶν, στὶς ὁποῖες τὰ περισσότερα εὐρήματα ἀπλῶς γνωστοποιούνταν, χωρὶς λεπτομερῆ καὶ συστηματικὴ ἀνάλυση. Ἐξᾶλλου τότε, πολλὰ καὶ μικρὰ εὐρήματα, ποὺ θεωροῦνταν συνηθισμένα (ὄστρακα, μικρὰ ἀκόσμητα ἀγγεῖα κ.λπ.), τὰ ἀφήναν στὸν χῶρο τῶν ἀνασκαφῶν.

Τὸ 1885, ὁ Καββαδίας ξεκίνησε τὶς πρῶτες μεγάλες ἀνασκαφὲς στὴν Ἀθηναϊκὴ Ἀκρόπολη (ἕως τὸ 1890), ὅπου ἐρεῦνησε ἀπείραχτες ἐπιχώσεις καὶ ἔφερε στὸ φῶς πλῆθος ἀρχαίων (κόρες, γλυπτὰ, κεραμικὴ, ἐπιγραφές), ποὺ ἐμπλούτισαν τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης. Ἐπιπλέον, μερίμνησε γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν παραχώρηση ὅλων τῶν ἀρχαίων τῶν συλλογῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (Β.Δ. 16-7-1893, ΦΕΚ 139/Α/22-7-1893).

Στὰ χρόνια τοῦ Καββαδία αὐξήθηκε αἰσθητὰ τὸ προσωπικὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ Βαλέριος Στάης διορίστηκε τὸ 1885 Ἐφορὸς Ἀργολίδας καὶ Κορινθίας καὶ ἀργότερα διετέλεσε Ἐφορὸς τῶν Συλλογῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τοῦ ὁποῖο ἐν συνεχείᾳ ἐγένετο διευθυντής. Τὸ ἔργο τοῦ πλουσιότατο. Διεξήγαγε ἀνασκαφὲς στὴν Ἐπίδαυρο ὡς ἀναπληρωτῆς τοῦ Καββαδία (1886-7),

στον τύμβο του Μαραθώνα (ΑΔ 1890, σ. 66-67, 123-132), στα Αντικύθηρα (ΑΔ 1889, σ. 237-242), στη Βάρη (ΑΔ 1891, σ. 28-32), στο Διμήνι (1892, 1901) και αλλού.

Ο Χρήστος Τσουντας, πρωτοπόρος στην επιστημονική έρευνα των προϊστορικών πολιτισμών της Ελλάδας, διενέργησε ανασκαφές στις Μυκήνες (1887 κ.ε.), στις Κυκλάδες (1894-1898) και αργότερα στη Θεσσαλία (1900-1907). Επίσης, μεταξύ πολλών άλλων, ανέσκαψε (1886, 1891) τα νεκροταφεία της Ερέτριας, που λεηλατούνταν από αρχαιοκαπήλους, εργάστηκε στο Βαφειό, τις Αμύκλες (1889) και την Τίρυνθα (1890-1891) και δημοσίευσε εξαιρετικές μελέτες τόσο για την προϊστορική όσο και για την κλασική αρχαιολογία. Ανάμεσα στα κορυφαία έργα του συγκαταλέγεται το *Μυκήναι και Μυκηναϊός Πολιτισμός* (1893).

Στο διάστημα 1885-1900 υπηρέτησαν ακόμη οι Βασίλειος Λεονάρδος, Ιωάννης Σβορώνος, Δημήτριος Φίλιος, Δημήτριος Σταυρόπουλος, Ανδρέας Σκιάς, Γεώργιος Λαμπάκης κ.ά. Ο Γαβριήλ Βυζαντινός, μετά την εκδίωξη του Καββαδία (1909), διετέλεσε για μικρό διάστημα προϊστάμενος του Αρχαιολογικού Τμήματος.

3.4

3.5

Όνομα	Εργασία	Έτος	Μηνός	Μισθός
Γ. Τσουντας	Έργον ανασκαφών	250	1885	Απρ. 5
Βασ. Λεονάρδος	"	"	"	250 1885 Ιουν. 10
Βυζαντινός	"	"	"	250 1885 Σεπ. 3
Π. Καββαδίας	"	"	"	250 1887 Σεπ. 12
Χρ. Τσουντας	"	"	"	250 1887 Σεπ. 1
Θ. Σ. Λαμπάκης	"	"	"	250 1887 Σεπ. 1
Θ. Φίλιος	"	"	"	250 1887 Σεπ. 1
Βασ. Λεονάρδος	Έργον ανασκαφών	750	1885	Απρ. 12
Π. Καββαδίας	Τεχνολογικά σχέδια	250	1893	Απρ. 17

3.6

3.1. Βασιλικό διάταγμα του Γεωργίου Α΄ της 12ης Ιουλίου 1885 (ΦΕΚ 177/15-7-1885), με το οποίο προάγει τον Παναγιώτη Καββαδία, διδάκτορα τής φιλοσοφίας, σπουδάσαντα ειδικώς εν τῇ Ἑσπερίᾳ τὴν ἀρχαιολογίαν, σε Γενικό Ἐφορο των Αρχαιοτήτων.

3.2. Οδηγίες της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων και Μουσείων προς τους φύλακες αρχαιοτήτων (28-10-1889). Συγκεκριμένα, δίνονται οδηγίες για τα καθήκοντα των φυλάκων τόσο στα μουσεία όσο και στους αρχαιολογικούς χώρους, είτε στην Αθήνα είτε στις επαρχίες. Επίσης, γίνονται υποδείξεις σχετικά με τον τρόπο καθημερινής επιθεώρησης και καθαριότητας των χώρων, σχετικά με το ωράριο, τις άδειες, την ενδυμασία, τη συμπεριφορά τους, αλλά και με το πώς πρέπει να ενεργούν σε διάφορες περιπτώσεις, όταν αντιμετωπίζουν προβλήματα ή διαπιστώνουν παραβάσεις.

3.3. Δέσμη δελτίων. Χρησίμευαν ως άδειες της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων και Μουσείων για μελέτη, αντιγραφή, καταμέτρηση, απεικόνιση και φωτογράφιση αρχαιοτήτων.

3.4. Φωτογραφία από τις ανασκαφές της Ακρόπολης (1885-1890). Ο Καββαδίας δημοσίευσε τα αποτελέσματα της ανασκαφής το 1906, με σχέδια του Γερμανού αρχιτέκτονα Georg Kawerau (Γκέοργκ Καβεράου). Στόχος της ανασκαφής ήταν να αφαιρεθεί όλο το χώμα από την επιφάνεια της Ακρόπολης, μέχρι τον φυσικό βράχο (βλ. Καββαδίας, Π. και Kawerau, G., 1906).

3.5. Έκθεση του αρχιτέκτονα Ernst Ziller (5/17-11-1894), μέλους της επιτροπής που συστήθηκε από το υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, για τα μέτρα στερέωσης τῶν ἐπισηφαιῶν μερῶν του Παρθενῶνα, μετὰ ἀπὸ τοὺς ἰσχυροτάτους σεισμοὺς τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1894, που προκάλεσαν βλάβες στον οπισθόδομο. (Το πρώτο μεγάλο πρόγραμμα αναστήλωσης του Παρθενώνα ξεκίνησε το 1898 από τον Νικόλαο Μπαλάνο και διάρκεσε έως το 1902).

3.6. Πίνακας μισθοδοσίας επιστημονικού προσωπικού της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (17-3-1893). Ο μισθός του Καββαδία ανερχόταν στις 400 δραχ., των Εφόρων Αρχαιοτήτων (Τσουντας, Λεονάρδου, Στάη, Καστριώτη, Σκιά, Σταυρόπουλου, Φίλιου) στις 250 δραχ.,

7. Ernst Ziller, Ἐκθεσις περὶ τοῦ Παρθενῶνος (5/17-11-1894).

όπως και του τεχνίτη κατασκευής έκμαγείων Παναγιώτη Καλούδη, ενώ ο μισθός του νομομηχανικού Μπαλάνου, που προσεκολλήθη εις την Γενικήν Έφορειάν ... πρὸς διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Παρθενῶνος, ἦταν 360 δραχ.

3.7, 7 α-β. Αναφορά του Β. Στάη για την ανασκαφή στο Ασκληπιείο Επιδαύρου και σχέδια (αρ. πρωτ. 4090/10-7-1886). Ο Στάης αναπλήρωνε τον Καββαδία, ο οποίος κατά τα έτη 1881-1926 ανέσκαψε τον χώρο (υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας), αποκάλυπτοντας τα σημαντικότερα μνημεία του ιερού. Στις δημοσιεύσεις του Καββαδία για το Ασκληπιείο περιλαμβάνονται οι εξής: *Fouilles d'Épidaure. Volume I*, 1891 και *Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν*, 1900 [βλ. και Β. Στάης, *Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐπιδαυρίᾳ* (1886), ΠΑΕ 1886, σ. 79-82].

3.8, 8 α. Διάγραμμα του μυκηναϊκού θολωτού τάφου στο Διμήνη, του λεγόμενου «Λαμιόσπιτο» (Ν. Φαράκλας, 2-4-1887) και έκθεση ανασκαφής (Ε. Κούσης, 4-4-1887). Το μνημείο ερευνήθηκε κατά τα έτη 1886-1887 (λίγα χρόνια μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας), υπό την επίβλεψη του γυμνασιάρχου Εφόρου Αρχαιοτήτων Ε. Κούση, και με τη συνεργασία των αρχαιολόγων Π. Καββαδία, Ρ. Wolters και Η. Lolling. Τον τάφο είχε εντοπίσει ο νομάρχης Μαγνησίας Ι. Κονδάκης. Ο δεύτερος μυκηναϊκός θολωτός τάφος του Διμηνίου, γνωστός και ως «Τούμπα», ανακαλύφθηκε και ανασκάφηκε από τον Στάη (ΠΑΕ 1892, σ. 46-47 και 1901, σ. 13, 37-40).

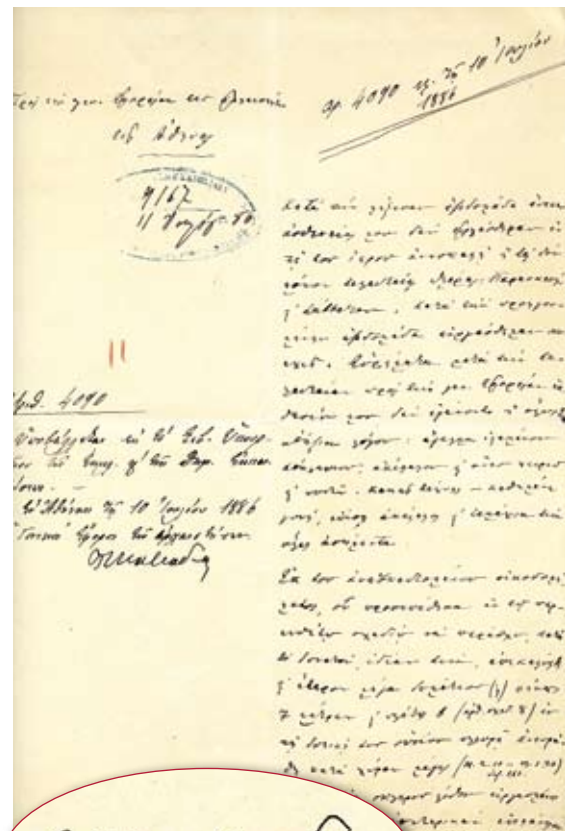
3.9 α-β. Φάκελοι με παραλήπτες τον αστυνόμο και τον δήμαρχο Κιμώλου (8-7-1898). Εμπεριέχουν έγγραφο του υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, που ζητά να παρασχεθεί κάθε βοήθεια προς τον Χ. Τσουντα κατά τις ανασκαφές του στις Κυκλάδες. [Και οι δύο φάκελοι επιστράφηκαν στο υπουργείο και φέρουν την ένδειξη δὲν ἐπεδόθη/ἐπεστράφη μὴ μεταβάντος τοῦ ἐφόρου Τσουντα]. Ο Τσουντας έθεσε τις βάσεις της κυκλαδικής προϊστορίας με τις ανασκαφές που διεξήγαγε στις Κυκλάδες, καθώς και με τις δύο βαρυσήμαντες μελέτες του «Κυκλαδικά» και «Κυκλαδικά II» (ΑΕ 1898, σ. [173]-212 και 1899, σ. 73-134 αντίστοιχα).

3.10, 10 α. Αναφορά του Β. Λεονάρδου για την ανασκαφή δύο θολωτών τάφων στη Μαρμαίριανη Λάρισσας (αρ. πρωτ. 221/29-8-1896). Επίσης, κάτοψη και τομή του νότιου τάφου. Στους τάφους αυτούς, που ο Λεονάρδος τους θεώρησε μυκηναϊκούς, βρέθηκαν περισσότερα από 70 πήλινα αγγεία ἄρτια ἢ τεθραυσμένα. Πρόκειται για τους πρωτογεωμετρικούς τάφους V και VI (βλ. Heurtley, W. A. and Skeat, T. C., 1930/1931).

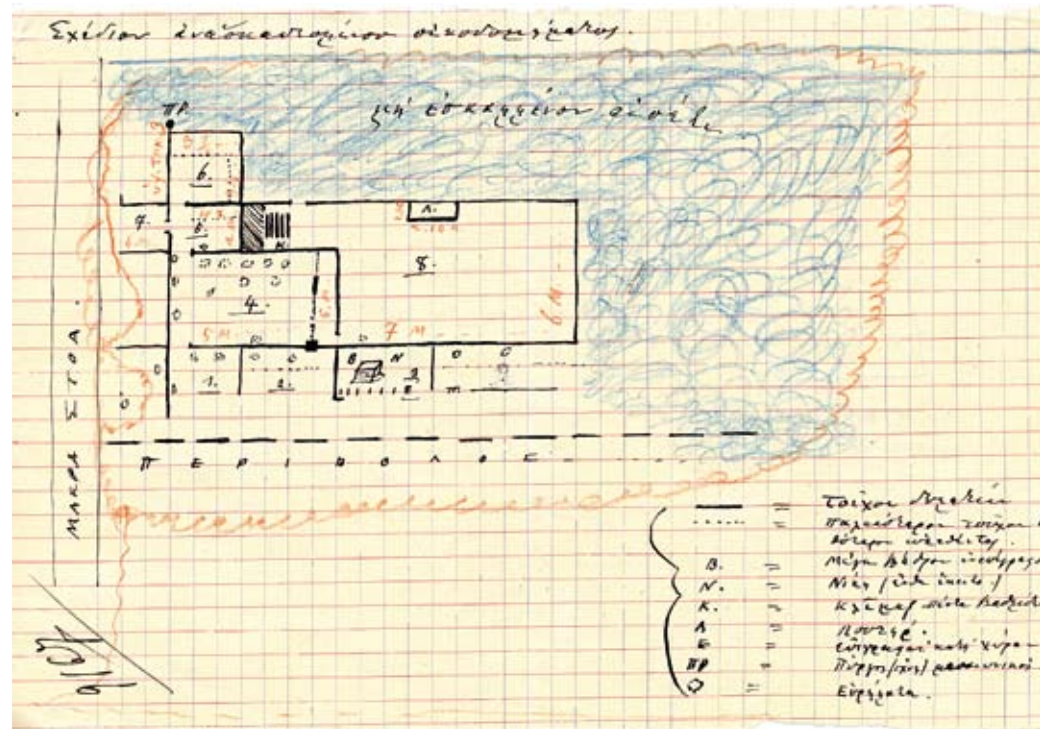
3.11. Έγγραφο του Χ. Τσουντα (αρ. πρωτ. 277/14-8-1890), με συνημμένο το πρωτόκολλο παράδοσης και παραλαβής αρχαίων που ανακαλύφθηκαν στο Αμυκλαίο Σπάρτης (1-8-1890). Το πρωτόκολλο παράδοσης - παραλαβής, που υπογράφουν αντίστοιχα οι Χ. Τσουντας και Σ. Κουμανούδης (Γενικός Γραμματέας της Αρχαιολογικής Εταιρείας), υποβάλλεται στη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων και Μουσείων. Ο Τσουντας υπήρξε ο πρώτος ανασκαφέας του ιερού

του Απόλλωνα (1889-1890). Αποκάλυψε, μεταξύ άλλων, τον περίβολο, καθώς και τα λείψανα κυκλικού οικοδομήματος - βωμού.

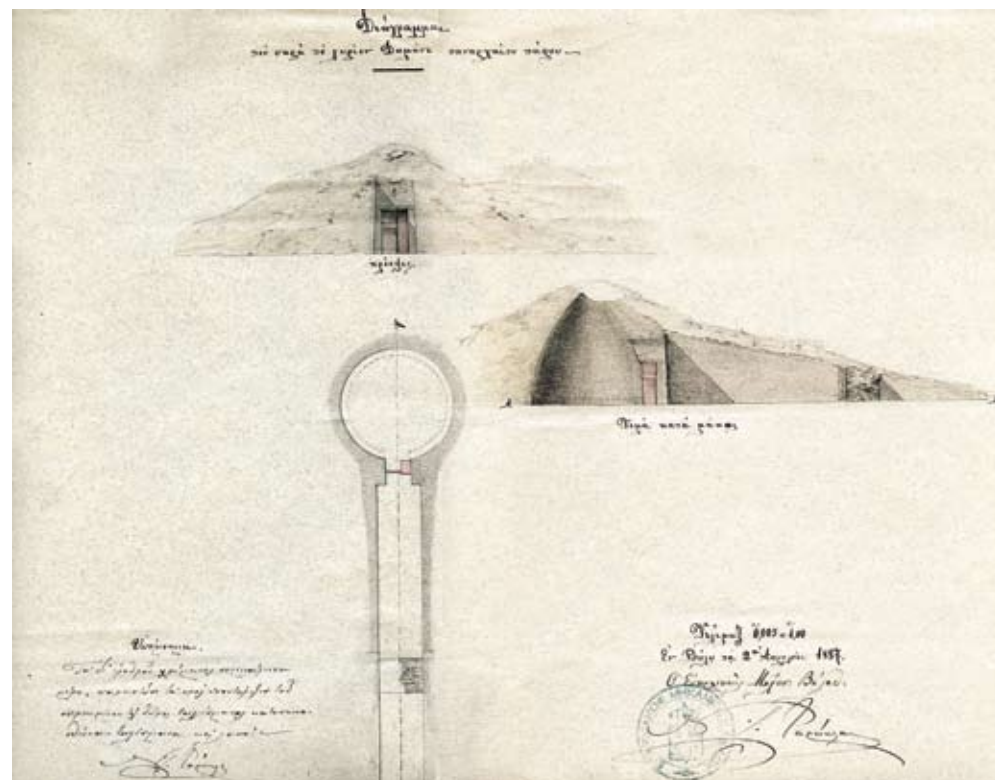
3.12. Αναφορά του Χ. Τσουντα προς τον Π. Καββαδία για δεκαέξι τάφους που βρέθηκαν στον Βόλο (αρ. πρωτ. 14861/24-4-1900). ... είναι πολύ αρχαίοι, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν κτερισμάτων... Είναι δὲ ταῦτα διάφορα μικρὰ πήλινα ἀγγεία μυκηναϊκοῦ καὶ προμυκηναϊκοῦ τρόπου... Οἱ τάφοι κείνται ἐν τῷ τεχνητῷ λόφῳ, ἐφ' οὗ ἦτο ὠκοδομημένον τὸ φρούριον Βόλου. [Θέση «Κάστρο-Παλαιά». Ο Τσουντας διατύπωσε τη θεωρία ότι ταυτίζεται με την αρχαία Ιωλκὸ (βλ. Τσουντας, Χ., 1900, σ. 72-73 και 1908, σ. 15-6, 400-401)].

3.7

3.7α

3.8

Αριθ. Πρωτ. 15485

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εν Αθήναις,
τῆ 5^η 8^η μηνος 1891.

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

(ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ)

*Προς
Τους κ.κ. Π. Κουβλιάνη, Γεωργίου Αρχειολόγου, & Βρυχό-
στασι Διονυσίου ιδε. Θεοτότου, Γ. Κουτσογιάννη, Αρχιαιολόγου, & Τη-
ν Διονυσίου Α. Γραμμάτη, Αρχιαιολόγου, & Την Διονυσίου
ιδε. Γεωργίου Αρχειολόγου.*

*Εχόντες υπ' όψιν, ότι υπ' αριθ. 316 υπ' 2 μάρτιου 1885 υπ' Αρχειολο-
γικού ιδε. ιδε. Β. Γραμμάτη ιδε. Θεοτότου, επί κατασκευής ιδε. αρχειολογικών
έργων υπ' όψιν υπ' αριθ. 4402 κ. κ. υπ' αριθ. 18 η' μηνος 1885 Β. Διατάγματος επί κατασκευής ιδε. αρχειολο-
γικών έργων, υπ' αριθ. 18 η' μηνος 1885 Β. Διατάγματος επί κατασκευής ιδε. αρχειολο-
γικών έργων.*

Ο Υπουργός
Γεωργίου

[Signature]

4.

Αρχοντούλα Παπουλάκου

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ Αρχιτέκτονες, συντηρητές, σχεδιαστές, τεχνίτες Πρώτες διεπιστημονικές συνεργασίες

Νά συμβοηθῆ τὸν Γενικὸν Ἐφοροὺς τῶν ἀρχαιοτήτων ἀρχιτεκτονικῶς... ὅσάκις ὁ μνησθεὶς ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων ἤθελε ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ δι' ἰχνογραφήματα καὶ προϋπολογισμοὺς ἐργασιῶν.⁸

Με την επίσημη σύσταση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (3/15 Απριλίου 1833), το ενδιαφέρον των Ελλήνων πολιτικών, διανοουμένων και υπευθύνων διαφόρων φορέων του νέου ελληνικού κράτους στρέφεται κυρίως στην ανεύρεση και την περισυλλογή διάσπαρτων αρχαιοτήτων, καθώς και τη διενέργεια ανασκαφών, τη συντήρηση και την αποκατάσταση, με αναστηλώσεις, των κλασικών μνημείων.

Οι πρώτες αυτές προσπάθειες χαρακτηρίζονται από εμπειρισμό και έλλειψη επιστημονικής μεθοδολογίας, παράλληλα όμως δίνεται έμφαση στη συνεργασία και την αξιοποίηση των γνώσεων όλων των ειδικοτήτων. Οι προτάσεις του διάσημου αρχιτέκτονα Leo von Klenze θα κυριαρχήσουν στις αναστηλωτικές επεμβάσεις σε μνημεία στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στον Παρθενώνα, σε ολόκληρη την οθωνική περίοδο. Ο Γερμανός αρχαιολόγος Ludwig Ross, κατά τη διάρκεια του αναστηλωτικού προγράμματος στην Ακρόπολη (1834), συνεργάζεται με γνωστούς αρχιτέκτονες της εποχής, όπως ο Eduard Schaubert (Έντουαρντ Σάουμπερτ) και ο Christian Hansen (Χριστιανός Χάνσεν), ενώ συγχρόνως φροντίζει να προσλάβει γλύπτες και τεχνίτες εκμαγείων [Heller (Χέλλερ), Imhoff (Ιμχοφ), Andreoli (Αντρέολι), Franchini (Φρανκίνι), μερικά από τα ονόματα συντηρητών τεχνιτών εκμαγείων που προσλήφθηκαν και εργάστηκαν περιστασιακά στην Αρχαιολογική Υπηρεσία].

Στα 1844, ο πρωθυπουργός και υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως Ιωάννης Κωλέττης προτείνει στην κυβέρνηση να αναλάβει υποτρόφους σπουδαστές για την εκμάθησιν της Έκτυπωτικής και της Αγαματοποιίας, τέχνες τις οποίες κρίνει απαραίτητες για την αρχαιολογία.

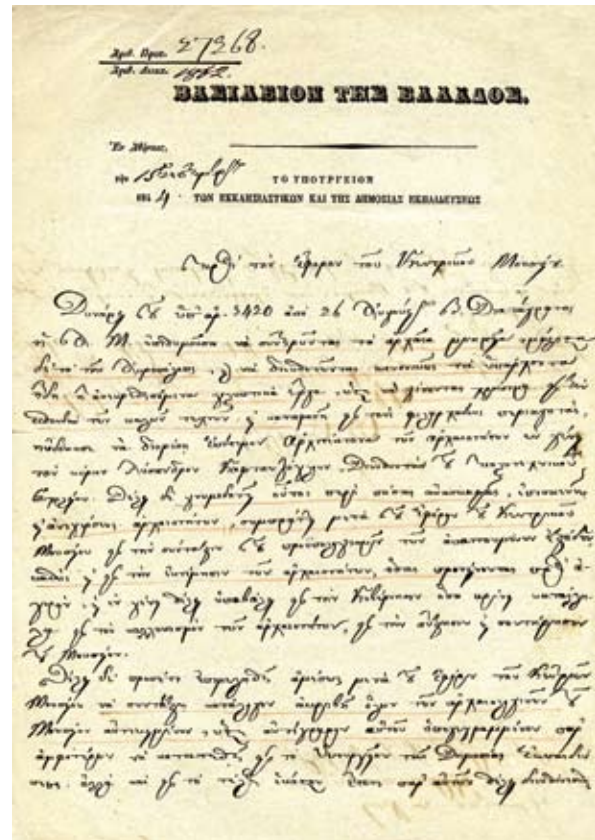
Οι πρώτοι εμπειρικοί συντηρητές, είτε ήδη εργάζονται στην Ελλάδα [όπως ο Eugène Gillieron (Ευγένιος Ζιλιερόν) για την αναπαραγωγή εκμαγείων στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο], είτε, έρχόμενοι εξ Ιταλίας ως ειδικοί τεχνίτες, προσκαλούνται από την ελληνική κυβέρνηση για την αποκατάσταση των ψηφιδωτών της Μονής Δαφνίου και του Οσίου Λουκά, όπως οι ψηφοθέτες, μωσαϊκοϋργοί Francesco Novo (Φραντσέσκο Νόβο), Giuseppe Zambon (Γωσήφ Ζαμπόν), Arturo Ambrosi (Αρθούρος Αμπρόζιος). Όλοι αυτοί χαρακτηρίζονται με τον όρο καλλιτέχνες και όχι επαγγελματίες συντηρητές με επιστημονική εξειδίκευση. Άλλοτε πάλι αναφέρονται ως ζωγράφοι, όπως ο Αθανάσιος Ιατρίδης, συνεργός του Εφόρου του Κεντρικού Μουσείου Κυριακού Πιττάκη. Αρκετές είναι οι μαρτυρίες, σε τεκμήρια που φυλάσσονται στο Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, για γλύπτες (όπως ο Ιταλός J. Andreoli), γλύπτες ξύλου, χαλκογράφους και αρχιτεχνίτες. Με τον τρόπο αυτό τέθηκαν οι βάσεις για τη μετέπειτα διεπιστημονική συνεργασία όλων των ειδικοτήτων των σχετικών με την αποκατάσταση και συντήρηση των μνημείων. Η συνεργασία αυτή θα παγιωθεί πολύ αργότερα, κατά τον 20ό αιώνα, κυρίως μέσα από διεθνείς συμβάσεις και χάρτες (όπως η Χάρτα της Βενετίας 1964), που διέπουν τις αρχές της αποκατάστασης και της συντήρησης των μνημείων.

Στις επόμενες δεκαετίες και μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, συστήνονται επιστημονικές και τεχνολογικές επιτροπές για τη διάσωση σημαντικών μνημείων. Στα μέλη των επιτροπών αυτών, εκτός από τους αρχαιολόγους, συμπεριλαμβάνονται αρχιτέκτονες με έντονο ενδιαφέρον για την αρχαιολογία,

όπως οι Έλληνες Λύσανδρος Καυταντζόγλου και Παναγής Κάλκος, ο Άγγλος Francis Cranmer Penrose (Φράνσις Κράνμερ Πένροουζ), ο Γάλλος Alexis Paccard (Αλεξίς Πακάρ), οι Γερμανοί Ernst Ziller, Georg Kawerau και Wilhelm Dörpfeld (Γουλιέλμος Νταίρπφελντ), καθώς και νομομηχανικοί, όπως ο Νικόλαος Μπαλάνος, και καθηγητές της Γλυπτικής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, όπως ο Γιώργος Βρούτος. Όλοι αυτοί συμβάλλουν με το έργο τους στις προσπάθειες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για την αποκατάσταση των μνημείων.

Τέλος, αναμφισβήτητη είναι η συνεισφορά στην επιστήμη της αρχαιολογίας αρκετών θετικών επιστημών, όπως η φυσική, η βιολογία, η γεωλογία και η χημεία, που εμφανίζουν σημαντική άνθηση, κυρίως κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Ταυτόχρονα, αρχίζουν να διαμορφώνονται αυτή την εποχή και οι πρώτες διεπιστημονικές συνεργασίες ανάμεσα σε επιστημονικούς κλάδους, όπως η εθνολογία, η λαογραφία, η ανθρωπολογία, η παλαιοντολογία κ.ά.

Μέσα από τα πολύτιμα τεκμήρια του ιστορικού αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, προκύπτουν πληροφορίες για τη δράση προσωπικοτήτων της εποχής, όπως ο Όθων Ρουσόπουλος (υψηγής της Χημείας), ο Δαμιανός Γεωργίου Δάσκος (καθηγητής της Ανατομίας και της Φυσιολογίας) και ο Κλων Στέφανος (θεμελιωτής της Ανθρωπολογίας στην Ελλάδα και ιδρυτής του Ανθρωπολογικού Μουσείου της Αθήνας), καθώς και για την προσφορά τους στην εξέλιξη της αρχαιολογικής επιστήμης.

4.2

8. Από την Απόφαση πρόσληψης του Παναγή Κάλκου στην Αρχαιολογική Υπηρεσία (Β.Δ. 14-7-1851).

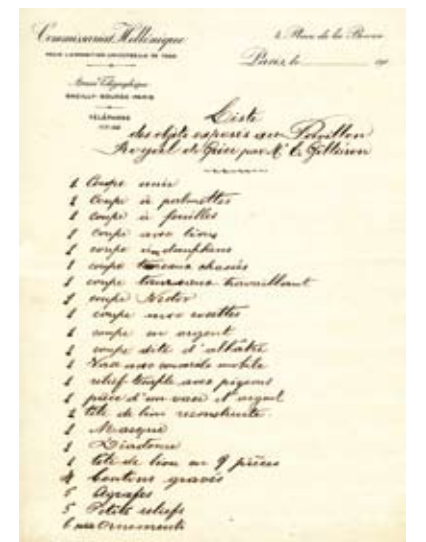
Κατάλογος Σελιερών η Βουλών η Νο 1117

1.	Δ. Γ. Δημητρίου / Σελιέρη / 24-26 1/2	55-
2.	Δ. Δ. Δημητρίου / Σελιέρη / 24-26 1/2	11, 25
3.	Δ. Β. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	59-
4.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	11
5.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	2, 10
6.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	1, 60
7.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	1, 60
		<u>211, 35</u>
Σελιέρη Βουλών		
1.	Δ. Γ. Δημητρίου / Σελιέρη / 24-26 1/2	50-
2.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	107, 50
3.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	42-
4.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	17, 25
5.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	9-
6.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	4, 10
7.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	32
8.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	32
9.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη / 24-26 1/2	288, 25
		<u>388, 25</u>
Σελιέρη η Βουλών		
1.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη	47, 25
2.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη	9, 60
		<u>56, 85</u>
Καθίσματα		
1.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη	4, 11-70
2.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη	7, 60
3.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη	7, 40
4.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη	5, 10
5.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη	4, 10
6.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη	2, 70
7.	Δ. Γ. Βουλών / Σελιέρη	2, 60
		<u>46, 60</u>

4.3

4.5

4.6

4.1. Απόφαση του βασιλιά Όθωνα για τον διορισμό του Α. Ιατρίδη ως συνεργού του Εφόρου του Κεντρικού Μουσείου Κ. Πιττάκη (αρ. πρωτ. 8372/2/14-10-1836). Ο Αθανάσιος Ιατρίδης ήταν ζωγράφος και συνέβαλε με την εργασία του (1829-1844) στην προσπάθεια διάσωσης των αρχαίων μνημείων, αρχικά ως συνεργάτης του Γενικού Εφόρου Ανδρέα Μουστοξύδη και αργότερα, στα 1832, ως επιστάτης του Εθνικού Μουσείου της Αίγινας, όπου παρέμεινε έως το 1834. Ο Ιατρίδης φρόντισε, μάλιστα, για τη μεταφορά της συλλογής του Μουσείου στην Αθήνα (1837). Με το Β.Δ. της 2/14-10-1836 ορίστηκε συνεργός του Εφόρου του Κεντρικού Μουσείου Κυριακού Πιττάκη, με κύριο έργο του την «ιχνογράφηση» των αρχαίων.

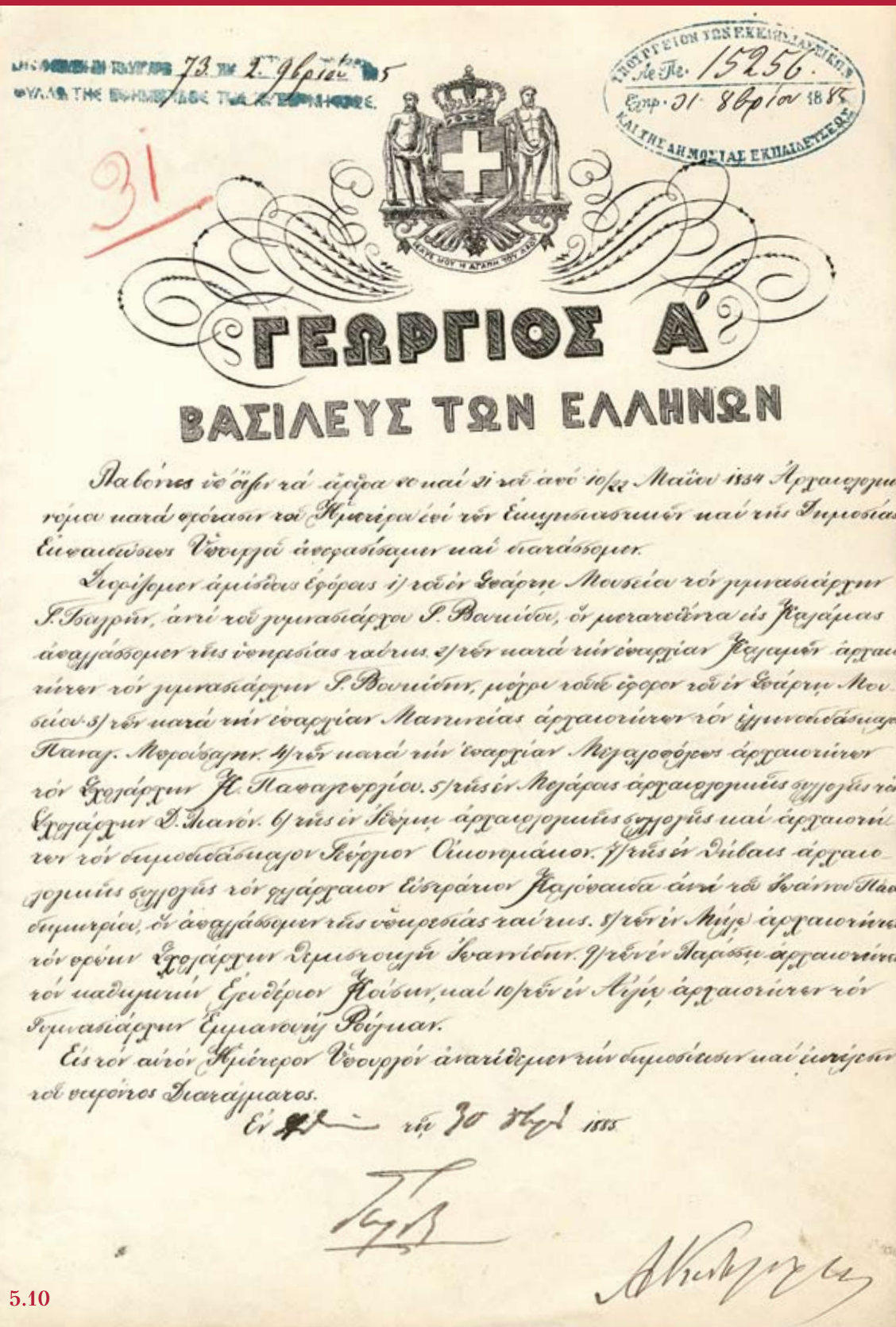
4.2. Απόφαση του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως να διορίσει επίτιμον αρχιτέκτονα τών αρχαιοτήτων εν γένει τόν κύριον Λύσανδρον Καυταντζόγλου, Διευθυντήν του Πολυτεχνικού Σχολείου (αρ. πρωτ. 27268/15-9-1844). Ο Ι. Κωλέττης καθορίζει εγγράφως τα καθήκοντα του επίτιμου Αρχιτέκτονα των Αρχαιοτήτων Α. Καυταντζόγλου. Η θέση αυτή θεσπίζεται για πρώτη φορά στο ελληνικό βασίλειο, υπό την επίδραση γαλλικών προτύπων οργάνωσης για την προστασία των μνημείων. Ο Α. Καυταντζόγλου συνεργάστηκε με την Αρχαιολογική Υπηρεσία κατά τα έτη 1844-1851 και στη συνέχεια προσλήφθηκε ο αρχιτέκτονας Παναγής Κάλκος (Β.Δ. 14-7-1851).

4.3. Κατάσταση μισθοδοσίας βοηθητικών ειδικοτήτων για εργασίες στην Ακρόπολη (Σεπτέμβριος, Οκτώβριος 1887). Οι μισθοδοτικές καταστάσεις εμφανίζουν τη στελέχωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και καταδεικνύουν τη συνεισφορά όλων των ειδικοτήτων (αρχιτεκτονικών, ξυλουργών, εργατών, φυλάκων, λιθοξόνων) στην προστασία, τη συντήρηση και την αποκατάσταση των μνημείων.

4.4. Απόφαση διορισμού επιτροπής για την παραλαβή του έργου ανακαίνισης του τρούλου του βυζαντινού ναού Μονής Δαφνίου (αρ. πρωτ. 15485/5-10-1891). Μετά από τον καταστροφικό σεισμό του 1891 και τις σημαντικές φθορές που υπέστη το μνημείο, έγινε ανακατασκευή του τρούλου ύστερα από συστηματική κατεδάφιση του παλαιού. Η σύσταση της σχετικής επιτροπής, με σημαντικά ονόματα επιστημόνων [Π. Καββαδίας, Ε. Ζίλλερ, Ε. Τρουμπ (Ευγένιος Τρούμπ), Γ. Κατσαρός], είναι ενδεικτική της διεπιστημονικής συνεργασίας αρχαιολόγων και μηχανικών που αναπτύσσεται κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

4.5. Αναφορά (27-5-1896) του Όθωνα Ρουσόπουλου, υψηλής Χημείας, για τον καθαρισμό τοιχογραφιών ναών του Μυστρά (αρ. πρωτ. 7864/28-5-1896). Ο Ρουσόπουλος είχε ιδρύσει τη Βιομηχανική και Εμπορική Ακαδημία (1894). Σημαντική υπήρξε η συνεισφορά του στην τελειοποίηση του τρόπου καθαρισμού των τοιχογραφιών, καθώς και στη συντήρηση των αρχαιολογικών ευρημάτων γενικότερα. Θεωρήθηκε πρωτοπόρος για την εποχή του. Ήταν από τους πρώτους που χρησιμοποίησαν χημικές μεθόδους στη συντήρηση αρχαιοτήτων στις αρχές του 20ού αιώνα για τις οποίες και εν συνεχεία κατηγορήθηκε.

4.6. Κατάλογος γαλβανοπλαστικών αντιτύπων της Μυκηναϊκής συλλογής του Εθνικού Μουσείου για το ελληνικό περίπτερο στη Διεθνή Έκθεση στο Παρίσι (συνοδεύεται από το με αρ. πρωτ. 1328/8-10-1900 διαβατηριακό). Ο Ε. Gillieron, συντηρητής τεχνίτης εκμαγείων, γνωστός για την κατασκευή αντιγράφων του Αρχαιολογικού Μουσείου, συμμετέχει ως έκθετης γαλβανοπλαστικών αντιτύπων της Μυκηναϊκής συλλογής του Εθνικού Μουσείου στη Διεθνή Έκθεση των Παρισίων του 1900.

5.10

5.

Χρύσα Βασιλοπούλου, Μαρία Μουτσίου, Ειρήνη Σταματάκη

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΑΠΟΜΑΧΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

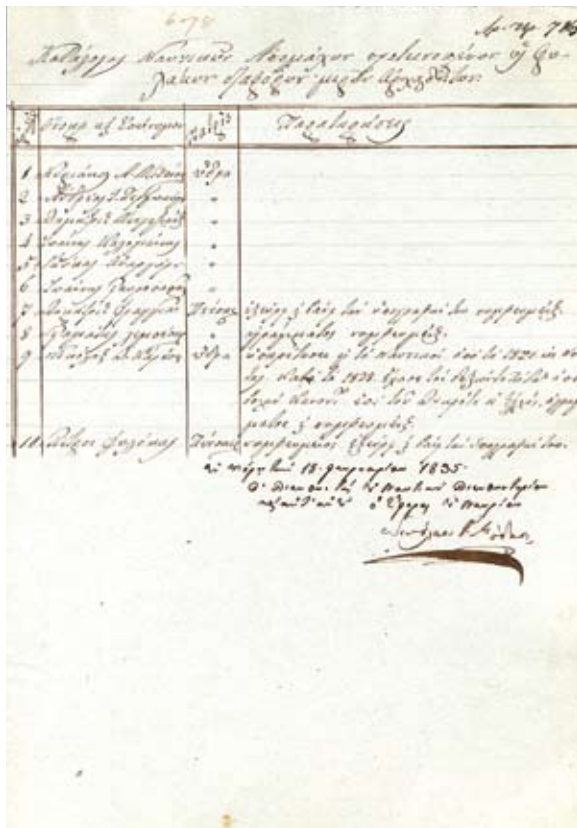
Δι' επιτήρησιν καὶ ἐξασφάλισιν τῶν ἀρχαιοτήτων.⁹

Η ανάγκη προστασίας, καταγραφής και εν γένει διαχείρισης των διάσπαρτων σε όλη την επικράτεια αρχαιοτήτων αποτελούσε δυσεπίλυτο πρόβλημα για το νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία, προκειμένου να ανταποκριθεί στο έργο που καλούνταν να φέρει εις πέρας, αξιοποίησε το τότε διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό, τους απόμαχους του Αγώνα ως φύλακες, μετά από εισήγηση του Leo von Klenze (Λέο φον Κλέντσε), και τους εκπαιδευτικούς ως επιτηρητές των αρχαιοτήτων και επιμελητές των αρχαιολογικών συλλογών.

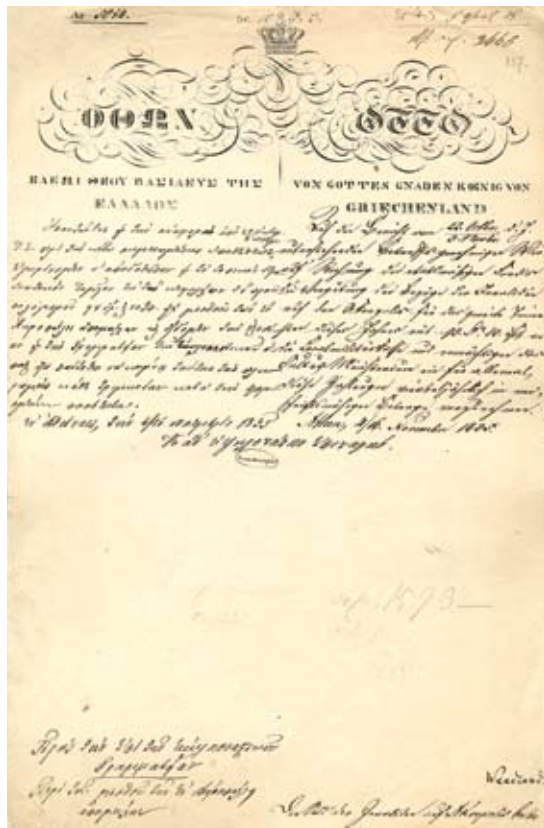
Ο Λόχος των Απομάχων¹⁰ συστάθηκε με βασιλικό διάταγμα το 1833 για την ανακούφιση των υπαξιωματικών και των στρατιωτών που δεν μπορούσαν πλέον να υπηρετήσουν στον στρατό λόγω ηλικίας ή σωματικής αναπηρίας. Στις αρμοδιότητές του περιλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, η φύλαξη μνημείων και αρχαιολογικών χώρων. Τα τεκμήρια του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων μαρτυρούν, από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα επί εφορείας Ludwig Ross, τη μέριμνα για τον διορισμό και την καταβολή μισθού στους απομάχους φύλακες. Ο Κανονισμός φρουρήσεως της Ακροπόλεως (1834) ορίζει τα καθήκοντα των πρώτων φυλάκων του ιερού βράχου. Η πλούσια αλληλογραφία μεταξύ εφόρων και φυλάκων περιλαμβάνει έγγραφα για την οικοδόμηση οικίσκων εντός αρχαιολογικών χώρων με σκοπό τη διαμονή των απομάχων, οδηγίες της Υπηρεσίας για την προστασία των μνημείων, επιπλήξεις σε απομάχους για ανάρμοστη συμπεριφορά αλλά και αναφορές προς την Υπηρεσία σχετικά με ανακαλύψεις, καταστροφές, κλοπές αρχαιοτήτων κ.λπ. Οι ιδιόχειρες επιστολές προς την Υπηρεσία, κατά κανόνα ανορθόγραφες και συχνά συναισθηματικά φορτισμένες, καταδεικνύουν τον ζήλο των απομάχων για την προστασία των αρχαιοτήτων και την προσπάθεια να ανταποκριθούν στα καθήκοντά τους. Δεν λείπουν όμως και έγγραφα με αιτήματα για πρόσληψη συγγενών τους ή αναφορές για μεταξύ τους προσωπικές διαφορές. Ο Λόχος των Απομάχων διαλύθηκε επίσημα το 1871.

Οι εκπαιδευτικοί (δημοδιδάσκαλοι, σχολάρχες, ελληνοδιδάσκαλοι, καθηγητές, γυμνασιάρχες) από την πλευρά τους, εκτός από τα διδακτικά καθήκοντα, προσέφεραν, βάσει νόμου, αμισθί τις υπηρεσίες τους στην επιτήρηση, την καταγραφή και τη διαφύλαξη αρχαιοτήτων – ακόμα και κατά τον χρόνο των διακοπών τους. Η έλλειψη καταλλήλου αρχαιολογικού προσωπικού ανάγκασε το κράτος, σχεδόν σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, να στραφεί προς εκείνους που διέθεταν τις γνώσεις για να υποστηρίξουν το έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, ιδιαίτερα στην επαρχία. Τα σχολεία χρησιμοποιούνταν παράλληλα ως χώροι φύλαξης και αποθήκευσης αρχαιοτήτων, ενώ οι εκπαιδευτικοί έγιναν οι πρώτοι επιμελητές αρχαιολογικών συλλογών. Σημαντικός επίσης ήταν ο ρόλος που καλούνταν να διαδραματίσουν στην προστασία τών προγονικών κειμηλίων από την παράνομη ανασκαφική δράση και εμπορία. Όπως προκύπτει και από το υλικό του Αρχείου, κατέγραφαν και αποτύπωναν αρχαιότητες και συνέτασσαν αναφορές σχετικά με την κατάσταση των μνημείων και την αναγκαιότητα προστασίας, φύλαξης ή μεταφοράς τους. Μάλιστα, από τις τάξεις των εκπαιδευτικών προήλθε και ο Γενικός Έφορος Παναγιώτης Ευστρατιάδης.

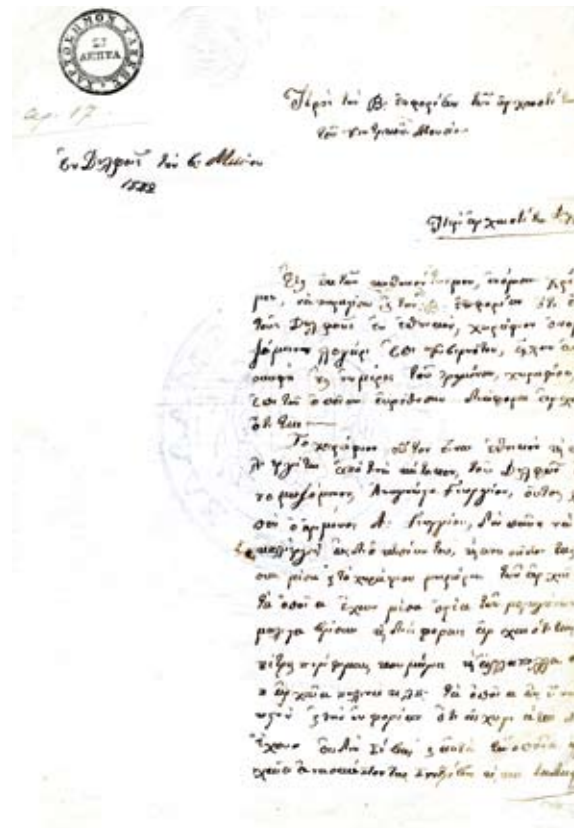
Προς το τέλος του 19ου αιώνα, με την εξέλιξη της οργάνωσης του κράτους, μεταβλήθηκε και η δομή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Θεσπίστηκε πλέον η διαδικασία διαγωνισμού για τις θέσεις των Εφόρων αρχαιοτήτων, των επιστατών και του φυλακτικού προσωπικού. Παράλληλα, όμως, στο έργο της Υπηρεσίας εξακολουθούσαν να συνεισφέρουν αμισθί οι εκπαιδευτικοί, ενώ απόμαχοι του στρατού και του ναυτικού χρησιμοποιούνταν ως έκτακτοι φύλακες και τακτικοί φύλακες Γ΄ τάξης.

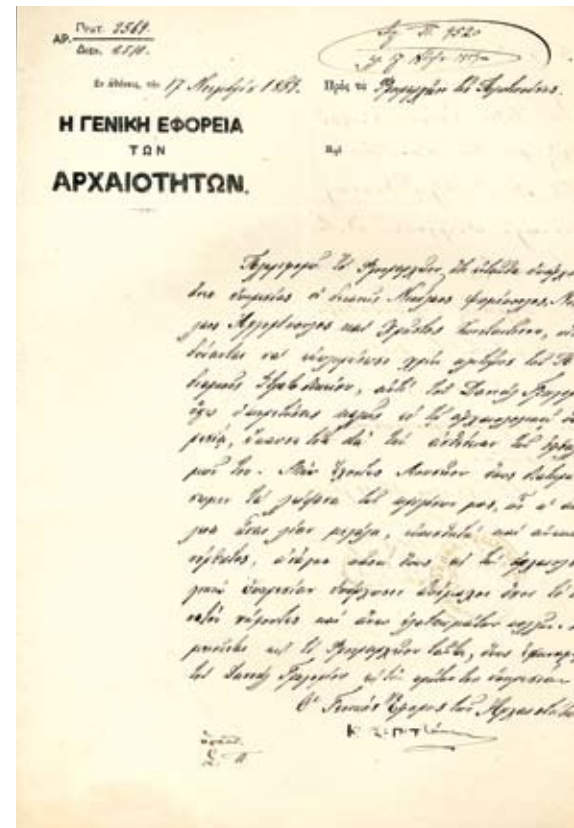
5.1

5.2

5.5

5.7

5.1. Κατάλογος ναυτικών απομάχων που προτείνονται ως φύλακες αρχαιοτήτων (αρ. πρωτ. 7865/18-2-1835). Στις παρατηρήσεις επισημαίνεται ποιος είναι νυμφευμένος, ποιος έξευρει και βάνει την υπογραφήν του, καθώς και ότι ένας ναύτης έχασε τόν δεξιόν του πόδα στον Αγώνα.

5.2. Περί τοῦ μισθοῦ τῶν ἐν Ἀκροπόλει ἀπομάχων. Σχέδιο βασιλικού διατάγματος (αρ. 5034/4/16-11-1835) με το οποίο ορίζεται συνολικά ο μισθός των φυλάκων της Ακροπόλεως (98 δραχμές και 80 λεπτά) και ανατίθεται στη Γραμματεία των Εκκλησιαστικών η καταβολή του ανά τριμηνία. Σύμφωνα με το σχέδιο του Κανονισμού τῆς φρουρήσεως τῆς Ἀκροπό-

λεως (το οποίο φυλάσσεται στο Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων), οι έξι απόμαχοι φύλακες, πέραν του μισθοῦ τους, λάμβαναν ποσοστό από τα έσοδα της πώλησης των δελτίων εισόδου της Ακροπόλεως, ώστε να μη δέχονται φιλοδωρήματα από τους επισκέπτες περιηγητές. Το σχέδιο υπογράφει ο αντιβασιλιάς Ιωσήφ Λουδοβίκος, κόμης του Ἀρμανσπεργκ.

5.3. Αναφορά του αποσπασματάρχῃ Μεγαλοπόλεος Ἀνδρέα Ἀλεξίου (αρ. 39()/Ἰανουάριος 1861). Συχνές είναι οι αναφορές των απομάχων φυλάκων από όλη την τότε ελληνική επικράτεια, με τις οποίες ενημερώνουν την Υπηρεσία σχετικά με θέματα εύρεσης και προστασίας αρχαιοτήτων, όπως και για τις συνθήκες εργασίας

τους και άλλα ζητήματα που ανέκυπταν. Στην παρούσα αναφορά προς το γενικόν ἐν φορίον τῶν ἀρχαιοτήτων της Ἀθήνας, ο Α. Ἀλεξίου πληροφορεῖ την Υπηρεσία πως δέν έχομεν νεόν μηδέν δια τίν ἀρχαιοτήτα να ἀναφέρομεν.

5.4. Αναφορά του στρατιώτῃ απομάχου Ἀγγελῆ Βουζαῖτῃ, φύλακα των αρχαιοτήτων της Δήλου (αρ. 5/25-2-1842). Ενημερώνει τον Έφορο του Κεντρικού Μουσείου για τις συνθήκες που επικρατοῦν στις μικράς και μεγάλας Δύλας (Ρήνεια και Δήλος), την κατάσταση των αρχαιοτήτων και τις παράνομες ανασκαφές που διενεργοῦν οι κάτοικοι της Μυκόνου, χρησιμοποιώντας ως πρόφαση την προμήθεια ξυλείας από τα νησιά. Τονίζει την ἀνάγκη να μεσολαβήσει ο Έφορος στις αρχές της Σύρου για να επισκευαστεί η φελοῦκα (πλοιάριο), που κάμμη πλήθος ναῖρα, ώστε να μπορεί να εποπτεύει τις αρχαιοτήτες των δύο νησιῶν.

5.5. Ο Δημήτριος Γαλανόπουλος, φύλαξ τῶν ἀρχαιοτήτων Δελφῶν, αναφέρει προς την ἐνφορίαν (αρ. 17/6-5-1842) πως σε εθνικό χωράρι βρισκονται μνημόρια τῶν ἀρχαίων τὰ ὅποια ἔχουν μέσα ὀστέα

τῶν μπρωγόνων ... κ' διάφοραις ἀρχαιοτήταις. Καλεῖ μάλιστα την Υπηρεσία να διατάξει τη διακοπή της καλλιέργειας του χωραφίου και να διεξαγάγει ανασκαφή και σε άλλα μέρη του χωριού ὅπου υπάρχουν ἀρχαιοτήτες.

5.6. Ιδιόχειρο σχέδιο εγγράφου του Εφόρου του Κεντρικού Μουσείου Κυριακού Πιττάκη (αρ. πρωτ. 1092/3-11-1841) με οδηγίες προς τους απομάχους φύλακες Ἀγγελῆ Βουζαῖτῃ και Γεώργιο Δημητρίου διὰ τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Δήλου. Ο Έφορος αναφέρει ότι θέλετε κατοικήτε ... εἰς τὴν Νῆσον ταύτην ... καθ' ἡμέραν θέλετε πορεύεσθαι ... εἰς τὰ μέρη τῆς νήσου ταύτης ἔνθα εἰσὶν ἀρχαιοτήτες ... θέλετε ἐμποδίξῃ ... τοῦ νὰ ἀνασκάψῃ ... ἀνευ ... ἀδείας τῆς Ἐφορείας ... δι' ὅποιανδήποτε αἰτίαν.

5.7. Έγγραφο του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων Κ. Πιττάκη προς το Φρουραρχεῖο Πρωτεύουσῆς (αρ. πρωτ. 2569/17-11-1859) με το οποίο ζητά να προσλαμβάνονται στην Αρχαιολογική Υπηρεσία ἀπόμαχοι ὅσον τὸ δυνατόν νῆφοντες και ἀνευ ἐλαττωμάτων πολλῶν.

9. Β.Δ. 13-2-1886 (ΦΕΚ 54/28-2-1886) Περί καθορισμοῦ και προσόντων τῶν κατωτέρων ἀρχαιολογικῶν ὑπαλλήλων.
10. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1828, ο Οργανισμὸς τῆς Στρατιωτικῆς Υπηρεσίας στις 29-12-1828 προέβλεπε τη δημιουργία Σώματος Απομάχων και ειδικὴ μέριμνα για την ανακούφισή τους. Στὸ Σώμα των Απομάχων ἐντάσσονταν ὅσοι για λόγους υγείας ἀναγκάζονταν να αποσυρθοῦν ἀπὸ την ενεργὴ υπηρεσία.

5.8. Περί διορισμού φύλακος εἰς τὰς ἀρχαιότητες τῶν Δελφῶν (αρ. πρωτ. 2383/28-10-1860). Ἐγγραφοῦ του Λόχου των Απομάχων προς τον Γενικό Ἐφορο των Αρχαιοτήτων Κ. Πιττάκη σχετικά με την αποστολή δύο απομάχων ως φυλάκων στους Δελφούς λόγω συνταξιοδότησης του επιλοχία Αντωνίου Φιλίππου και του λοχία Ηλία Παρασκευά. Το έγγραφο φέρει τη σφραγίδα του Λόχου των Απομάχων.

5.9. Αναφορά του ελληνοδιδασκάλου Πόρου Βασιλείου Καμαριώτη προς τη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων, σχετικά με την αποτύπωση επιγραφῆς εντοιχισμένης σε οικία (αρ. 787/17-9-1869). Ο ελληνοδιδάσκαλος παρακαλεί τη Γενική Εφορεία να καλύψει τα οδοιπορικά του έξοδα (δραχμές 5), αλλά όπως σημειώνει ἡ ἀμοιβή τοῦ ματαίου ἔργου μου ἀπόκειται εἰς τὴν ὑμετέραν ἐκτίμησιν. Η αναφορά συνοδεύεται από ἔκμαγμα ἐπὶ χάρτου (έκτυπο επιγραφῆς), σύμφωνα με τις οδηγίες του Γενικού Εφόρου Παναγιώτη Ευστρατιάδη.

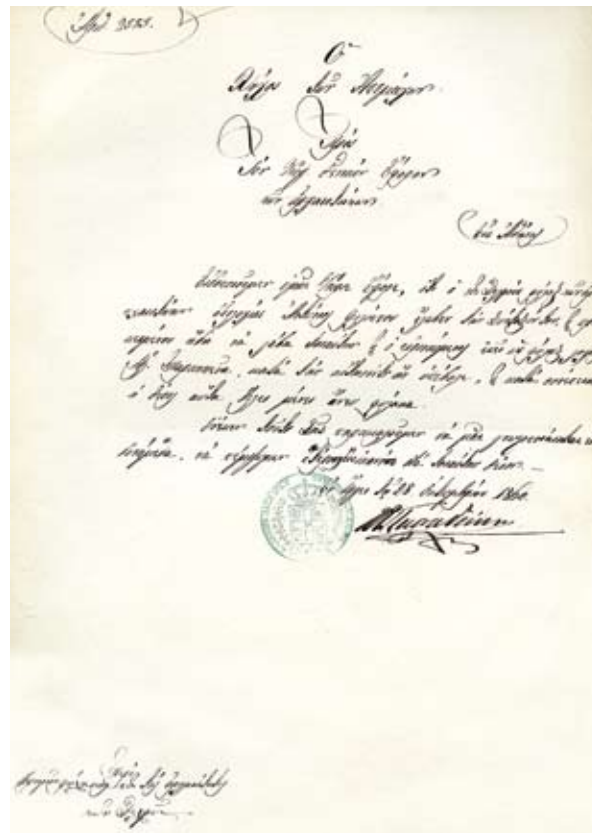
5.10. Βασιλικό διάταγμα του Γεωργίου Α΄ της 30ῆς Οκτωβρίου 1885 (ΦΕΚ 73/2-11-1885) με το οποίο διορίζονται εκπαιδευτικοί (σχολάρχες, γυμνασιάρχες, καθηγητές, ελληνοδιδάσκαλοι και δημοδιδάσκαλοι) ως ἀμισθοὶ –ὡπως ορίζει ο ἀρχαιολογικὸς νόμος του 1834– ἐφοροὶ των ἀρχαιοτήτων και ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν, στις περιοχές της Σπάρτης, της Μαντινείας, της Μεγαλόπολης, των Μεγάρων, των Καλαμών, της Ιθώμης, της Μήλου, της Λάρισσας και του Αιγίου (αρ. πρωτ. 15256/31-10-1885).

5.11 α. Σύγχρονη φωτογραφία αναγλύφου εντοιχισμένου στον παλαιό ναό της Αγίας Παρασκευῆς Κοκκωτῶν Αλμυρού Μαγνησίας. [Προέλευση: Υπουργεῖο Πολιτισμοῦ και Ἀθλητισμοῦ, ΙΓ' ΕΠΚΑ, 7η ΕΒΑ]

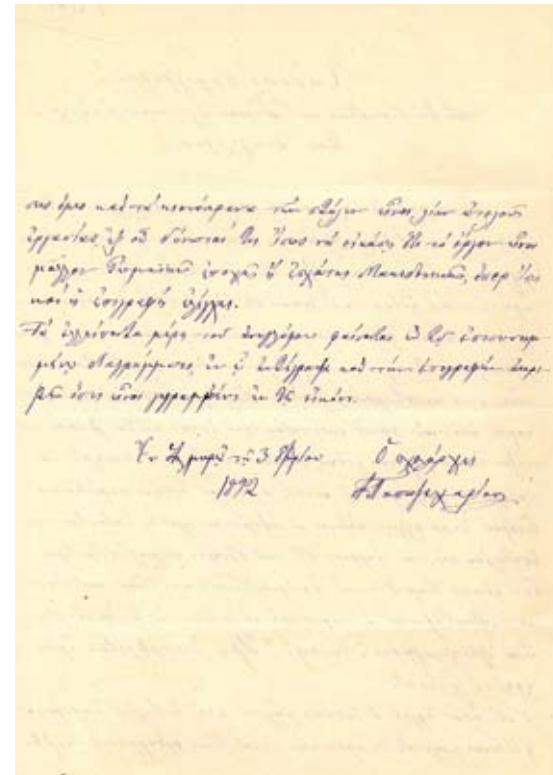
5.11 β1-2. Περιγραφική έκθεση του σχολάρχου Ἄγγελου Παπαζαχαρίου συνοδευόμενη από σκαρίφημα ἀρχαίου ἀναγλύφου εντοιχισμένου στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευῆς Κοκκωτῶν (3-10-1892). Τὰ κιονόκρανα τῶν στύλων εἶναι λίαν ἀτελοῦς ἐργασίας, ἐξ οὗ δύνανται τις ἴσως νὰ εἰκάσῃ ὅτι τὸ ἔργον εἶναι μᾶλλον Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Το ἀνάγλυφο φέρει παράσταση ἰππέα, την οποία περιγράφει, ἀλλά δεν την αποτυπώνει στο σκαρίφημα. Παράλληλα, το υπουργεῖο των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως διατάσσει τον σχολάρχη να συντάξει και να υποβάλει την κατάσταση της δαπάνης μεταφοράς του ἀναγλύφου στον Αλμυρό. Ωστόσο, ἡ μετακίνηση δεν πραγματοποιεῖται τελικὰ λόγω του κόστους, που σύμφωνα με τον Παπαζαχαρίου θα ἔφτανε τις 100 δραχμές.

5.12. Ἐγγραφοῦ του σχολάρχου Κορίνθου Χ. Αμβράζη προς τη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων και Μουσείων (αρ. πρωτ. 52/16-4-1896) με το οποίο υποβάλλει ἀπόδειξη παράδοσης-παραλαβῆς ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τις ἀνασκαφές της Αμερικανικῆς Αρχαιολογικῆς Σχολῆς στην Παλαιὰ Κόρινθο. Ο σχολάρχης και ὀπίπτης των ἀνασκαφῶν παραδίδει τις ἀρχαιότητες στον γυμνασιάρχη Νικόλαο Μαλαγορδή, ἐπιμελητὴ της ἐν Κορίνθῳ ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς, ἡ οποία προσωρινὰ τοποθετεῖται σε μια αἴθουσα του γυμνασιακοῦ καταστήματος μέχρι τη δημιουργία μουσείου.

5.13. Εγκύκλιος (αρ. 16613/23-7-1893) του υπουργεῖου των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως **Περί ἐπιμελείας και ἐπιτηρήσεως τῶν κατὰ τὸ κράτος ἀρχαιολογικῶν μνημείων και συλλογῶν.** Ενδιαφέρον προκαλεῖ το προσωπικὸ ὕφος που υιοθετεῖ ο υπουργὸς Αθανάσιος Εὐταξίας για να περιγράψει το πρόβλημα της ἀρχαιοκαπηλίας ἀλλὰ και την ἀνάγκη της συνδρομῆς των εκπαιδευτικῶν στην ἐπιμελεια ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν και την ἐπιτήρηση ἀρχαιοτήτων ... πρωτίστως πάντων ἀποβλέπω εἰς ὑμᾶς τοὺς καθηγητὰς και διδασκάλους.

5.8

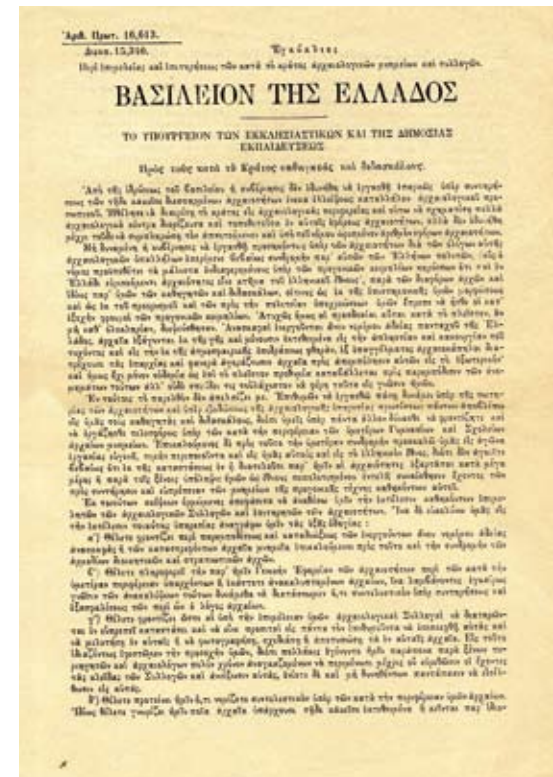
5.11 β1

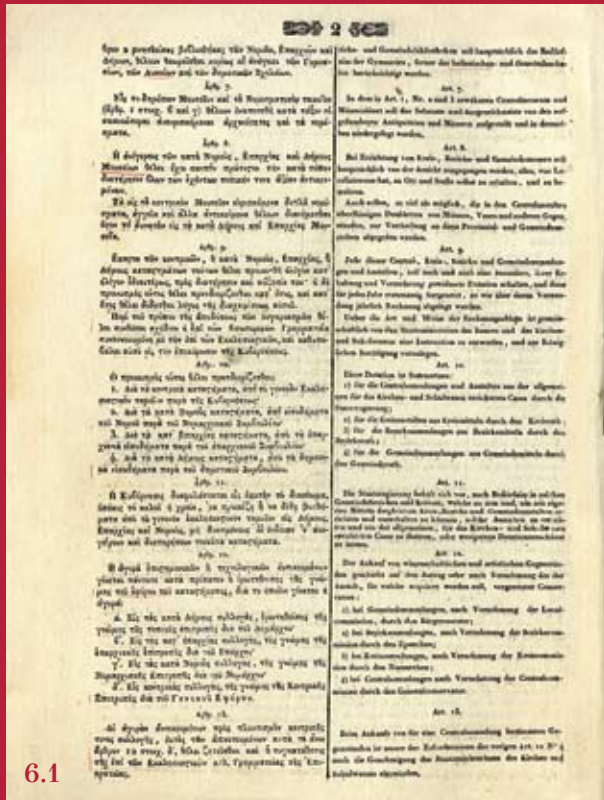
5.11 β2

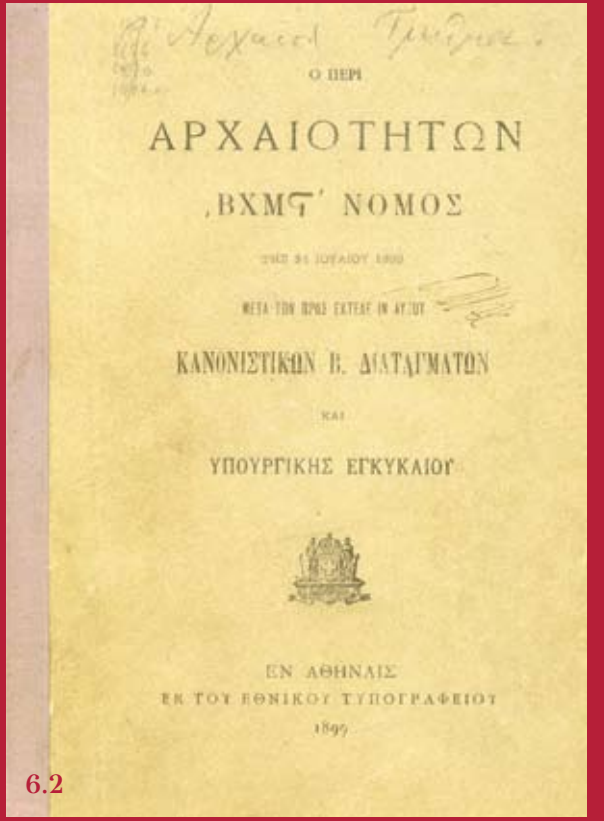
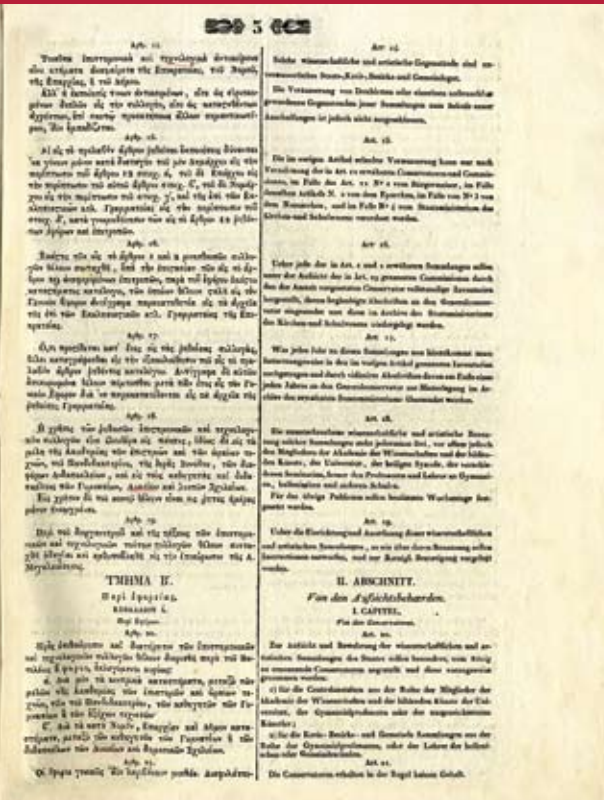
5.12

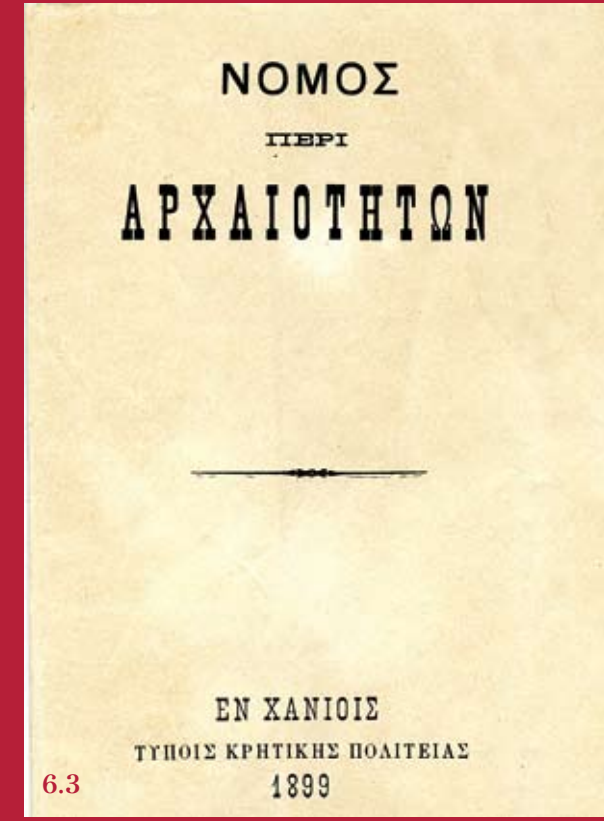
5.13

6.1

6.2

6.3

6.

Καλλιόπη Ξανθοπούλου

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ Τὰ ἐν ἀρχῇ θέμεθλα

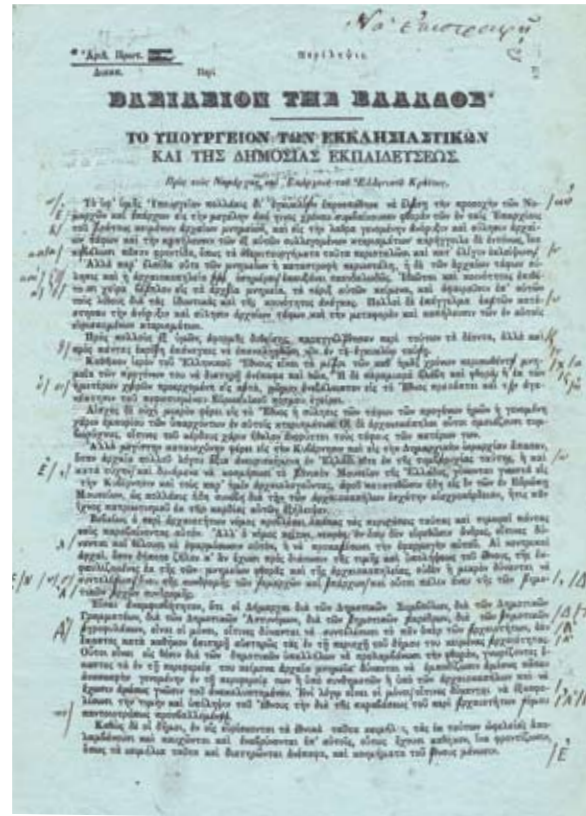
*Καθῆκον ἱερὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους εἶναι τὰ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων περιωθέντα μνημεῖα τῶν προγόνων του νὰ διατηρῆ ἀνέπαφα καὶ σῶα.*¹¹

Η μέριμνα για την προστασία των μνημείων της Ελλάδας, κινητών και ακινήτων, ήταν έκδηλη ως αγάπη προς τα προγονικά κατάλοιπα, ακόμη και πριν από τη σύσταση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Η χώρα είχε ήδη υποστεί εκτεταμένες διαρπαγές και λεηλασίες των πολιτιστικών θησαυρών της κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Η προσπάθεια θέσπισης νομικού πλαισίου αρχών για την προστασία τους ξεκίνησε, παρά τις φοβερές περιστάσεις, κατά τη διάρκεια του εθνικού αγώνα του 1821 και συνεχίστηκε αμείωτη στα χρόνια του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια. Τότε εκδόθηκε η ειδική διαταγή αρ. 2400/12-5-1828, την οποία ακολούθησε η σύνταξη, από τον Διευθυντή και Έφορο του Εθνικού Μουσείου Αιγίνης Ανδρέα Μουστοξύδη, σχετικής εγκυκλίου πρὸς τοὺς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους καὶ Διοικητὰς τῆς Ἐπικρατείας.¹² Στο κείμενο αυτό βασίστηκε, με τροποποιήσεις, και ο αρχαιολογικός νόμος της Ιονίου Πολιτείας.¹³ Το πρώτο όμως συστηματικό και συγκροτημένο νομικό κείμενο για την προστασία των αρχαίων υπήρξε ο νόμος της 10ης/22ας Μαΐου 1834 της αντιβασιλείας του Όθωνα,¹⁴ που ουσιαστικά όρισε και την επίσημη αφετηρία της ζωής της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Ως υπηρεσία του κράτους είχε ιδρυθεί τον προηγούμενο χρόνο (3/15-4-1833) με το βασιλικό διάταγμα *περὶ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς ἀρμοδιότητος τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας*.¹⁵ Το 1834 όμως δημιουργήθηκε ο πυρήνας της με τη θεσμοθέτηση των θέσεων του Γενικού Εφόρου και των Εφόρων των Συλλογῶν, και θεσπίστηκαν βασικές διατάξεις για τις αρχαιοτήτες, όπως αυτή του άρθρου 61, όπου αναφερόταν ότι *ὄλαι αἱ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ἀρχαιοτήτες, ὡς ἔργα τῶν προγόνων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, θεωροῦνται ὡς κτῆμα ἔθνικόν ὄλων τῶν Ἑλλήνων ἐν γένει*. Σημαντική αδυναμία του νόμου της αντιβασιλείας υπήρξε ο τρόπος ορισμού των περιπτώσεων κυριότητας, διάθεσης και εξαγωγῆς αρχαίων από ιδιώτες.

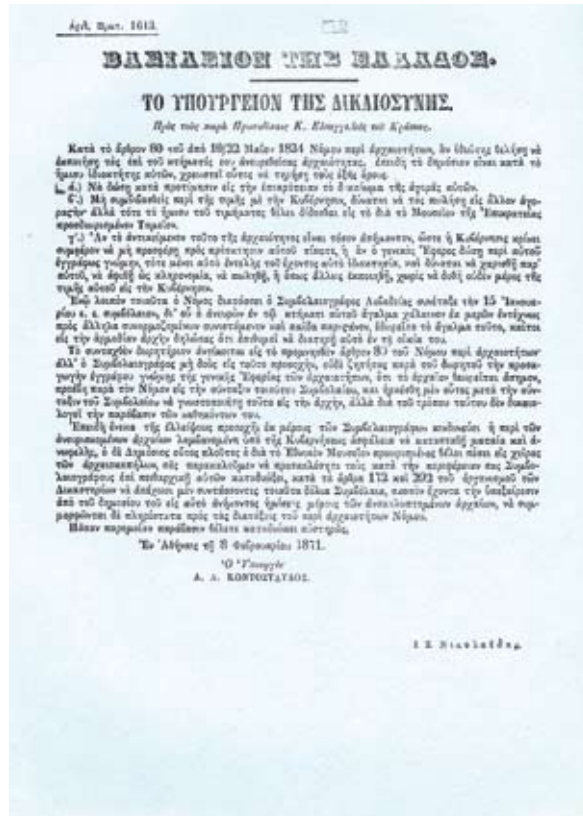
Θα χρειαστεί να περάσουν 65 χρόνια για να αντικατασταθεί από τον νόμο ΒΧΜΓ (2646) στις 24 Ιουλίου 1899, στον οποίο βασίστηκαν οι μετέπειτα αρχαιολογικοί νόμοι (ιδίως ο Κ.Ν. 5351/1932, μερικώς και ο τελευταίος νόμος, ο Ν. 3028/2002). Δημιούργημα του Παναγή Καββαδία, που επέδειξε σημαντικό νομοθετικό έργο, ο νόμος αυτός εξασφάλισε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, με την εκπνοή του 19ου αιώνα, ένα νεότερο και αρτιότερο θεσμικό πλαίσιο προστασίας των αρχαίων. Παρουσίαζε έντονες διαφορές από τον προηγούμενο, ιδιαίτερα στο θέμα της κυριότητας των αρχαίων. Την έκδοσή του ακολούθησε (Αύγουστος του 1899) σειρά ποικίλων κανονιστικών βασιλικών διαταγμάτων, που αφορούσαν διάφορα θέματα, από τη δήλωση περί εισαγωγῆς και εξαγωγῆς αρχαιοτήτων, πώλησης και εμπορίας τους, μέχρι τη διενέργεια ανασκαφῶν, τις αποζημιώσεις και τις αμοιβές ιδιωτῶν καθὼς και τη σύσταση αρχαιολογικῆς επιτροπῆς, η οποία αποτελεί την πρώτη μορφή Αρχαιολογικού Συμβουλίου. Το νομοθέτημα αυτό υπήρξε, με ελάχιστες αλλαγές και προσθήκες, το πρότυπο αντίστοιχου νόμου (1899) της τότε αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας.

Στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε ανάμεσα στην έκδοση του νόμου του 1834 και την ψήφιση του ΒΧΜΓ (1899), το ελληνικό κράτος εξέδωσε πλήθος διαταγμάτων, αποφάσεων και εγκυκλίων, ιδιαίτερα αφότου ανέλαβε Γενικός Έφορος ο Καββαδίας. Ρύθμιζαν τόσο θέματα διάσωσης και προστασίας των αρχαίων όσο και ζητήματα δομῆς, οργάνωσης, διάρθρωσης και λειτουργίας της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Η σχέση των προϊσταμένων της με την εκάστοτε πολιτική ηγεσία (χαρακτηριστικότερο

παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση Καββαδία) μπορεί να επηρέασε, ως έναν βαθμό, τη σύνταξη νομοθετημάτων για τις αρχαιότητες και τη θεσμοθέτηση κανόνων για τη λειτουργία της, φαίνεται όμως ότι η Αρχαιολογική Υπηρεσία κατάφερε να διατηρεί σχετική αυτοτέλεια στην εκτέλεση του έργου της σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

6.5

6.6

11. Απόσπασμα από την εγκύκλιο προς τους Νομάρχες και Επάρχους του Ελληνικού Κράτους (Οκτώβριος 1870).
12. Εγκύκλιος αρ. 953/23-6-1830, με σημαντικές και βασικές διατάξεις σε οκτώ άρθρα για την προστασία των αρχαίων.
13. Εφημερίς του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων, αρ. 123/26-4-1847. Το Ηνωμένο Κράτος των Ιονίων Νήσων αναγνωρίστηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις στη συνδιάσκεψη της Βιέννης το 1815 και τέθηκε υπό την προστασία της Αγγλίας. Τα νησιά ενώθηκαν με τη μητέρα Ελλάδα το 1864.
14. Ο νόμος δημοσιεύτηκε κατά την περίοδο της θητείας του τότε Εφόρου των Αρχαιοτήτων της Ελλάδας Adolf Weissenburg.
15. Πρόκειται για το μετέπειτα (1844) υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, το οποίο, αρκετά αργότερα (24-4-1926), με νομοθετικό διάταγμα μετονομάστηκε σε υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Νόμοι

6.1. Νόμος της 10ης/22ας Μαΐου 1834 (ΦΕΚ 22/Α/16-6-1834), Περί των επιστημονικών και τεχνολογικών συλλογών, περι ανακαλύψεως και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων και της χρήσεως αυτών. Υπήρξε δημιουργήμα του αντιβασιλιά Georg L. von Maurer (Γκέοργκ φον Μάουερ) και παρέμεινε, μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, ο σημαντικότερος νόμος για την προστασία των αρχαιοτήτων, τις ανασκαφές, τη σύσταση μουσείων και τη δομή και λειτουργία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Επίσης, όριζε θέματα ιδιοκτησίας, διάθεσης και χρήσης των αρχαιοτήτων (με αναγνώριση των ιδιωτικών συλλογών, συνιδιοκτησία κράτους και ιδιωτών για αρχαιότητες σε ιδιωτικές εκτάσεις) και θεμελίωσε την προστασία των χριστιανικών και των μεσαιωνικών μνημείων.

6.2. Τεύχος του Περί Αρχαιοτήτων νόμου ΒΧΜΣ', το οποίο περιλαμβάνει τον νόμο ΒΧΜΓ' (2646) της 24ης Ιουλίου 1899 με τα κανονιστικά διατάγματα προς εκτέλεσή του. Το πνεύμα που διακατέχει τον δεύτερο αρχαιολογικό νόμο της χώρας γίνεται αντιληπτό αμέσως από το άρθρο 1, που όριζε με σαφήνεια ότι πάντα τὰ ἐν Ἑλλάδι ... εὐρισκόμενα ἀρχαῖα, κινητὰ τε καὶ ἀκίνητα, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ ἐφεξῆς, εἶνε ἰδιοκτησία τοῦ Κράτους.

[Οι δύο πρώτοι αρχαιολογικοί νόμοι βρίσκονται εκτυπωμένοι σε χαρτόδετο τόμο με τον γενικό τίτλο *Συλλογὴ Ἀρχαιολογικῶν Νόμων, Διαταγμάτων καὶ Ἐγκυκλίων 1834-1905, ἐν Ἀθήναις 1892 [-1905]*, ο οποίος φυλάσσεται στο Αρχεῖο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων. Το περιεχόμενό του αξίζει να μνημονευτεί περιληπτικά, καθόσον ο τόμος αυτός συγκεντρώνει όλα τα μέχρι την έκδοσή του νομοθετήματα, χωρισμένα κατά κατηγορίες. Περιλαμβάνει κυρίως τα παρακάτω θέματα: πρώτος νόμος περί αρχαιοτήτων του 1834 και νόμος ΒΧΜΓ', συμβάσεις με ξένες σχολές (Ολυμπία, Δελφοί), αναγκαστικές απαλλοτριώσεις, περί ανακαλύψεως και διατηρήσεως αρχαιοτήτων, Εθνικό Νομισματικό Μουσείο, περί συστάσεως Αρχαιολογικής Εταιρείας, ανέγερση Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, ίδρυση συλλογής προελληνικής τέχνης, περί μετονομασίας της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων, περί εκποιήσεως αρχαιοτήτων, περί Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου, αναστήλωση Ερεχθείου κ.ά. Επίσης, αναγράφονται τα ονόματα του (μέχρι τότε) επιστημονικού προσωπικού της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας].

6.3. Νόμος περί Αρχαιοτήτων. Ἐν Χανίοις, τύποις Κρητικῆς Πολιτείας 1899. Κατά το χρονικό διάστημα που ίσχυε στην Κρήτη το καθεστώς της αυτόνομης, προστατευόμενης από τις Μεγάλες Δυνάμεις, Πολιτείας, οργανώθηκε Αρχαιολογική Υπηρεσία με πρωτοβουλία του Στέφανου Ξανθουδίδη. Επίσης, δημοσιεύτηκε, τον Ιούνιο του 1899, το υπ' αρ. 24 *Διάταγμα περί Αρχαιοτήτων*, που αποτελεί το πρώτο νομοθετικό πλαίσιο προστασίας των αρχαιοτήτων στη μεγαλόνησο. Η μέριμνα σύνταξης του σχεδίου του είχε ανατεθεί στον Π. Καββαδία από τον ύπατο αρμοστή Κρήτης πρίγκιπα Γεώργιο. Το διάταγμα αυτό, άρθρα του οποίου τροποποιήθηκαν με μεταγενέστερους νόμους, τον Ν. 189/1900 και τον Ν. 430/1901, αποτε-

λεί ουσιαστικά, με μικρές διαφοροποιήσεις και τροποποιήσεις, σύντηξη του ελλαδικού ΒΧΜΓ'.

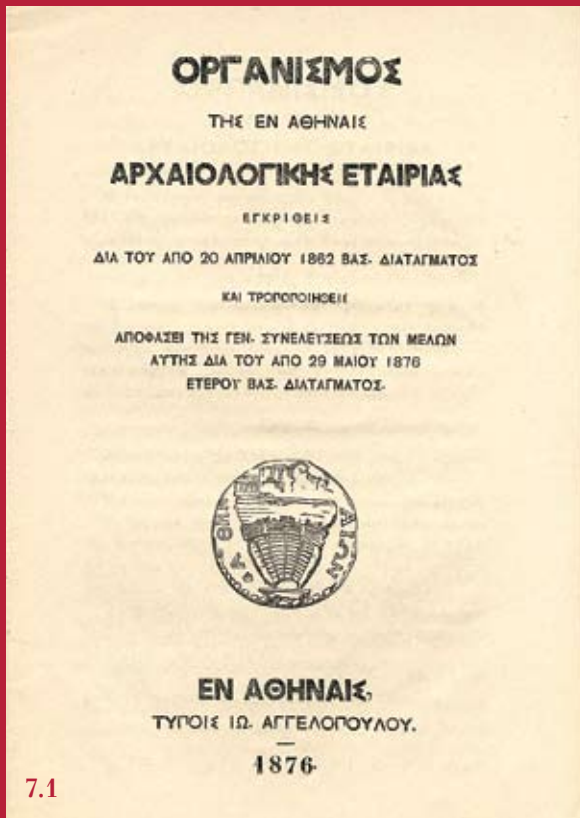
6.4. Σχέδιο νόμου (1899) που φέρει, σε 6 άρθρα, προσθήκες στο Ν. ΑΦΛΒ της 28ης Μαΐου 1887 περί του προσωπικού της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Η έντυπη έκδοση του νομοσχεδίου, που τελικά ψηφίστηκε και δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 91/15-4-1900/ τ. Α', ως Νόμος ΒΨΛΒ', αναγράφει εκ παραδρομής τη χρονολογία 1999 αντί του 1899. Μπορεί, λοιπόν, να χαρακτηριστεί ως ένα σχέδιο νόμου εξαιρετικά «προχωρημένο» για την εποχή του!

Εγκύκλιοι των υπουργείων Δικαιοσύνης και Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως

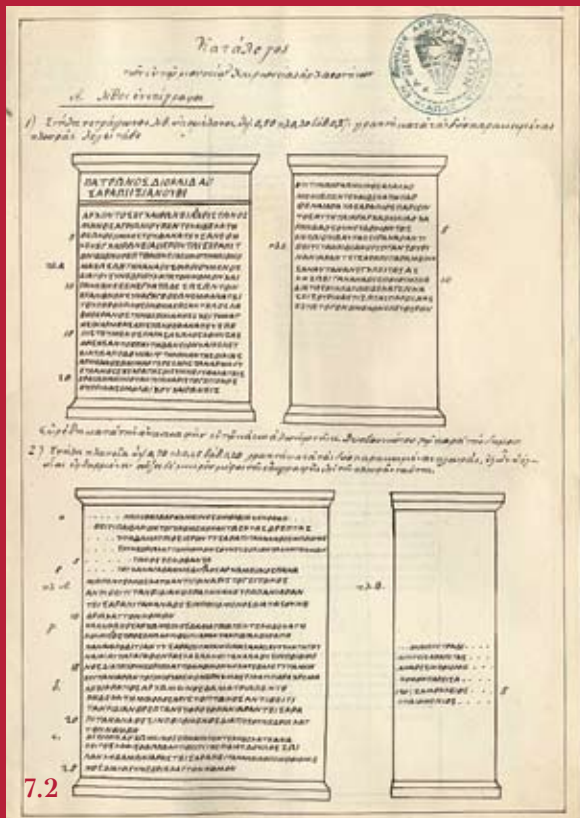
6.5. Τυπογραφικό δοκίμιο εγκυκλίου που απευθύνεται προς τους Νομάρχες και Επάρχους του Ελληνικού Κράτους (Οκτώβριος του 1870). Στο δοκίμιο έχουν γίνει όλες οι απαραίτητες διορθώσεις για την τελική εκτύπωση της εγκυκλίου από το Εθνικό Τυπογραφείο. Για τον λόγο αυτόν, πάνω δεξιά σημειώνεται χειρόγραφα: *Νὰ ἐπιστραφῆ.* Επίσης, δεν αναγράφεται η ακριβής ημερομηνία, παρά μόνον ο μήνας και το έτος. Το περιεχόμενο της εγκυκλίου φυλάσσεται στο Αρχείο και σε χειρόγραφο μορφή. Μεταξύ των αναγραφόμενων νοθεσιών για τη φροντίδα των αρχαιοτήτων (προς περιστολή και της αρχαιοκαπηλίας) που οφείλουν να επιδεικνύουν οι κρατικοί λειτουργοί, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην συμπεριφορά των δημάρχων και τονίζεται ότι *οἱ δήμοι, ἐν οἷς εὐρίσκονται τὰ ἔθνηκα ταῦτα κειμήλια, ... ἔχουσι καθήκον, ἵνα φροντίζωσιν, ὅπως τὰ κειμήλια ταῦτα καὶ διατηρῶνται ἀνεπαφᾶ, καὶ κοσμήματα τοῦ ἔθνους μένωσιν.*

6.6. Εγκύκλιος προς τους παρά Πρωτοδικαίς Κ.[υρίους] Εἰσαγγελεῖς τοῦ Κράτους με αρ. πρωτ. 1613/8-2-1871. Αναφέρεται στην εκποίηση αρχαιοτήτων από ιδιώτες με βάση τις διατάξεις του νόμου του 1834. Τονίζεται ότι ο ιδιώτης όφειλε να δώσει το δικαίωμα της αγοράς των αρχαιοτήτων κατά προτίμηση εντός της ελληνικής επικράτειας, να υπάρχει γνωμοδότηση του Γενικού Εφόρου και να προσεχτεί ιδιαίτερα το γεγονός, μήπως με κάποιες μεταβιβάσεις αρχαίων, ... ὁ δὲ Δημόσιος οὗτος πλοῦτος ὁ διὰ τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον προωρισμένος θέλει πέσει εἰς χεῖρας τῶν ἀρχαιοκαπήλων.

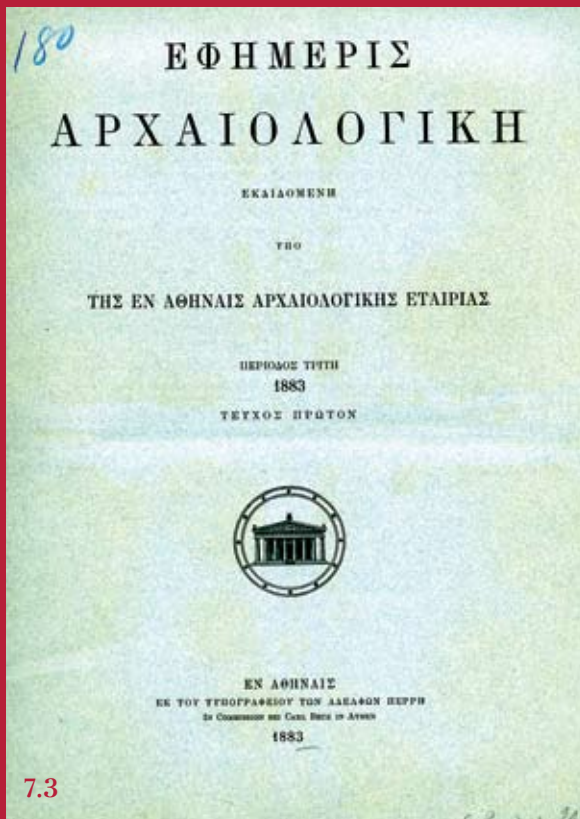
6.7. Εγκύκλιος, με αρ. πρωτ. 9012/3-6-2-1891, της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων και Μουσείων προς τους Εφόρους Αρχαιοτήτων, σχετικά με τις ανασκαφές από ιδιώτες σε ιδιόκτητα οικόπεδα. Ο Καββαδίας εξέδωσε τη συγκεκριμένη εγκύκλιο για να θέσει όρους και να ρυθμίσει διάφορες παρατυπίες, κυρίως όσον αφορούσε την αδειοδότηση των ανασκαφών και τη φύλαξη των ευρημάτων. Ο Γενικός Έφορος καταλήγει ότι όποιοι δεν αποδέχονται αυτούς τους όρους *ἄδικον ἐπιδώκουσι κέρδος δυνάμενον νὰ ἔχη ὡς συνέπειαν καὶ τὴν εἰς τὸ ἐξώτερικόν ... φυγάδευσιν τῶν ἀρχαίων.*

7.1

7.2

7.3

7.3α

7.

Καλλιόπη Ξανθοπούλου, Σταυρούλα Μασουρίδη

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Ἡ ἡμετέρα Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἐπεχείρησε ... ἀνασκαφὰς ... Ἄψασαι αὐταὶ ... προήγαγον εἰς φῶς πολλὰ καὶ τίμια ἀρχαῖα ἔργα.¹⁶

Ἡ ἴδρυση τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας υπῆρξε σημαντικότερο γεγονός για την ελληνική αρχαιολογία, ἰσως το πιο ἀξιωματικότερο μετὰ τὴ θεσμοθέτηση τῆς Αρχαιολογικῆς Υπηρεσίας στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Με τὴ μεταφορά τῆς πρωτεύουσας στὴν Ἀθήνα (1834) ἀρχίζει νὰ δημιουργεῖται ἐντονη δραστηριότητα γύρω ἀπὸ τὶς ἀρχαιότητες, με σκοπὸ τὴ διάσωση, τὴν περισυλλογὴ καὶ τὴν προστασία τῆς λεηλατημένης ἐπὶ αἰῶνες πολιτιστικῆς κληρονομιάς του τόπου. Στὸ πλαίσιο αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν ἐντάσσεται καὶ ἡ ἴδρυση τῆς Αρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, καθὼς ἡ κρατικὴ φροντίδα δὲν ἦταν πάντα επαρκῆς, τόσο σε οικονομικὴ κάλυψη ὅσο καὶ σε ἀνθρώπινο δυναμικὸ. Ἡ Ἐταιρεία ἀποτελέσασε, κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα, ἰσχυρὸ φορέα μέριμνας γιὰ τὰ ἀρχαῖα καὶ ταυτόχρονα καλλιέργειας τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης.

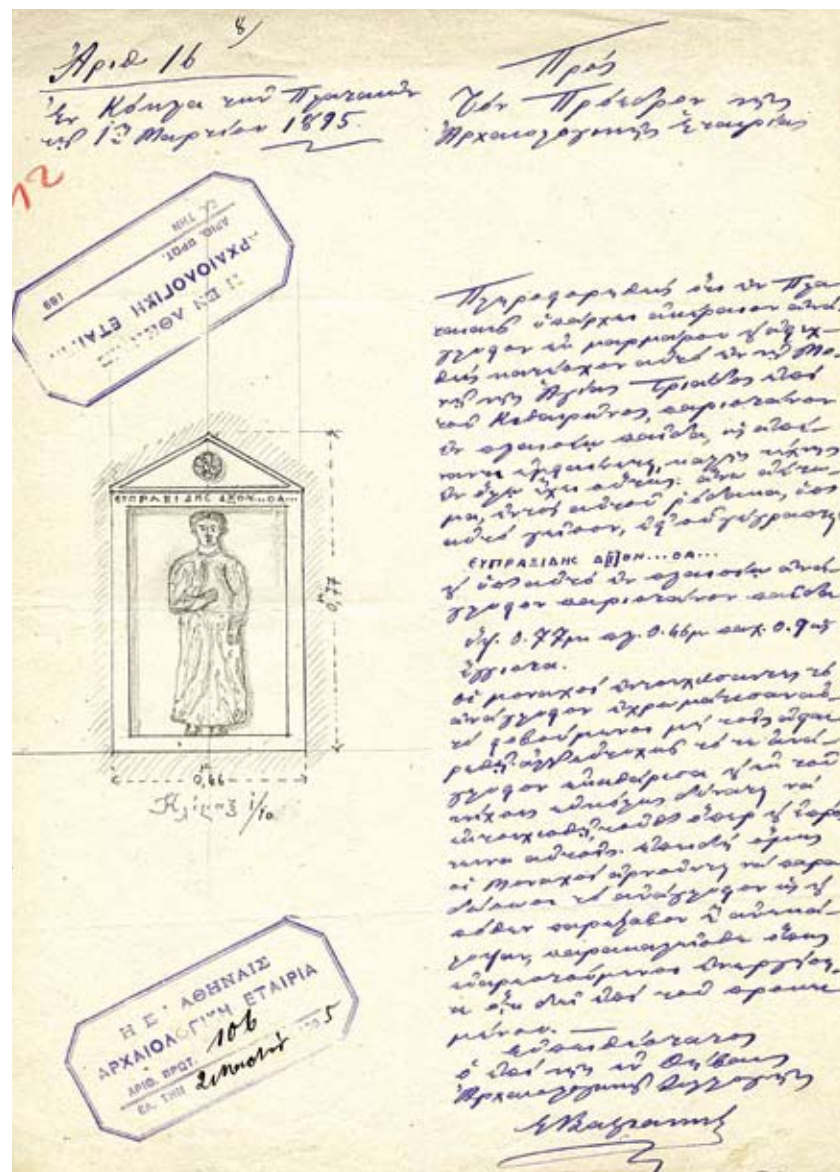
Πρωτεργάτης στὴν ἴδρυσή τῆς υπῆρξε ὁ ὁμογενῆς βαρόνος Κωνσταντῖνος Μπέλλιος, πλούσιος ἔμπορος ἀπὸ τὴ Βιέννη. Μαζὶ με ομάδα λογίων καὶ πολιτικῶν ἴδρυσε στὶς 6/18 Ἰανουαρίου τοῦ 1837 τὴν Αρχαιολογικὴ Ἐταιρεία (ἐγκρίθηκε με τὸ Β.Δ. 15/27-1-1837), ἡ ὁποία, σύμφωνα με τὸν ὁργανισμὸ τῆς, σκοπὸ εἶχε τὴν ἀνεύρεση, συλλογὴ, συντήρηση καὶ ἀναστήλωση, μελέτη καὶ δημοσίευση τῶν ἀρχαίων τῆς νεότερης Ἑλλάδας. Μέλος μποροῦσε νὰ γίνῃ ὁποιοσδήποτε ἐπιθυμοῦσε νὰ συμβάλῃ στὸ ἔργο τῆς, ἐπεὶτα ἀπὸ αἴτησή του καὶ ἐκλογή ἀπὸ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο, καταβάλλοντας ετήσια δεκαπεντάδραχμη συνδρομὴ. Μέχρι σήμερα, σχεδὸν 180 χρόνια μετὰ, στὴν Ἐταιρεία ἔχουν ἐγγραφεῖ ὡς τακτικὰ μέλη κορυφαῖοι Ἕλληνες, ἀγωνιστὲς τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας, ἐπιστήμονες, λόγιοι, λογοτέχνες, ἱεράρχες καὶ πολιτικοί, καὶ ὡς ἐπίτιμα μέλη σημαντικὲς προσωπικότητες τῆς ξένης ἀρχαιολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐπιστήμης.

Πρώτος Πρόεδρος καὶ πρώτος Γραμματέας τῆς Ἐταιρείας διατέλεσαν οἱ πολιτικοὶ καὶ λόγιοι Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλὸς καὶ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, ἐνὸς μετὰ τῶν μελῶν τοῦ τότε Διοικητικοῦ Συμβουλίου (τῆς Ἐφορείας) συγκαταλέγεται καὶ ὁ Κυριακὸς Πιττάκης. Ἀπὸ τὸ 1837 ἕως τὸ 1858 ἡ Ἐταιρεία ἀντιμετώπισε μεγάλες ἐσωτερικὲς καὶ οικονομικὲς δυσκολίες, που τὴν ὀδήγησαν στὸ κατώφλι τῆς διάλυσης. Τὸ 1859 ὁμως ἀναβίωσε, χάρις στὶς ἀκάματες προσπάθειες τοῦ Στέφανου Κουμανοῦδη, ἐξαιρετοῦ φιλόλογου καὶ καθηγητῆ στο πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, καθὼς ἡ γραμματεία τοῦ σηματοδότησε τὴν ἐναρξὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ βίου τοῦ ἰδρύματος. Με πρωτοβουλία τοῦ ξεκίνησαν μεγάλης ἐκτασῆς ἀνασκαφὲς σὲ Ἀττικὴ, Πελοπόννησο καὶ Κυκλάδες, ἐνὸς ταυτόχρονα συγκροτήθηκαν στὴν Ἀθήνα μουσεῖα τῆς Ἐταιρείας (σε Πανεπιστήμιο, Βαρβάκειο καὶ Πολυτεχνεῖο), τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἐμελλε κατόπιν νὰ ἐμπλουτίσει τὶς συλλογές τοῦ Ἐθνικοῦ Αρχαιολογικοῦ Μουσείου. Ἐπίσης, στα χρόνια τοῦ Κουμανοῦδη ξεκίνησε ἡ περιφημὴ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν ἀπὸ τὸν Ἡ. Schliemann (1876). Παράλληλα, ἡ Ἐταιρεία δραστηριοποιήθηκε καὶ στὸν τομέα διώξεως τῆς ἀρχαιοκαπηλίας, κυρίως στὴ Βοιωτία καὶ τὴν Πελοπόννησο, χάρις στοὺς ἐκπροσώπους τῆς Π. Σταματάκη καὶ Σ. Κουμανοῦδη.

Ἀπὸ τὴν Ἐταιρεία ἐκδόθηκαν κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα ἀρκετὰ περιοδικὰ, ἀλλὰ σε τακτὰ χρονικὰ διαστήματα καὶ ἀλλὰ μόνον γιὰ μικρότερες περιόδους. Στὰ πρώτα περιλαμβάνονται ἡ Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογικὴ καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Αρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἐνὸς στα δευτέρτα τὰ Φιλίστωρ καὶ Ἀθήναιον. Παράλληλα, γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἔργου τῆς Ἐταιρείας, ἐκδόθηκε τὸ 1874 λαχεῖον ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων.

Κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα, ἡ Ἐταιρεία συνεργάστηκε στενά με ὅλους τοὺς Γενικοὺς Εφόρους καὶ Εφόρους τῆς Αρχαιολογικῆς Υπηρεσίας. Ἡ συνεργασία αὐτὴ ἐξελίχθηκε τὴν ἐποχὴ τοῦ Π. Καββαδία σε σχέση

υποτέλειας, καθώς ο Γενικός Έφορος την έθεσε υπό τον έλεγχο του (1894). Από την περίοδο αυτή και μετά άρχισε να αναπτύσσεται η Αρχαιολογική Υπηρεσία και να περιορίζεται η δράση της Εταιρείας, αν και ο Καββαδιάς επέκτεινε τις ανασκαφές που χρηματοδοτούσε το ίδρυμα στις νέες περιοχές της Ελλάδας και συνέχισε την παράδοση της Εταιρείας για την ίδρυση μουσείων σε επαρχιακές πόλεις. Το έργο της Εταιρείας υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικό και καθοριστικό για την καλλιέργεια της ελληνικής αρχαιολογικής επιστήμης κατά τον 19ο αιώνα. Η προσφορά της ανιχνεύεται στα πολυάριθμα τεκμήρια του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, που πιστοποιούν τη μεγάλη συμβολή της στην προστασία, την ανάδειξη και τη μελέτη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

7.4

16. ΑΕ 1883, τεύχος 1, σ. 33.

7.1. Οργανισμός του 1876. Ο Οργανισμός της Εταιρείας εγκρίθηκε με Β.Δ. στις 20-4-1862 και τροποποιήθηκε, μετά από Γενική Συνέλευση των μελών της, με άλλο Β.Δ. στις 29-5-1876.

7.2. Κατάλογος των αρχαιοτήτων στο Μουσείο της Χαιρώνειας (1872). Ο κατάλογος, που συνολικά αριθμεί 10 φύλλα, συντάχθηκε από τον Π. Σταματάκη στις 5-3-1872 και φέρει, σε ορισμένες σελίδες του, τη σφραγίδα της Εταιρείας. Στη σφραγίδα εικονίζονται η Ακρόπολη και το θέατρο του Διονύσου, παράσταση που προέρχεται από αθηναϊκό νόμισμα του 3ου αι. μ.Χ.

7.3. Η Αρχαιολογική Εφημερίδα του 1883. Πρόκειται για το πρώτο τεύχος της τρίτης περιόδου, του οποίου η τιμή πώλησης καθορίστηκε σε τέσσερις δραχμές. Η Αρχαιολογική Εφημερίς αποτελεί το επιστημονικό όργανο της Εταιρείας. Από το 1837 έως το 1860 (περίοδος πρώτη) εκδιδόταν από τη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων. Με Β.Δ. στις 2-3-1861, η έκδοσή της ανατέθηκε στην Εταιρεία (περίοδος δεύτερη, μέχρι το 1874). Επανεκδόθηκε το 1883. Οι τόμοι των ετών 1883-1923 ανήκουν στην τρίτη περίοδο, ενώ των ετών από το 1924 έως σήμερα στην τέταρτη περίοδο.

7.4. Αναφορά του Ε. Βάγιανη (αρ. πρωτ. 16/1-3-1895). Ο εκπαιδευτικός, που ήταν υπεύθυνος για την αρχαιολογική συλλογή Θηβών, πληροφορεί τον πρόεδρο της Εταιρείας σχετικά με την ανεύρεση στην Ιερά Μονή Αγίας Τριάδας Κιθαιρώνος εντοιχισμένου επιτύμβιου αετωματικού αναγλύφου (με την επιγραφή ΕΥΠΡΑΞΙΔΗΣ...). Ο Βάγιανης ζητά τη συνδρομή της Εταιρείας για την παραλαβή του αναγλύφου. Η αναφορά του διαβιβάζεται (αρ. πρωτ. 139/20-3-1895) στο υπουργείο των Εκκλησιαστικών για περαιτέρω ενέργειες.

7.5. Πίναξ τών κερδησάντων αριθμών του Λαχείου τών Αρχαιοτήτων τής κληρώσεως τής Α' τετραμηνίας του 1898 γενομένης τή 26 Απριλίου 1898. Με Β.Δ. στις 19-11-1874 ιδρύθηκε, για την ενίσχυση των εσόδων της Εταιρείας, το Λαχείον υπέρ τών Αρχαιοτήτων αξίας ενός εκατομμυρίου δραχμών ή φράγκων. Η πρώτη κλήρωση πραγματοποιήθηκε το 1876. Στους τυχερούς δινόταν το ένα τρίτο των εισπράξεων και στους λαχειοπώλες προμήθεια 10%. Έως το 1880 πουλήθηκαν συνολικά 135.835 λαχνοί και έγιναν τέσσερις κληρώσεις. Τελικά, το 1905 συγχωνεύτηκε με το Λαχείον υπέρ του Έθνικου Στόλου.

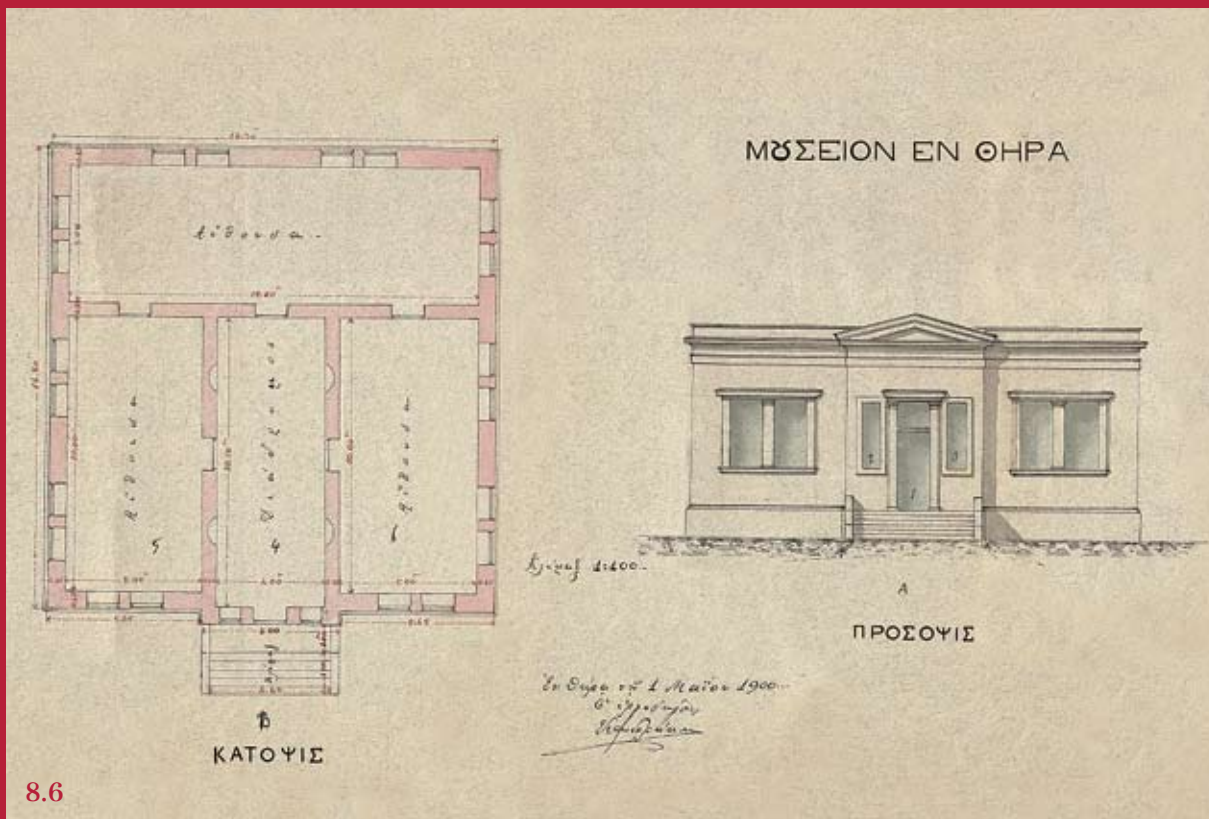
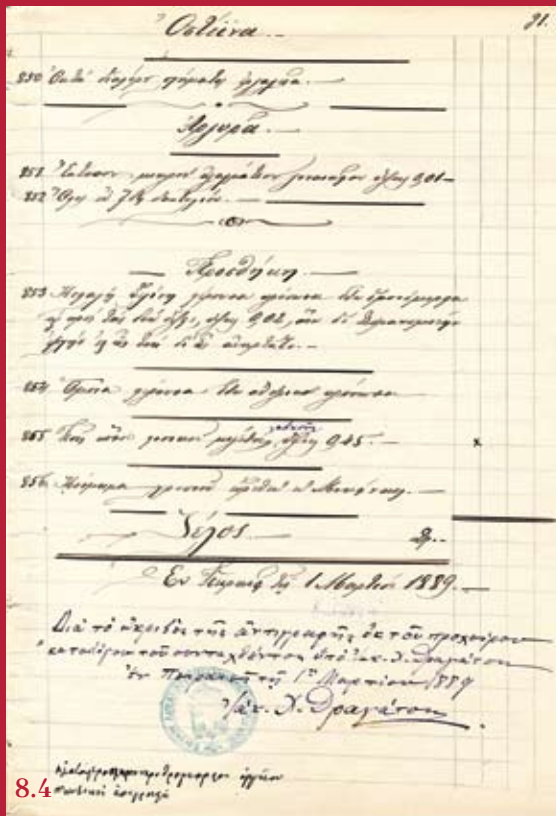
ΠΙΝΑΞ
τών κερδησάντων αριθμών του Λαχείου τών Αρχαιοτήτων τετραμηνίας τής Α' τετραμηνίας του 1898 γενομένης τή 26 Απριλίου 1898.

ΚΕΡΑΘΕΑΝΤΕΣ ΑΡΙΘΜΟΙ				
Ο πρώτος αριθμός	18,720 κερδίων Δρ. 25,000			
Ο δεύτερος	335 " " 3,000			
Ο τρίτος	26,252 " " 3,000			
Ο τέταρτος	10,253 " " 1,000			
Ο πέμπτος	18,160 " " 1,000			
Ο έκτος	33,780 " " 1,000			
Ο έβδομος	63,613 " " 1,000			
Οί κερδησάντες επί δραχμάς 2000				
1,128	25,208			
2,146	52,829			
4,030	30,512			
6,861	67,295			
24,917	67,902			
Οί κερδησάντες επί δραχμάς 1000				
1,062	14,624	29,233	49,786	63,535
1,502	43,068	33,117	31,112	64,078
1,961	18,197	33,251	31,770	65,444
2,481	19,338	35,739	32,324	66,229
2,816	19,288	36,032	33,772	66,727
3,309	21,224	36,638	34,253	66,968
4,262	21,236	39,071	34,311	67,081
4,351	22,267	39,329	36,071	67,208
4,763	22,950	40,305	36,439	69,091
4,846	23,190	41,222	36,715	69,743
5,910	23,282	41,729	36,985	71,353
7,299	23,331	42,259	37,286	71,653
7,519	23,090	44,703	37,968	71,872
8,315	27,209	45,286	38,270	71,990
8,681	27,621	45,340	38,472	72,042
9,770	27,735	47,460	39,341	73,034
11,649	27,998	47,730	40,125	73,232
11,864	28,586	47,823	41,867	73,698
12,530	28,583	47,819	42,067	74,114
13,493	28,628	49,732	42,353	74,867

Εν Αθήναις, τή 26 Απριλίου 1898

Ο ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Δ. ΤΟΥΛΟΥΤΙΔΗΣ	Τῆς ἐπιπέδου πλῆθ τῆς ἑξ. Ἐπιπέδου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Στ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ Ντ. ΤΟΥΤΣΙΑ	Οι ἀντιπρόεδμοι τῆς ἑξ. Ἐταιρείας Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Η. Π. ΖΟΥΡΑΒΙ Μ. ΣΑΛΑΜΟΥΔΗΣ
---	---	---

7.5

8.

Σοφία Φραγκουλοπούλου

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΤΟΥΣ

Ἀπαγορεύεται ἐν τοῖς Μουσείοις ἡ χειραφία τῶν ἀρχαίων καὶ τὸ κάπνισμα καὶ ἡ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν αὐτοῖς τε καὶ ἐν τῇ Ἀκροπόλει διατριβὴ ἄνευ σκοποῦ τινος σπουδῆς, ἀλλ' ἀπλῶς ἐξ ἀδιαφορίας ἢ διασκεδάσεως ἔνεκα.¹⁷

Ἡ μέριμνα γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ἀρχίζει ἤδη ἀπὸ τὰ προεπαναστατικὰ χρόνια. Συστηματοποιεῖται ἐπὶ Καποδίστρια καὶ ἐπεκτείνεται με τὸ ἔργο τῶν πρώτων Εφόρων, τῶν ἐπιμελητῶν, καθὼς καὶ τῶν φυλάκων ἀρχαιοτήτων στο ἀνεξάρτητο πια ἐλληνικὸ βασίλειο. Τὸ ἐνδιαφέρον ἀρχικὰ ἐπικεντρώνεται στὴν περισυλλογὴ τῶν ἀρχαίων, με σκοπὸ τὴ διάσωσή τους. Ἀκολουθεῖ ἡ καταγραφή, ἡ ταξινόμηση καὶ τέλος ἡ ἐκθεσή τους στο κοινό.

Οἱ πρώτες ἐπισκέψιμες ἀρχαιολογικὲς συλλογὲς φιλοξενοῦνται γιὰ μεγάλο διάστημα σε δημόσια κτήρια, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸ Ναὸ τοῦ Ἡφαίστου στο Θησεῖο, ἀλλὰ καὶ σε σχολεῖα, ἐκκλησίες, δημαρχεῖα. Οἱ τρόποι συγκρότησής τους ποικίλλουν: τὰ εὐρήματα προέρχονται ἀπὸ ἀνασκαφὰς ποὺ διενεργοῦνται συστηματικὰ, ἀπὸ ἀνευρέσεις, δηλαδή ἀπὸ τυχαῖα εὐρήματα ποὺ ἐντοπίζονται κατὰ τὴν ἀνέγερση οἰκοδομῶν ἢ τὴν ἐκτέλεση δημόσιων ἔργων, ἀπὸ δωρεὰς ντόπιων, ὁμογενῶν καὶ ξένων συλλεκτῶν, ἀπὸ ἀγορὰς συλλογῶν ἢ καὶ μεμονωμένων ἀντικειμένων, ἀπὸ κατασχέσεις στα τελωνεῖα καὶ στους σιδηροδρομικοὺς σταθμούς, καθὼς καὶ ἀπὸ ἀνταλλαγὰς ἀντικειμένων με ἄλλα προερχόμενα ἀπὸ μουσεῖα τοῦ ἐξωτερικοῦ.¹⁸

Ἡ οργάνωση καὶ ἡ λειτουργία τῶν μουσείων θεσμοθετήθηκαν με τὶς διατάξεις τοῦ νόμου τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ 1834 καθὼς καὶ τοῦ νόμου ΒΧΜΓ' τοῦ 1899, ποὺ ὅμως δὲν ἐφαρμόστηκαν ἐξ ὀλοκλήρου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς πολυάριθμες ἐπεξηγηματικὲς ἐγκυκλίους.¹⁹ Τὰ νομοθετήματα αὐτὰ ἀφοροῦσαν τὸ ὠράριο ἐπίσκεψης, τὴν ἐκδοση εἰσιτηρίων, τὴ φύλαξη, τὴ χρηματοδότηση, τὴν ἐκθεσιακὴ πρακτικὴ, τὴ σύνταξη καταλόγων, τὴ μισθοδοσία τοῦ προσωπικοῦ καὶ τὰ λειτουργικὰ ἐξόδα τῶν κρατικῶν μουσειακῶν ἰδρυμάτων.

Τὰ ἀρχαιολογικὰ μουσεῖα ἐμπλεα διδακτισμοῦ καὶ ἐμφοροῦμενα ἀπὸ τὶς βινκελμανικὲς ἀρχές τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης κυριαρχοῦν στο μουσειακὸ τοπίο τοῦ 19ου αἰῶνα, ἔχοντας ὡς στόχο τὴν γενικὴν διάδοσιν ἀρχαιολογικῶν γνώσεων καὶ ἀνάπτυξιν ἔρωτος πρὸς τὰς καλὰς τέχνας.²⁰ Ὡστόσο δὲν πρέπει νὰ παραλειφθεῖ τὸ ἰδιαιτέρα πρῶιμο –βλαπτικὴς ἐμπνεύσεως– ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς τεχνολογικὲς συλλογὲς καὶ τὰ ἀντικείμενα φυσικῆς ἱστορίας.²¹ Τέλος, ἡ μέριμνα γιὰ τὰ λείψανα τοῦ μεσαίωνα²² ἀντανακλᾷ τὴν ἐυρωπαϊκὴ ρομαντικὴ στροφὴ ποὺ ἀναζητᾷ τεκμήρια καταγωγικῆς σύνδεσης με τὸ πρόσφατο ἱστορικὸ παρελθόν.

Ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς συμβαδίζει με τὴν ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία²³ στὴ δημιουργία τῶν πρώτων συλλογῶν με ἀρχαιότητες τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, ὑπὸ τὴν ἰσχυρὴ ἐπίδραση τοῦ νεοκλασικισμοῦ. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο καὶ με τὶς υπόλοιπες συλλογὲς,²⁴ ποὺ συνδέονται τόσο με τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες ὅσο καὶ με τὴν ἀφύπνιση τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος. Οἱ τελευταῖες συγκροτοῦνται κατὰ κανόνα ἀπὸ ἰδιώτες καὶ παραχωροῦνται βαθμιαῖα στο κράτος, ἰδίως μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα.

Οἱ βοτανικὲς, ζωολογικὲς, ἀνθρωπολογικὲς, ορυκτολογικὲς καὶ παλαιοντολογικὲς συλλογὲς τῆς Φυσιογραφικῆς Ἐταιρείας, ποὺ παραχωρήθηκαν στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, με τὴν ἰδρυσὴ τοῦ το 1837, δημιούργησαν ἀρχικὰ μικροὺς μουσειακοὺς πυρῆνες ποὺ συνέβαλλαν ἐπικουρικὰ στὴν πανεπιστημιακὴ διδασκαλία, ἐνῶ προοδευτικὰ μουσειοποιήθηκαν γιὰ νὰ θεωρηθοῦν ἐντέλει «ἐθνικὰ κειμήλια». Ἀπὸ τὸ 1882 τὸ μουσεῖο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, τὸ ὁποῖο συγκέντρωνε τὰ εἰς τὸν μεσαιωνικὸν

καὶ τὸν μετὰ ταῦτα βίον τοῦ ἔθνους ἀναγόμενα ἀντικείμενα, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση καὶ τῆς χειρδερικῆς διδασκαλίας, ἐγίνε προσιτὸ στο κοινὸ. Λίγο ἀργότερα, τὸ 1884, ἰδρύθηκε ἡ Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία που στόχο εἶχε τὴν περισυλλογὴ βυζαντικῶν καὶ χριστιανικῶν κειμηλίων. Τέλος, στο γύρισμα τοῦ αἰῶνα, τὸ κληροδότημα τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου καὶ ἡ συλλογὴ τοῦ ἀποτελούμενη ἀπὸ σύγχρονα ἔργα ζωγραφικῆς ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς κατοπινῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης.²⁵

Ἡ πληθώρα τῶν νέων ευρημάτων καὶ ἀποκτημάτων, ἡ συγκρότηση τῶν νέων ἐπιστημονικῶν ἀντικειμένων, ἡ σύνδεση με τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὶς ἀλυτρωτικὲς βλέψεις ἀπὸ τὴν μια ἀλλὰ καὶ ἡ ταυτόχρονη ἀνάγκη ἐμπέδωσης τῆς νεοτερικῆς ταυτότητάς ἀπὸ τὴν ἄλλη λειτούργησαν συγκρουσιακά, πλὴν ὁμῶς προωθητικά, ὡς πρὸς τὴ δημιουργία τῶν πρώτων μουσειακῶν καταστημάτων.

8.1. Το επονομαζόμενο «Ἀθηνά του Βαρβακείου» ἀγαλματίδιο ὕψους 1,05 μ. ἀποκαλύφθηκε τυχαία κατὰ τὴ διάνοιξη οδοῦ κοντὰ στο Λύκειο Βαρβακείου, σύμφωνα με τὴν ἀναφορὰ τοῦ Παναγιώτη Ευστρατιάδη (αρ. πρωτ. 2466/31-12-1880). Ἡ εἶδηση πῆρε μεγάλες διαστάσεις στον Τύπο. Ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ ποιητικὸ-πολιτικὸ σχόλιο τοῦ Γεωργίου Σουρή: *Εὐρέθη καὶ ἡ Ἀθηνᾶ Πανέλληνες χαρῆτε! /Μὰ τὴ στιγμή πὸν ἔβγαίνε ἀπὸ τὴ γῆ, τί φρίκη! /Ἔσπασε τὸνα χέρι τῆς, ὅπου βαστᾶ τὴ Νίκη.... / Μῆγα σημεῖον τῶν καιρῶν καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται. (Μη Χάνεσαι, φ. 118, 21-12-1880, σ. 3).*

8.2. Αντίγραφο φωτογραφίας τῆς «Ἀθηνᾶς τοῦ Βαρβακείου». Το ἔργο χρονολογεῖται γύρω στα 200-250 π.Χ. Πρόκειται γιὰ ἀντίγραφο τοῦ πρωτότυπου φειδιακοῦ ἔργου ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο, που τοποθετήθηκε στον Παρθενῶνα τὸ 438 π.Χ. [Προέλευση: Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθῆνας]

8.3. Εὐρεση ἀρχαίου ἀναγλύφου στο Μοναστηράκι κατὰ τὶς ἐργασίες ἐπέκτασης τῆς σιδηροδρομικῆς

γραμμῆς Ἀθηνῶν-Πειραιῶς, τὸ ὁποῖο διεκδικεῖ ὁ ἐφημέριος, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἀνήκει στὴν ἐκκλησία (αρ. πρωτ. 9473/1-2-1892). Ὁ Παναγῆς Καββαδίας ζητᾶ τὴ συνδρομὴ τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν προκειμένου νὰ διασφαλίσῃ τὴ μεταφορὰ τοῦ ἀρχαίου στο Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Στὸ ὀπισθόφυλλο τῆς ἰδίας ἐπιστολῆς ἡ ἀπάντησή τοῦ διοικητῆ τῆς ἀστυνομίας καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ ευρήματος στο μουσεῖο ἀπὸ τὸν βοηθὸ τῆς Γενικῆς Εφορείας Ἀπόστολο Κτενά.

8.4. Ἰδιωτικὴ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μελετόπουλου, ὁ ὁποῖος διετέλεσε Ἀ' πάρεδρος ἐπὶ δημορχίας Θ. Ρετσίνα στον Πειραιᾶ. Ὁ κατάλογος τῆς συλλογῆς *συνταχθεὶς ἐντολῇ τῆς γενικῆς Ἐφορείας τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ Μουσείων τοῦ Κράτους ὑπὸ Ἰακώβου Χ. Δραγάτη* ἀριθμεῖ 856 λίθινα, πήλινα, γυάλινα, οστέινα, ἀλαβάστρινα, μολύβδινα, χάλκινα καὶ χρυσὰ ἀντικείμενα καὶ ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως με σκοπὸ νὰ κατατεθεῖ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ (αρ. πρωτ. διαβιβαστικῆς 168/7-3-1890).

17. Απόσπασμα ἀπὸ τὴ γνωστοποίησή τῆς Γενικῆς Εφορείας Ἀρχαιοτήτων εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὰ Μουσεία. Το ἐν λόγω κείμενο με ὁδηγίες «καλῆς συμπεριφοράς» ἐκδόθηκε στα ἐλληνικά καὶ στα γαλλικά καὶ ἔχει ἡμερομηνία 19-7-1886.
18. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ, που συστάθηκε με τὸ Β.Δ. 11-8-1899, γνωματεύει σε πολλὲς συνεδριάσεις τῆς γιὰ ἀρχαιότητες που εὐρέθησαν ὡς ἄνευ σημασίας διὰ τὰ μουσεῖα τοῦ Κράτους καὶ ὡς ἐκ τούτου δύνανται νὰ ἐξαχθῶσιν εἰς τὸ Ἐξωτερικόν.
19. Συμπληρωματικὰ ἀναφέρεται ὅτι ἡ τρικοῦπεια διακυβέρνηση ἐπιχείρησε νὰ προσδώσει πολιτισμικὴ διάσταση στὴν ἐθνικὴ πολιτικὴ, ὅπως προκύπτει ἀφενὸς ἀπὸ τὴ μετονομασίαν τῆς Γενικῆς Εφορείας Ἀρχαιοτήτων σε Γενικὴ Εφορεία Ἀρχαιοτήτων καὶ Μουσείων καὶ ἀφετέρου ἀπὸ τὴ μετονομασίαν τοῦ κεντρικοῦ δημόσιου μουσεῖο τῆς Ἀθῆνας σε Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (Β.Δ. 19-4-1888).
20. Βλ. ἀρθρο 2, Β.Δ. 25-11-1885.
21. Βλ. νόμος 10/22-5-1834.
22. Βλ. Β.Δ. 1/19-12-1837.
23. Ἡ ἰδρυση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἐγίνε με τὸ Β.Δ. 15/27-1-1837.
24. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κυριακοῦ Πιττάκη ἔχομε σποραδικὲς ἐνέργειες περισυλλογῆς οστῶν ἀπὸ τὶς ἀνασκαφῆς στὴν Ἀκρόπολη (1842), καθὼς καὶ μαρμάρινων μελῶν χριστιανικῶν ἢ βυζαντινῶν χρόνων.
25. Β.Δ. 18-9-1897.

8.5. Το Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ Συλλόγου Κυριῶν ὑπὲρ τῆς γυναικείας ἐκπαιδεύσεως δωρίζει ἀρχαιοτήτες που βρέθηκαν στον περίβολο τοῦ ἐργαστηρίου ἀπόρων γυναικῶν, προκειμένου νὰ κατατεθοῦν στο Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴ Γενικὴ Εφορεία (αρ. πρωτ. 251/24-9-1880).

8.6. Κάτοψη καὶ ὄψη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσεῖοῦ στα Φηρά. Ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο με ἡμερομηνία 1-5-1900. Το μουσεῖο οἰκοδομήθηκε προκειμένου νὰ στεγάσει τὶς ἀρχαιότητες τῆς κλασικῆς Θήρας, που ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὶς ἀνασκαφῆς τοῦ Πρώσου βαρόνου Hiller von Gaertringen. Τὴν ἐντύπωση που προξένησαν τὰ πλούσια ευρήματα τῆς δωρικῆς πόλης συνοψίζει ἡ ἐκφραση τοῦ Θεόδωρου Δηλιγιάννη: *Ἡ Θῆρα ὑπῆρξεν ἢ θύρα τοῦ πολιτισμοῦ.*

8.7. Αντίγραφο φωτογραφίας ἀπὸ τὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο Ἀρχαίας Θήρας. Ἐξωτερικὴ ἀπόψη. [Προέλευση: Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο, DAI-ATH-Thera-0317]

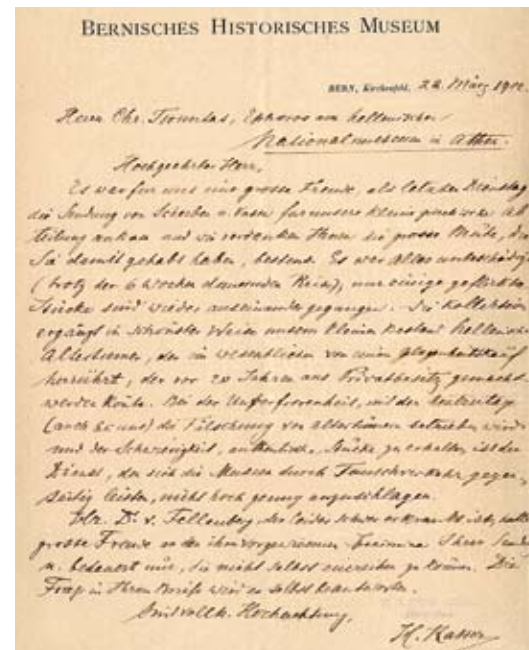
8.8. Αντίγραφο φωτογραφίας ἀπὸ τὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο Ἀρχαίας Θήρας. Ἐσωτερικὴ ἀπόψη μιᾶς αἰθούσας ἐντὸς τῆς ὁποίας τὰ ἀγγεῖα εἶναι τοποθετημένα κατὰ παράταξιν καὶ κατὰ πάσα πιθανότητα βάσει χρονολογικῆς καὶ τυπολογικῆς σειρᾶς. Τυπικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἐν λόγω ἐκθεσιακῆς πρακτικῆς, που προσδίδει στον χώρο τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποθήκης, εἶναι ἡ συσσώρευση καὶ ἡ ἐναπόθεση τῶν ἀντικειμένων σε κάθε

ελεύθερη ἐπιφάνεια (τραπέζι, ὄρθιες γυάλινες προθήκες, πάτωμα) με ὑποτυπώδη ὑπομνηματισμὸ (καρτέλες πάνω στα ἀγγεῖα). [Προέλευση: Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο DAI-ATH-Thera-0330]

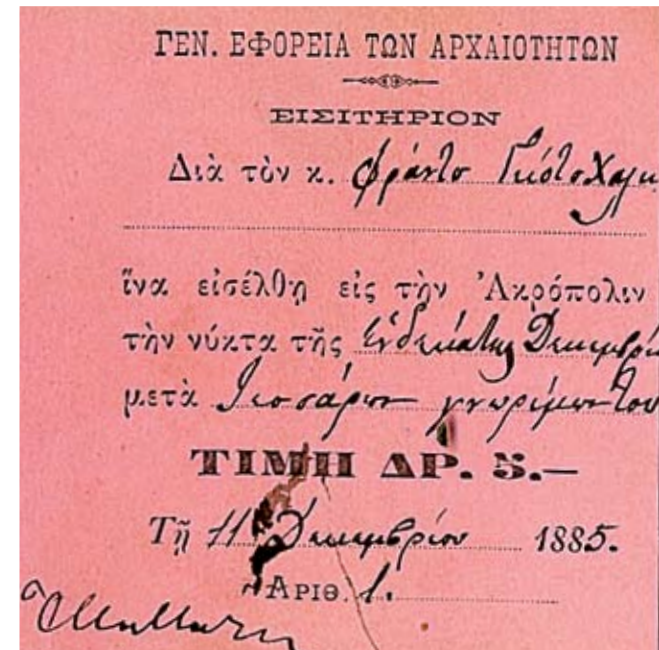
8.9. Ὁ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Χρῆστος Τσουντας διαβιβάζει στο ὑπουργεῖο ἐπιστολὴ τοῦ διευθυντῆ τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Βέρνης, με τὴν ὁποία ἐνημερώνει ὅτι τὸ ἐλβετικὸ μουσεῖο παρέλαβε τὰ ἀγγεῖα καὶ τεμάχια ἀγγείων, που στάλθηκαν σε ἀντάλλαγμα τῶν ἐλβετικῶν ἀρχαιοτήτων, πρὸ καιροῦ δωρηθέντων τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ (15-3-1902).

8.10. Ὁ διευθυντῆς τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Βέρνης Karl Hermann Kasser με ἐπιστολὴ τοῦ ευχαριστεῖ θερμὰ τὸν Ἐφορο τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἀντικειμένων πρὸς ἐμπλουτισμὸ τῆς μικρῆς ἐλβετικῆς συλλογῆς που ἔχει σχηματιστεῖ τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια ἀπὸ δωρεῆς (22-3-1902).

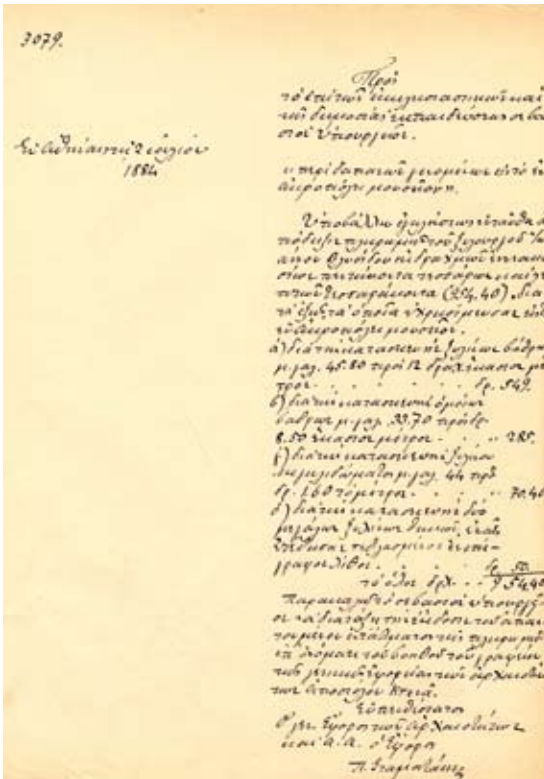
8.11. Δέση εἰσιτηρίων γιὰ τὶς νύχτες με πανσέληνο στὴν Ἀκρόπολη. Σύμφωνα με τὸ ἀρθρο 6 τοῦ ἀπὸ 25-11-1885 Β.Δ. *Περὶ διοργανισμοῦ τῶν ἐν Ἀθῆναις Μουσείων,* ἡ ἐπίσκεψη στὴν Ἀκρόπολη τὴ νύχτα με πανσέληνο δὲν ἔχει σκοπὸ τὴν τῶν μνημείων σπουδῆν καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐπιτρέπεται σε κανέναν νὰ εἰσέρχεται χωρὶς εἰσιτήριον. Ἡ τιμὴ τοῦ ὀρίζεται στις πέντε δραχμῆς καὶ ἰσχύει τὸ πολὺ γιὰ πέντε άτομα.

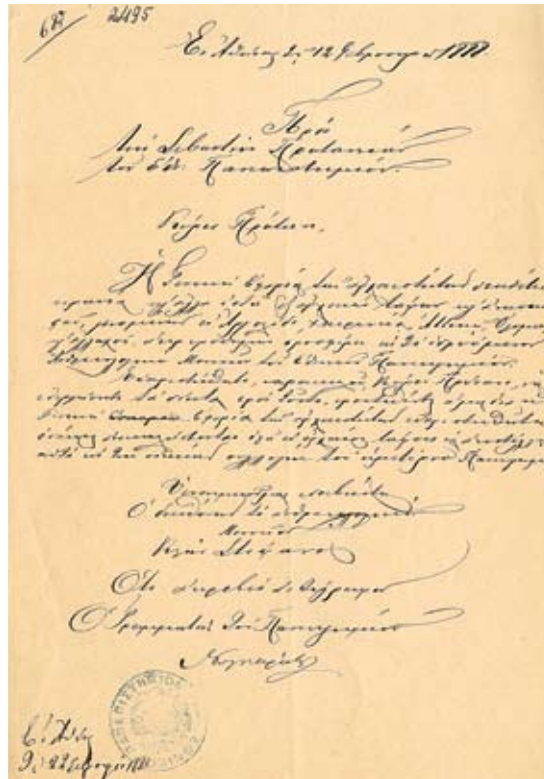
8.10

8.11

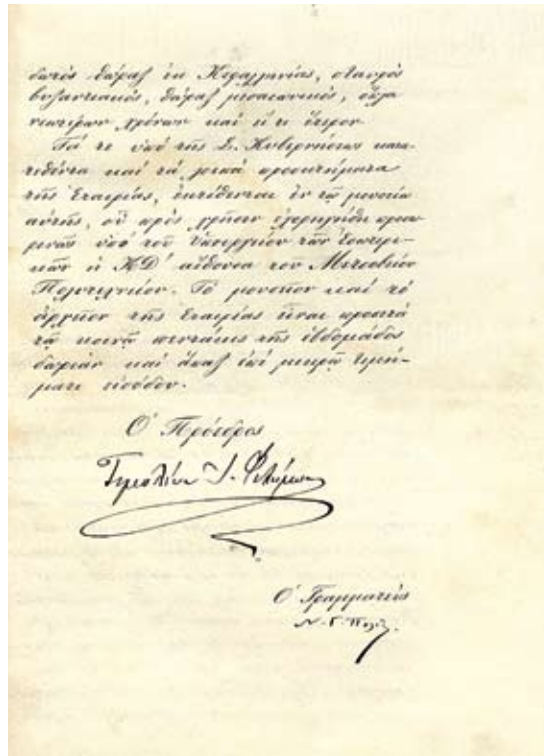
8.12

8.13

8.14

8.15

8.12. Ο αναπληρωτής του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων Παναγιώτης Σταματάκης με έγγραφό του ζητά τὸ σεβαστὸν ὑπουργεῖον νὰ διατάξῃ τὴν ἐκδοσὶν τοῦ ἀπαιτουμένου ἐντάλματος τῆς πληρωμῆς συγκεκριμένων δαπανῶν που ἐγίναν στο μουσεῖο τῆς Ακρόπολης (αρ. πρωτ. 3079/2-7-1884).

8.13. Επιστολή την οποία υπογράφει ο διευθυντής του Ανθρωπολογικὸ Μουσείου Κλων Στέφανος, με την οποία ζητά να αποστέλλονται τα κρανία ἀπὸ τις ανασκαφές τῆς Αργολίδας, τῆς Χαιρώνειας και τῆς Ολυμπίας: Εὐαρεστηθῆτε παρακαλῶ κύριε Πρύτανη, ἵνα ἐνεργήσετε τὰ δέοντα πρὸς τοῦτο, ἵνα ἡ Γενικὴ Ἐφορία τῶν ἀρχαιοτήτων ὡσάκις ἀνακαλύπτονται ὡστὰ ἐξ ἀρχαίους τάφοις νὰ ἀποστέλλῃ αὐτὰ εἰς τὴν οἰκειαν συλλογὴν τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου (12-2-1888).

8.14. Δημοσίευση τῆς διαθήκης του Αλεξάνδρου Σούτσου, ἡ ὁποία συντάχθηκε στις 9-3-1883, στο φύλλο με ἀριθμὸ 163 τῆς εφημερίδας Ἐφημερίς (29-12-1895, σ. 2). Ἡ διαθήκη προέβλεπε τὴν ἴδρυσιν καὶ συντήρῃσιν Μουσείου τῆς Ζωγραφικῆς που θα ἀπαρτιζόταν ἀπὸ ἔργα πρωτότυπα τῶν διαφόρων σχολῶν ζωγράφων ἀποθανόντων τουλάχιστον πρὸ τριάκοντα ἐτῶν καὶ ἰχνογραφίας (dessins) πρωτοτύπους ... αὕτη ἔσται ἡ συλλογὴ μου.

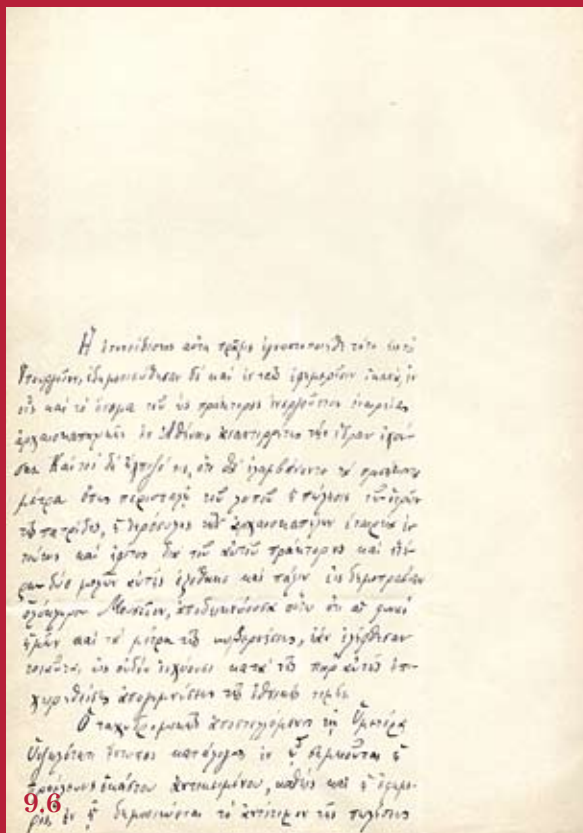
8.15. Κατάλογος του μουσείου, του ἀρχείου και τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἱστορικῆς και Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας που συντάχθηκε στις 17-7-1885 ἀπὸ τους Τιμολέοντα Φιλήμονα και Νικόλαο Γ. Πολίτη. Το μουσεῖο που περιλαμβάνει ἐνδύματα, εἰκόνες, ἐπιπλα, ὄργανα, ὅπλα, σκευὴ, νομίσματα, μετὰλλια, σφραγίδες και κοσμήματα φιλοξενεῖται προσωρινὰ στὴν αἴθουσα ΚΔ' του Μετσοβείου Πολυτεχνείου και εἶναι προσιτὸ στο κοινὸ δωρεάν πεντάκις τῆς ἐβδομάδος και ἅπαξ ἐπὶ μικρῶ τιμήματι εἰσόδου.

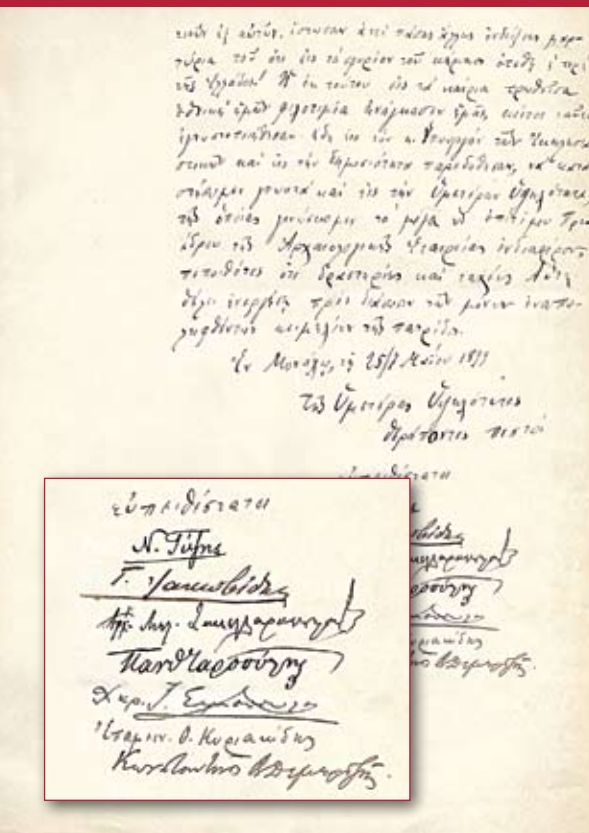
9.5α

9.5β

9.6

9.

Ειρήνη Ψαρρά

ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Οι αρχαιοκάπηλοι απέφασαν συστηματικῶς και δημοσίᾳ πλέον τὴν ἐκποίησησιν τῆς τιμῆς τῆς Ἑλλάδος.²⁶

Στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, η αρπαγή αρχαίων ελληνικών θησαυρών υπήρξε συχνό φαινόμενο και η περίπτωση του λόρδου Έλγιν στην Ακρόπολη των Αθηνών (1801-1805) αποτελεί ασφαλῶς τη γνωστότερη, αλλά όχι τη μοναδική. Εταιρείες «αρχαιόφιλων» ξένων, λίγα χρόνια μετά, απέσπασαν αριστουργηματικά γλυπτά από τον ναό του Επικουρείου Απόλλωνα στη Φιγάλεια και από τον ναό της Αφαιάς στην Αίγινα (1811 και 1812), τα οποία κατέληξαν επίσης σε μουσεία της Ευρώπης.

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους, επί Καποδίστρια, εκδόθηκαν αμέσως εγκύκλιοι και διατάξεις για τις αρχαιότητες, γεγονός ωστόσο που δεν ήταν από μόνο του ικανό να περιορίσει την αρχαιοκαπηλία, η οποία έπαιρνε εκρηκτικές διαστάσεις. Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, κυριαρχεί το πνεύμα της αρχαιολατρίας που οδηγεί στη συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση αρχαίων έργων για τον εμπλουτισμό των μεγάλων μουσείων της Ευρώπης και των ιδιωτικών συλλογών ευγενών ή πλούσιων μεγαλοαστών.²⁷ Το αρχαίο έργο τέχνης, πέραν της αισθητικής του αξίας, αποτελούσε «τρόπαιο» και αδιαμφισβήτητο σύμβολο του κοινού ελληνορωμαϊκού παρελθόντος, του οποίου οι ισχυροί της Ευρώπης διεκδικούσαν να είναι κληρονόμοι και συνεχιστές. Τα σχέδιά τους υπηρετούσαν συχνά «ρομαντικοί» ξένοι περιηγητές, «λόγιοι» συλλέκτες, κοινοί αρχαιοκάπηλοι, καθώς και μορφωμένα, «εξέχοντα» μέλη της ελληνικής κοινωνίας. Όλοι αυτοί επιδίδονταν οργανωμένα, συχνά από κοινού, στη λεηλασία του αρχαιολογικού πλούτου της Ελλάδας, της Μικράς Ασίας και της Ιταλίας. Κλοπές συλλογών, βίαιες αποσπάσεις γλυπτών και τεμαχισμοί μνημείων, τυμβωρυχίες ολόκληρων νεκροταφείων λάμβαναν χώρα συστηματικά.

Ο πρώτος αρχαιολογικός νόμος του 1834 απαγόρευε την εξαγωγή αρχαιοτήτων χωρίς άδεια της κυβέρνησης (άρθρο 76), με εξαίρεση την περίπτωση στην οποία τα κεντρικά και επαρχιακά μουσεία έχουν αντικείμενα του αυτού είδους και τῆς αὐτῆς ποιότητος διπλά ή σε περίπτωση που ὁ Ἐφορος κηρύξη τὸ ἀντικείμενον ἀσήμαντον (άρθρο 77). Ο επόμενος αρχαιολογικός νόμος ΒΧΜΓ του 1899 προέβλεπε τη λήψη μέτρων για την περιστολή της παράνομης διακίνησης και τον έλεγχο των εμπορών αρχαιοτήτων, χωρίς ωστόσο να αλλάζει καθοριστικά το νομοθετικό πλαίσιο. Είναι ενδεικτικό ότι γίνονταν προσπάθεια να καλυφθεί το κενό με έκδοση εγκυκλίων, στις οποίες οι παραβάτες του νόμου στιγματίζονταν απερίφραστα και παρακινούνταν οι πολίτες στην αποκάλυψή τους: Δι' αὐτοὺς δὲ τοὺς ἀναξίους Ἑλληνας ... νὰ μὴ τοὺς λυπούμεθα, ἀλλὰ νὰ τοὺς καταγγέλλωμεν εἰς τὰς ἀρχὰς ... Πρέπει μὲ μίαν λέξιν νὰ θεωρῶμεν εἰς τὸ ἔξῃς τοὺς ἀρχαιοκαπήλους, ὡς τοὺς μεγαλειτέρους ἐχθροὺς τῆς πατρίδος.²⁸

Η αδυναμία της ελληνικής πολιτείας αποδεικνυόταν όμως και στις περιπτώσεις μεγάλων δημοπρασιών ελληνικών αρχαιοτήτων, οι οποίες άρχισαν τότε να διενεργούνται στο εξωτερικό απροκάλυπτα. Εντούτοις, η Αρχαιολογική Υπηρεσία διεκδικούσε, και ορισμένες φορές πετύχαινε, να επαναπατρίσει τα παρανόμως εξαχθέντα αρχαία. Οι Έφοροι έδιναν μεγάλο αγώνα για την πάταξη του νοσήματος αὐτοῦ,²⁹ με ξεχωριστή την περίπτωση του Π. Σταματάκη και τις προσπάθειές του για την προστασία των λεηλατημένων νεκροταφείων της Τανάγρας (δεκαετία 1870).

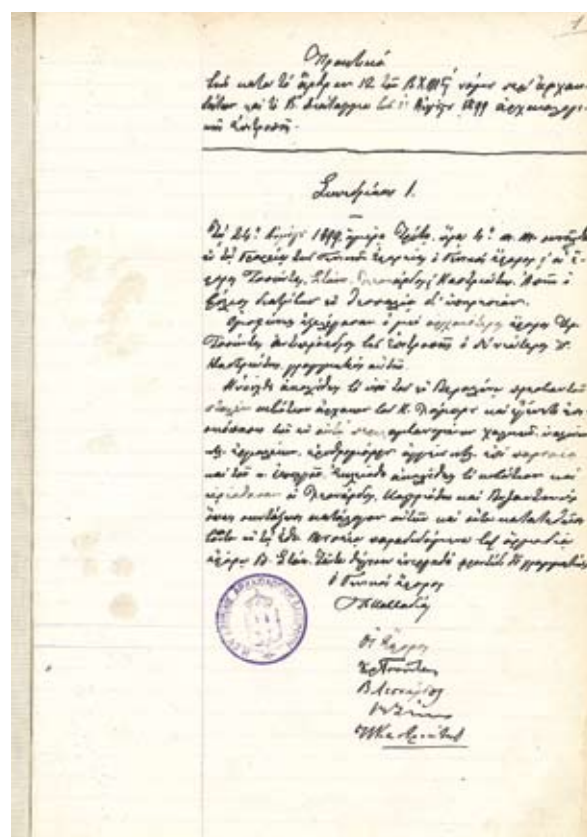
Ενάντια στην αρχαιοκαπηλική μάστιγα της χώρας, η Υπηρεσία αγωνιζόταν με ελάχιστο προσωπικό και περιορισμένα μέσα, χωρίς να είναι πάντοτε εφικτή η συνδρομή της τότε Χωροφυλακής. Προσπαθοῦσε

να αποτρέψει τις πάμπολλες λαθρανασκαφές σε όλη τη χώρα (στην Αττική, την Κορινθία και τη Βοιωτία δρούσαν σπείρες αρχαιοκαπήλων με την ανοχή των τοπικών αρχών), αλλά και να προλάβει με κατασχέσεις τις παράνομες εξαγωγές αρχαιοτήτων. Παράλληλα, ήταν δική της ευθύνη να διαφυλάξει αποτελεσματικά από τις κλοπές τα εύμετακόμιστα αρχαία των συλλογών και των Μουσείων, καθώς και τα μνημεία που παρέμεναν στους χώρους των ανασκαφών.

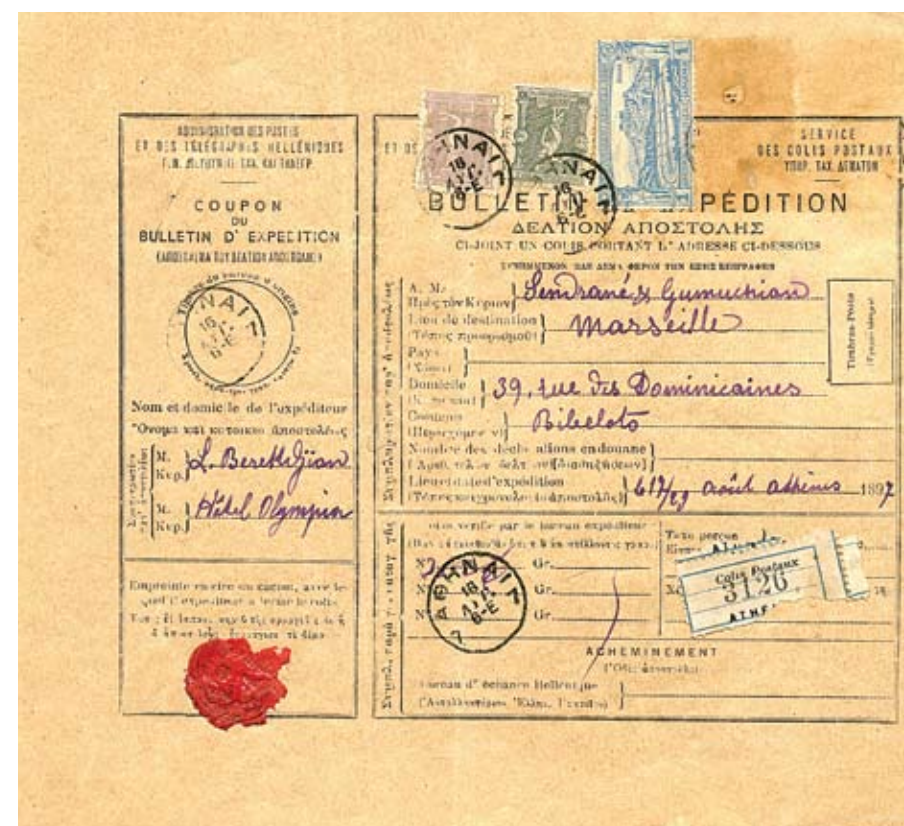
Αξίζει τέλος να σχολιαστεί ο εντυπωσιακός αριθμός δημοσιευμάτων στον Τύπο της εποχής στα οποία αποτυπώνεται ως έναν βαθμό και η άποψη της κοινής γνώμης. Σε αυτά καταγγέλλεται η ανεξέλεγκτη δράση τυμβωρύχων και αρχαιοπωλών, ενώ παράλληλα ζητείται επιτακτικά η λήψη δραστηκών μέτρων για την περιστολή του φαινομένου, το οποίο δυστυχώς συνεχίζεται έως τις μέρες μας.

9.1

26. Από επιστολή Ελλήνων του Μονάχου προς τον διάδοχο Κωνσταντίνο για τη λήψη άμεσων μέτρων κατά της αρχαιοκαπηλίας, Μάιος 1899 (αρ. τευχηρίου 9.6 του παρόντος καταλόγου).
27. Χαρακτηριστικό για την αρχαιοκαπηλία της περιόδου είναι σχόλιο του Κλέωνα Ρ. Ραγκαβή το 1899, πρεσβευτή της Ελλάδας στο Βερολίνο: Γνωστόν ἐστίν ὅτι ἡ κακοურγία αὐτὴ ἐνέπλησε τὰ Εὐρωπαϊκὰ Μουσεία τιμαλῶν κειμηλίων τῆς προγονικῆς ἀριστοτεχνίας, ἐχόντων ἀξίαν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τοῦ ὅλου δημοσίου ἡμῶν χρέους (από την με αρ. 229/6-6-1899 επιστολή του προς τον υπουργό επί των Εξωτερικών Α. Ρωμάνο, η οποία φυλάσσεται στο Αρχείο των Υψηρσιών των Αρχαιοτήτων).
28. Από την με αρ. 11538 Εγκύκλιο (30 Αυγούστου 1899) του υπουργού Α. Ευταξία, που είχε τίτλο 'Οδηγία περί ἐφαρμογῆς τοῦ περὶ ἀρχαιοτήτων ΒΧΜΓ νόμου.
29. Από έγγραφο του Γενικού Εφόρου Π. Καββαδία για τη δράση αρχαιοκαπήλων στην Κόρινθο (αρ. τευχηρίου 9.10 του παρόντος καταλόγου).

9.2

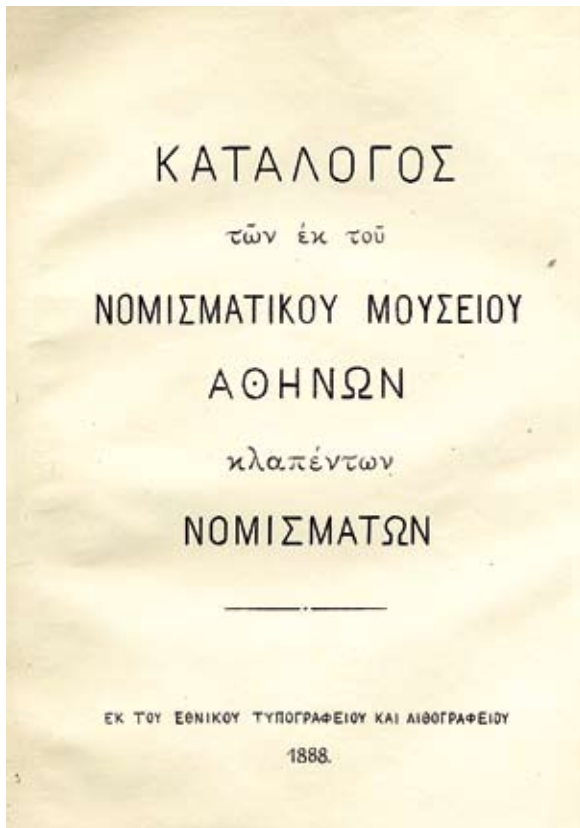

9.1. Βιβλίον Α' τών Πρακτικῶν τῆς Ἀρχ. Ἐπιτροπῆς 1899-1902. Συνεδρίαση 1η (24-8-1899). Η Αρχαιολογική Επιτροπή που συγκροτήθηκε επί Π. Καββαδία είχε τις αρμοδιότητες του σημερινού Αρχαιολογικού Συμβουλίου. Στην 1η συνεδρίασή της εξέτασε την υπόθεση της κατάσχεσης στο Βερολίνο ενός μεγάλου κιβωτίου με αρχαιότητες και παραλήπτη τον γνωστό γιατρό Κων/νο Λάμπρο. Η Υψηρσία είχε πετύχει, σε συνεργασία με το υπουργείο των Εξωτερικών και την Αρχαιολογική Εταιρεία, την επιστροφή των αρχαίων. Ήνοιχθη ἀκολούθως τὸ ὑπὸ τοῦ ἐν Βερολίμῳ πρεσβευτοῦ σταλὲν κιβώτιον ἀρχαίων τοῦ Κ. Λάμπρου καὶ ἐγένετο ἐπισκόπησις τῶν ἐν αὐτῷ περιλαμβανομένων χαλκῶν, ὑαλίνων κτλ. ἐργαλείων, ἐρυθρομόρφου ἀγγείου κτλ. ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ κ. Υπουργοῦ. Περιλαμβάνοντας, μεταξύ άλλων, έναν ιδιαίτερα μεγάλο αριθμὸ ιατρικῶν ἐργαλείων, ἡ γνωστὴ ὡς Συλλογὴ Κων/νου Λάμπρου, ἀποτελεῖ σήμερα ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἀποκτήματα τῆς Συλλογῆς Χαλκῶν καὶ ἐκτίθεται στο Ἐθνικὸν Αρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

9.2. Δελτία ἀποστολῆς ταχυδρομικῶν δεμάτων με προορισμὸ τῆ Μασσαλία, κατασχεθέντα στο ταχυδρομεῖο Πειραιᾶ (δελτίο αρ. 3126/16-8-1897). Τα δέματα

κατασχέθηκαν με την υπόνοια ὅτι περιείχαν αρχαιότητες καὶ στάλθηκαν στο υπουργεῖο των Εκκλησιαστικῶν, συνοδευόμενα ἀπὸ το ὑπ' αρ. 25827/16-9-1897 ἐγγράφο του Ταχυδρομείου Πειραιῶς καὶ ἀπὸ σύντομη ἀναφορά του Ἐπιμελητοῦ τῶν ἐν Πειραιεὶ ἀρχαιοτήτων Ἰακώβου Δραγάτη. Τα στοιχεία των δελτίων εἶναι τυπωμένα στα ἑλληνικά καὶ τα γαλλικά καὶ ἀναφέρουν ὡς περιεχόμενο Bibelots. Ὡστόσο, ἡ εξέταση των ἀντικειμένων ἔδειξε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἀπομιμήσεις ἀρχαίων, ὁπότε καὶ ἐπεστράφησαν.

9.3. Σχέδιο ἐγγράφου του Κ. Πιττάκη πρὸς το υπουργεῖο των Εκκλησιαστικῶν γιὰ τις ἀρχαιοκαπηλικές δραστηριότητες ξένων στὴν Ελλάδα (αρ. πρωτ. 2185/22-11-1845). Εντυπωσιάζει ἡ παρηρησία με τὴν ὁποία ὁ Πιττάκης θίγει τὸ ἀκανθῶδες αὐτὸ θέμα: Πολλοὶ τῶν παρεπιδημούντων ἐνταῦθα ξένων δὲν παύουσι καθεκᾶστην σχεδὸν νὰ ἐξάγωσιν παρανόμως ἀρχαιοτήτα παντοιοτρόπως ἐκτὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ... Ἄς δοθῶσιν αἱ σφοδρότεροι διαταγαὶ εἰς τὰς διαφόρους ἀρχὰς τοῦ κράτους, νὰ προσέχωσιν ἐπιμελῶς ... ἄς γένη δὲ καὶ εἰς τοὺς παρεπιδημούντας ἐνταῦθα ξένους ἡ παρατήρησις ὅτι παρανομοῦσιν καὶ ἀδικοῦσιν τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων ὑστεροῦντες τοῦτο τῶν προγο-

9.7

νικῶν του μνημείων διὰ νὰ πλουτίσουσιν παρανόμως τὰς πατρίδας των.

9.4. Σχέδιο εγγράφου του Π. Ευστρατιάδη προς το υπουργεῖο των Εκκλησιαστικῶν σχετικά με ἀπόπειρες κλοπῆς ἀρχαίων (αρ. πρωτ. 3160/26-11-1863). Ἀδιαλείπτως συμβαίνουσαν ἀπόπειρα κλοπῆς εἰς ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς συλλογαῖς τῆς στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ πύργου τῶν ἀνέμων. Τούτου ἔνεκεν νομίζομεν ἀναγκαῖον πάντα τὰ μικρὰ καὶ εὐμετακόμιστα ἀντικείμενα τὰ ἐν ταῖς συλλογαῖς ταύταις νὰ μετακομισθῶσιν ἢ εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἢ εἰς τὸ λουτρόν, ἔνθα ὑπάρχουσιν νῦν τὰ ἔκτυπα τὰ ἐκ γύψου.

9.5 α-β. Ἐντυπος κατάλογος δημοπρασίας ἐλληνικῶν ἀρχαιοτήτων στο Μόναχο, στη γερμανικὴ γλῶσσα (1-5-1899).

α) Στην πρώτη σελίδα αναφέρονται τα εἶδη των πωλούμενων ἀρχαίων (ἐλληνικὰ ἀγγεῖα, εἰδώλια, μαρμάρινα ἔργα, χαλκὰ καὶ γυάλινα) καὶ ἀλλοῦ τα στοιχεῖα τῆς προέλευσης των ἀρχαιοτήτων (Ἀθῆνα, Ὀλυμπία, Κόρινθος, Θήβα, Βοιωτία), που καταδεικνύουν τις κύριες περιοχές δράσης των ἀρχαιοκαπήλων.

β) Φωτογραφία χαλκῶν ἀρχαίων ἀπὸ τον κατάλογο τῆς δημοπρασίας. Εἰκονίζονται διακοσμητικὸς περιστρεφόμενος δίσκος με ἀνάγλυφη παράσταση ζευγους καὶ λυχνοστάτης με μορφή κορινθιακοῦ κιονοκράνου, οι

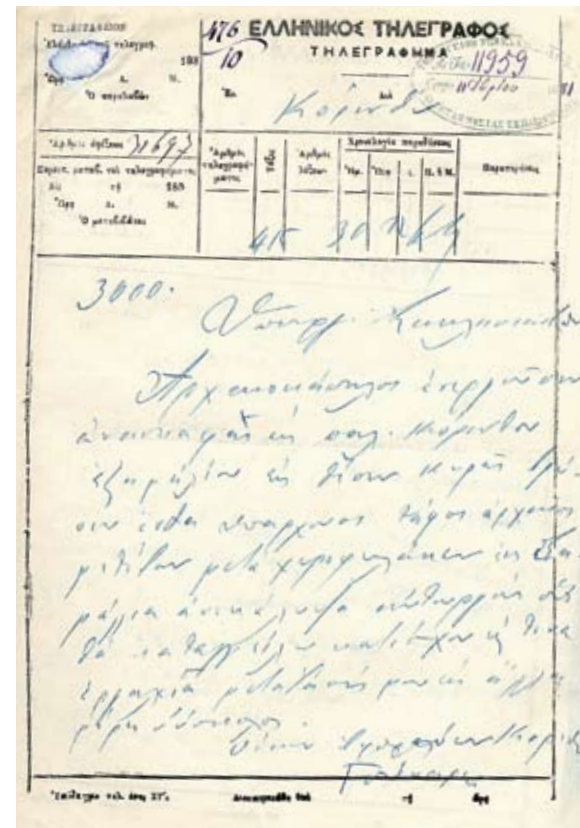

9.8

οποῖοι στηρίζονται σε κατὰλληλα διαμορφωμένες για τὴν ἐκθεσὴ τους βάσεις. Ἀνάμεσά τους, πλήρης ἐξάρτηση χαλκινὸ ἀλόγου στερεωμένη στον τοῖχο. Ὡς τόπος προέλευσῆς τους αναφέρεται ἡ Κόρινθος. Σε ἄλλες σελίδες του καταλόγου εἰκονίζονται εἰδώλια, ἀγγεῖα καὶ γλυπτὰ ἔργα.

9.6. Ἐπιστολὴ Ἑλλήνων του Μονάχου προς τον διάδοχο Κωνσταντῖνο σχετικά με τὴν ἀνεξέλεγκτη δράση ἱεροσούλου ἀρχαιοκαπήλων ἐταιρείας (25/7-5-1899). Ἐνας κύκλος Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν καὶ πνευματικῶν ἀνθρώπων, ἐγκατεστημένων ἐκεῖνη τὴν περίοδο στο Μόναχο, ἀπευθύνονται στον διάδοχο Κωνσταντῖνο καὶ πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας προκειμένου νὰ ἐνεργήσει πρὸς διάσωσιν τῶν μόνων ἐναπολειφθέντων κειμηλίων τῆς πατρίδος. Προς ἀπόδειξη των ὅσων ἀναφέρουν, ἀποστέλλουν μαζί τον κατάλογο μεγάλης δημοπρασίας 465 ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἔργων που λίγες μέρες πρὶν εἶχε διεξαχθεῖ στο Μόναχο (εἰκ. 9.5). Τὴν ἐπιστολὴν υπογράφουν οἱ γνωστοὶ ζωγράφοι Νικόλαος Γύζης καὶ Γεώργιος Ἰακωβίδης, ὁ ἀρχιμανδρὶτης Μελέτιος Σακελλαρόπουλος, ὁ συγγραφέας Χ. Ι. Σιμόπουλος, ὁ δημοσιογράφος Ἐπαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης καὶ ὁ μετέπειτα πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδας Κωνσταντῖνος Δεμερτζῆς.

9.7. Κατάλογος τῶν ἐκ τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν κλαπέντων νομισμάτων. Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου καὶ Λιθογραφείου, 1888.

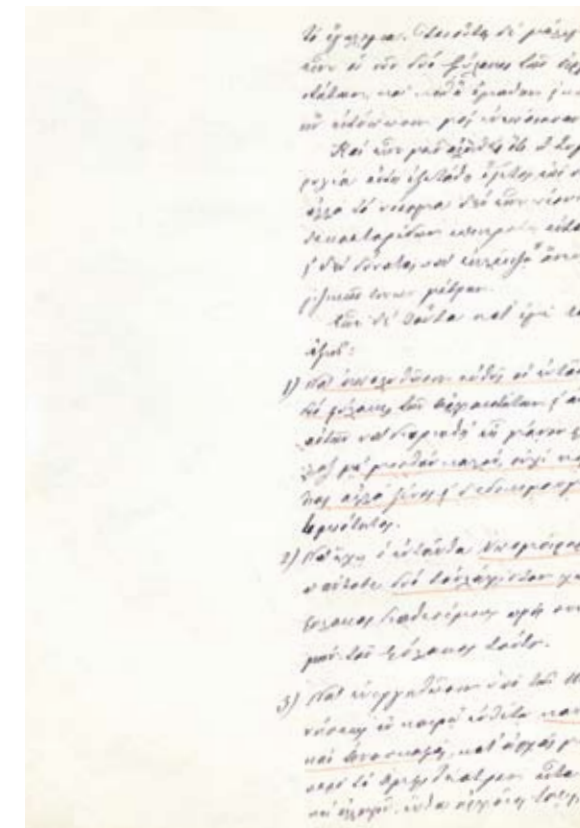

9.9

Το βράδυ τῆς 29ης Ὀκτωβρίου 1887 συνέβη ἡ μεγάλη κλοπὴ τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου, ἡ συλλογὴ τοῦ ὁποῖου στεγαζόταν τότε σε τμήμα ὀρόφου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. Τὸ γεγονός προκάλεσε ἰδιαίτερη αἴσθηση στὴν κοινὴ γνώμη καθὼς καὶ ἐντάσεις στὶς σχέσεις τοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Τὸ Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο ἐξέδωσε πολυσέλιδο κατάλογο με τὰ 2.065 κλαπέντα νομίσματα, ὁ ὁποῖος ἀπεστάλη στον πρωθυπουργό, τις δικαστικὲς ἀρχές, σε πρεσβείες ξένων χωρῶν καὶ στα μεγάλα μουσεῖα τῆς Ἑυρώπης.

9.8. Ἄρθρο τῆς ἐφημερίδας Στοὰ το ὁποῖο στηλιτεύει τὴν πλήρη ἀδιαφορίαν των τοπικῶν ἀρχῶν για τὴ δράση των ἀρχαιοκαπήλων (Ἔτος Β', 25-1-1876, αρ. φύλλου 353). Ἡ παλαιὰ Κόρινθος τυμβωρυχεῖται φανερά. Ἐν γνώσει καὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν δημοτικῶν καὶ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν ἐξάγονται ἀρχαῖα, καλοῦνται ἀρχαιοκάπηλοι γνωστοὶ ἐξ Ἀθηνῶν καὶ πωλοῦνται πρὸς αὐτοὺς ταῦτα. Τὸ ἐμπόριον γίνεται ἐν gros³⁰ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τὴν προστασίαν τῶν ἀρχῶν. Αἱ διαταγαὶ τοῦ Ὑπουργεῖου οὐδεμίαν ποιοῦσιν ἐντύπωσιν.

30. Χονδρική πώληση

9.10

9.9. Τηλεγράφημα του Οικονομικοῦ Εφορευόντα Κορινθίας Γούναρη πρὸς το ὑπουργεῖο των Εκκλησιαστικῶν (αρ. πρωτ. 11959/11-12-1881). Ἀρχαιοκάπηλοι ἐνεργοῦσιν ἀνασκαφὰς εἰς παλ. Κόρινθον ἐξαμηνίου εἰς θέσιν Κυρᾶς Βρούσιν ἔνθα ὑπάρχουσιν τάφοι ἀρχαῖοι μετέβην μετὰ χωροφυλάκων εἰς ἐξαμήλια ἀνεκάλυψα αὐτουργοῦς οὓς θὰ καταγγείλω κατέσχον καὶ τινὰ ἐργαλεῖα μετάβασίς μου εἰς ἄλλα μέρη δύσκολος. Σε ἄλλο σχετικὸ τηλεγράφημα τοῦ ἐπάρχου Κορίνθου Πετμεζᾶ ζητεῖται ἡ συνδρομὴ ἐνωματίας ἱππέων χωροφυλάκων για τὴν καταδίωξη των ἀρχαιοκαπήλων.

9.10. Ἐγγραφο τοῦ Π. Καββαδία πρὸς το ὑπουργεῖο των Εκκλησιαστικῶν σχετικά με τὴ λήψη μέτρων για τὴν ἀρχαιοκαπηλία στὴν Κόρινθο (αρ. πρωτ. 103/12-3-1881). Διαπιστώνοντας τὴν ἐμπλοκὴ των ντόπιων στὶς λαθρανασκαφές, προτείνει χαρακτηριστικὰ νὰ ἀπολυθῶσιν εὐθὺς οἱ ἐνταῦθα δύο φύλακες τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἀντ' αὐτῶν νὰ διορισθῇ εἰς μόνον φύλαξ με μισθὸν καλόν, οὐχὶ κορινθῖος, ἀλλὰ ξένος καὶ δεδοκιμασμένης τιμιότητος.

Σοφία Φραγκουλοπούλου

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

Τῶν ἀνακαλυφθησομένων, εἴτε κατὰ τύχην, εἴτε δι' ἐπίτηδες ἀνασκαφῆς, ἀρχαιοτήτων, ἢ ἰδιοκτησία ἀνήκει ἐξ ἡμισείας εἰς τὸ Κράτος.³¹

Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα οι αυξανόμενοι ευρωπαϊκοί ανταγωνισμοί και οι μαζικές επενδύσεις ξένων κεφαλαίων σε συνδυασμό με τις νέες τεχνολογικές καινοτομίες λειτουργούν ως καταλύτης για τις εγχώριες εξελίξεις. Είναι η εποχή κατά την οποία κυριαρχεί το πρόταγμα του εκσυγχρονιστικού οράματος, στο οποίο προσδέθηκε και η τρικιούπεια κυβερνητική πολιτική. Η οργάνωση της δημόσιας διοίκησης, η μετάβαση από το ιστίο στον ατμό, η αναδιανομή της γης, η εκβιομηχάνιση της παραγωγής, η εξωτερική και η εσωτερική μετανάστευση (εξαστισμός), η ίδρυση νέων τραπεζών και η ανοικοδόμηση των πόλεων αποτελούν μερικές όψεις της νέας πραγματικότητας.

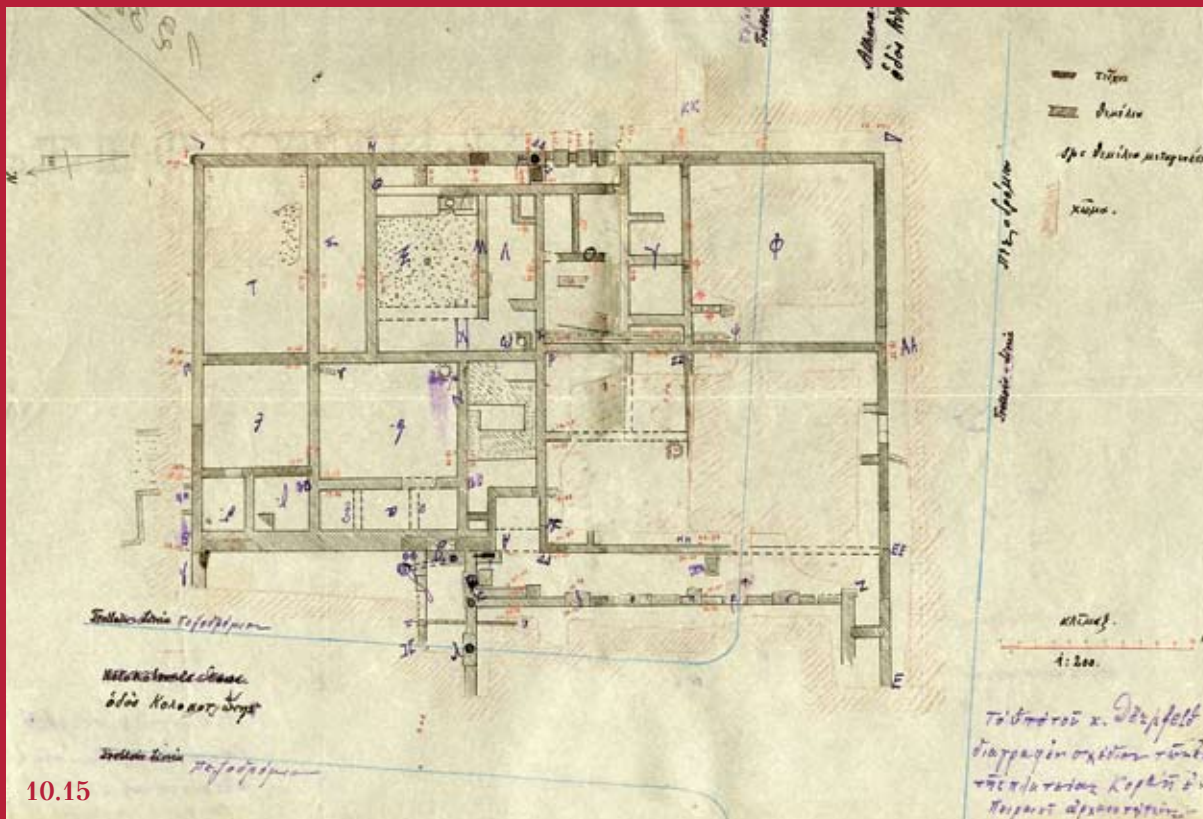
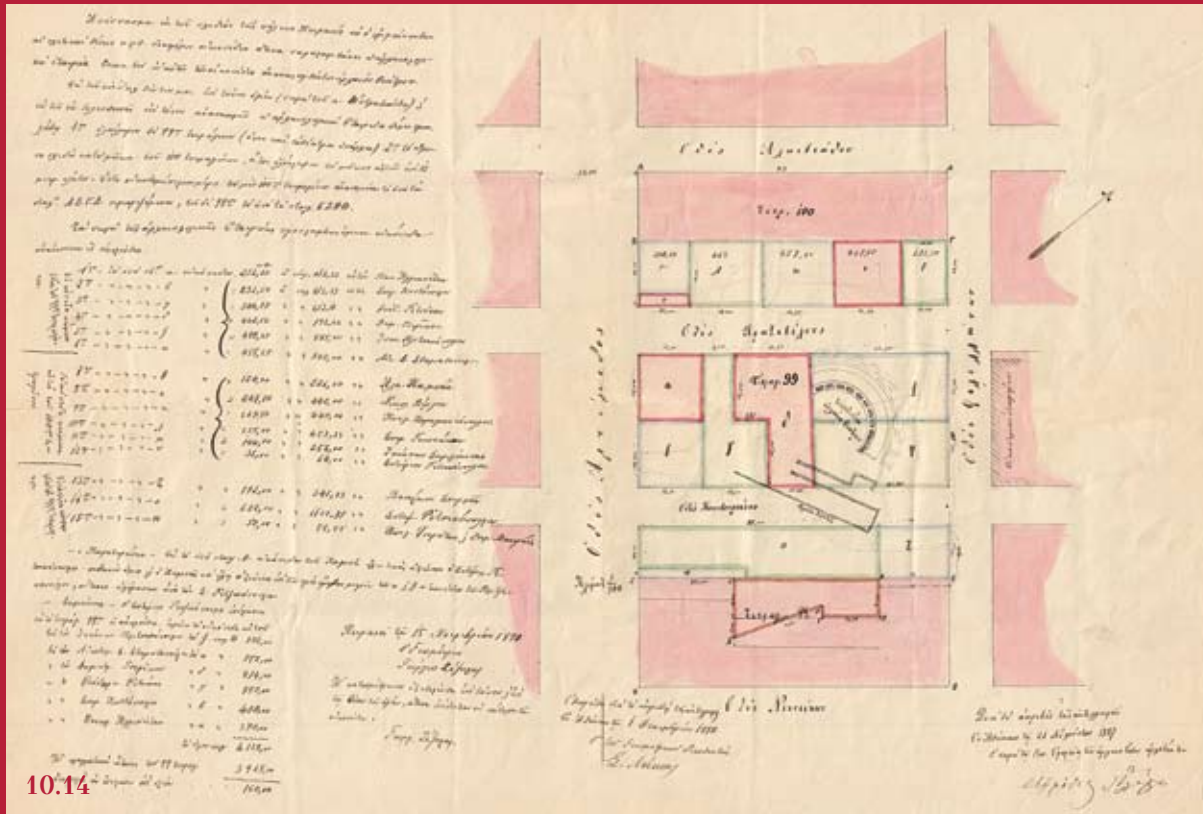
Τα έργα κοινής ωφέλειας τα οποία πραγματοποιούνται με δημόσιες επενδύσεις είναι το σιδηροδρομικό δίκτυο, που ολοκληρώνεται σε εικοσιπέντε χρόνια (1882-1909) και καλύπτει 1.600 χλμ. και τα έργα οδοποιίας του εθνικού, του επαρχιακού και του δημοτικού δικτύου (1883-1892). Στα χρόνια αυτά υλοποιούνται και έργα χωρίς κρατική χρηματοδότηση. Πρόκειται για τη διάνοξη του ισθμού της Κορίνθου (1881-1893) και την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας (1882-1892). Τον ηλεκτροφωτισμό της πρωτεύουσας αναλαμβάνει το εργοστάσιο παραγωγής αερίοφωτος (1857), ενώ τα μεταλλεία μολύβδου στο Λαύριο αποτελούν έως το 1875 τη σημαντικότερη βιομηχανική εγκατάσταση.

Στα δημόσια έργα συγκαταλέγονται οι επεκτάσεις των σχεδίων πόλεων και οι αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις, όπως η ανέγερση κτηρίων διοίκησης, μουσείων και εκπαιδευτηρίων. Τέλος, δεν θα μπορούσε να παραλειφθεί η οικοδόμηση του Σκοπευτηρίου (Καλλιθέα), του Ποδηλατοδρομίου (Καραϊσκάκη) και βέβαια η αποκατάσταση του Παναθηναϊκού Σταδίου (Καλλιμάρμαρο) για τις ανάγκες της αναβίωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896.

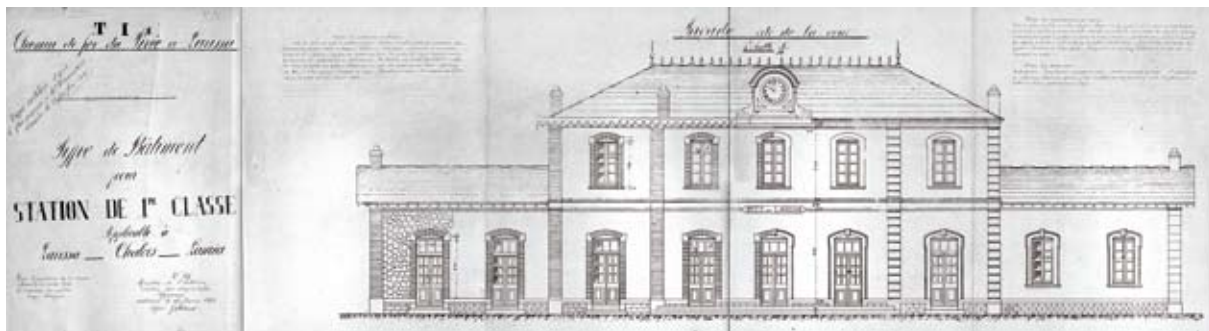
Το παρόν συναντά το παρελθόν όταν στην πορεία υλοποίησης των έργων υποδομής αποκαλύπτονται αρχαιότητες. Σε ποιον όμως ανήκει το παρελθόν και ποια η τύχη που του επιφυλάσσει το παρόν; Τα κινητά αρχαία που έρχονται στο φως άλλοτε κατάσχονται, άλλοτε δωρίζονται στο κράτος, άλλοτε ενσωματώνονται σε ιδιωτικές συλλογές και άλλοτε πωλούνται. Τα ακίνητα αρχαία είτε παραμένουν σε κατάχωση προκειμένου τα έργα να προχωρήσουν, είτε διατηρούνται σε κοινή θέα και διαμέσου της ιστορικότητάς τους λειτουργούν ως μνημονικοί δείκτες.

Οι ανασκαφές σε ιδιόκτητα, εθνικά ή παραχωρημένα με χρήση επικαρπίας κτήματα επιτρέπονται κατόπιν γνωστοποίησης στις τοπικές αρχές και σχετικής έγκρισης και διενεργούνται αποκλειστικά από εντεταλμένο κρατικό λειτουργό.³² Από την αλληλογραφία που διασώζεται στο Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων δεν προκύπτουν επαρκή στοιχεία, τα οποία να επιβεβαιώνουν τη διεξαγωγή ανασκαφών με κάποια συνέπεια και σε μεγάλη κλίμακα πριν ή/και κατά τη διάρκεια υλοποίησης των δημοσίων έργων. Επιπλέον, αν και είναι παραπάνω από εμφανής η υποχρέωση (βάσει νόμου) της φυσικής παρουσίας των εντεταλμένων κάθε φορά δημόσιων υπαλλήλων στις εργασίες εκσκαφής θεμελίων κτηρίων ή εκτέλεσης έργων, ωστόσο τα «δικαιώματα» κατοχής και κυριότητας των αρχαιοτήτων αποτελούν το μόνιμο επίδικο ανάμεσα στους πολίτες, τις εταιρείες ξένων και εγχώριων συμφερόντων, τους εκπροσώπους της τοπικής εξουσίας (κυρίως τους δημάρχους), τα μέλη των ξένων αρχαιολογικών ιδρυμάτων και την αρχαιολογική υπηρεσία.

Σε κάθε περίπτωση όλες οι αρχαιότητες θεωρούνται κτήμα εθνικόν³³ και ως εκ τούτου ανήκουν ἐξ ἡμισείας εἰς τὸ Κράτος.³⁴ Μια διαπίστωση που όμως δεν την συμμερίζονται όλες οι εμπλεκόμενες πλευρές με τον ίδιο τρόπο. Η πρακτική της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης χωρίς τη συγκατάθεση

του ιδιοκτήτη για λόγους δημοσίας ανάγκης³⁵ θα εισαχθεί στον ύστερο 19ο αιώνα, και θα έχει ως αποτέλεσμα αφενός να θεσμοθετηθεί η αποζημίωση των πολιτών³⁶ και αφετέρου να συνδεθεί η προστασία των μνημείων με την ανάδειξή τους. Η λήψη μέτρων προστασίας των απαλλοτριωμένων εκτάσεων όπως η περιφράξη ή/και η κατασκευή φυλακείων εγκαινιάζει νέες μορφές πολιτισμικής διαχείρισης, συντήρησης και εν γένει «αξιοποίησης» των ιστορικών καταλοίπων.

10.1

10.1. Αντίγραφο αρχιτεκτονικού σχεδίου του Γοττλάνδου (1891). Κτήριο σιδηροδρομικού σταθμού. Τυπολογία σταθμών Α΄ τάξης Λάρισας-Χαλκίδας-Λαμίας. [Δωρεά Απόλλωνα Κύρκου]. Το σιδηροδρομικό δίκτυο, αν και προκρίθηκε ως μοχλός της αναπτυξιακής πολιτικής, ωστόσο στην πραγματικότητα δεν αποτέλεσε κοινωνικό αίτημα. Στη διάρκεια των μακρόχρονων και πολυδάπανων εργασιών κατασκευής του δεν πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές.

10.2. Υπουργική οδηγία προς τον Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων για την καταγραφή των αρχαίων που αποκαλύπτονται στη διάρκεια των εργασιών για τον σιδηρούν δρόμον (αρ. πρωτ. 4909/2980/12-6-1864). Σύμφωνα με την οδηγία οι αρχαιότητες προβλέπεται να

καταγράφονται σε ιδιαίτερο κατάλογο, ώστε όταν συν θεφ' αποπερατωθή το έργο να γνωρίζει ο πρόεδρος της εταιρείας (σιδηροδρόμων) ποια αρχαία εισηλθον εις την εθνικὴν Συλλογὴν. Ακόμα ορίζεται να καταγράφονται και τα αρχιτεκτονικά μνημεία προτού καλυφθούν, όπου κριθεί απαραίτητο, από την ταινία (σιδηροτροχιά) του σιδηροδρόμου.

10.3. Επιστολή της Εταιρίας Αερίοφωτος Αθηνών (22-4-1891) με την οποία ενημερώνεται ο Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων Π. Καββαδίας ότι έγιναν όλες οι απαραίτητες ενέργειες από πλευράς της εταιρείας προκειμένου να μεταφερθεί στο αρχαιολογικό μουσείο το ανάγλυφο (notre statue) που βρέθηκε στο «Γκάτσι». Ο κ. Ρομπιγιώ που το παρέδωσε φέρεται να θεωρήθηκε

ύποπτος για λαθραία εξαγωγή. Δημοσίευμα της εποχής αναφέρει χαρακτηριστικά: *ΤΟ ΑΝΕΥΡΕΘΕΝ ΑΝΑΓΛΥΦΟΝ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἐταιρείας τοῦ φωταερίου εἶνε ὡραῖον καλλιτέχνημα, ἐκ τῶν ὡραιωτάτων. Τοιοῦτον ἄνθρωπον ξένον, εὐγενῆ καὶ οὐδεμίαν ὑπόνοιαν παρέχοντα ὑπεξαιρέσεως τοῦ ἀρχαίου. Τοιοῦτον ἄνδρα εὖρον νὰ ὑποθέσωσιν ὡς ὑποπτον λαθραίας εξαγωγῆς ἀρχαιοτήτων καὶ νὰ στείλουν εἰς τὰ καλὰ καθούμενα, ἀλήθεια καὶ ἀπ' ἀλήθεια, νὰ ζητοῦν νὰ τοῦ κατάσχουν τὸ εὖρημά του!* (Νέα Ἐφημερίς, φ. 135, 15-5-1891, σ. 4)

10.4. Για τα έργα αποξήρανσης της λίμνης Κωπαΐδας και της διάνοιξης του κορινθιακού ισθμού είχαν υπογραφεί συμβάσεις και είχαν εκδοθεί σχετικά νομοθετήματα στα οποία είχε ληφθεί πρόνοια ὑπὲρ τῶν τυχῶν ἐν ταῖς σκαφαῖς ἀναφανησομένων ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, ὅπως πληροφορούμαστε ἀπὸ ἐγγράφο τῆς Αρχαιολογικῆς Εταιρείας (αρ. πρωτ. 178/10-10-1881).

10.5. Έγγραφο του Π. Ευστρατιάδη (αρ. πρωτ. 2737/χ.ημ.), σύμφωνα με το οποίο μαρμάρινο ανάγλυφο από βοιωτικό μάρμαρο στον τύπο του Ηρακλέους ἀναπαυομένου κατασχέθηκε από το πρακτορεῖο τῆς Εταιρείας Κωπαΐδας στη Θήβα. Στην επιστολή (Αύγουστος 1882) του Salomon Reinach που βρέθηκε κολλημένη στο έγγραφο του γενικού εφόρου γίνεται λόγος για κατάχρησιν και παρακαλεί ὅπως επιστραφεί το αρχαίο στον διευθυντή τῆς γαλλικῆς εταιρείας.

10.6. Αντίγραφο φωτογραφίας από τα έργα της Κωπαΐδας. Αποψη από το ψηλότερο σημείο της σήραγγας

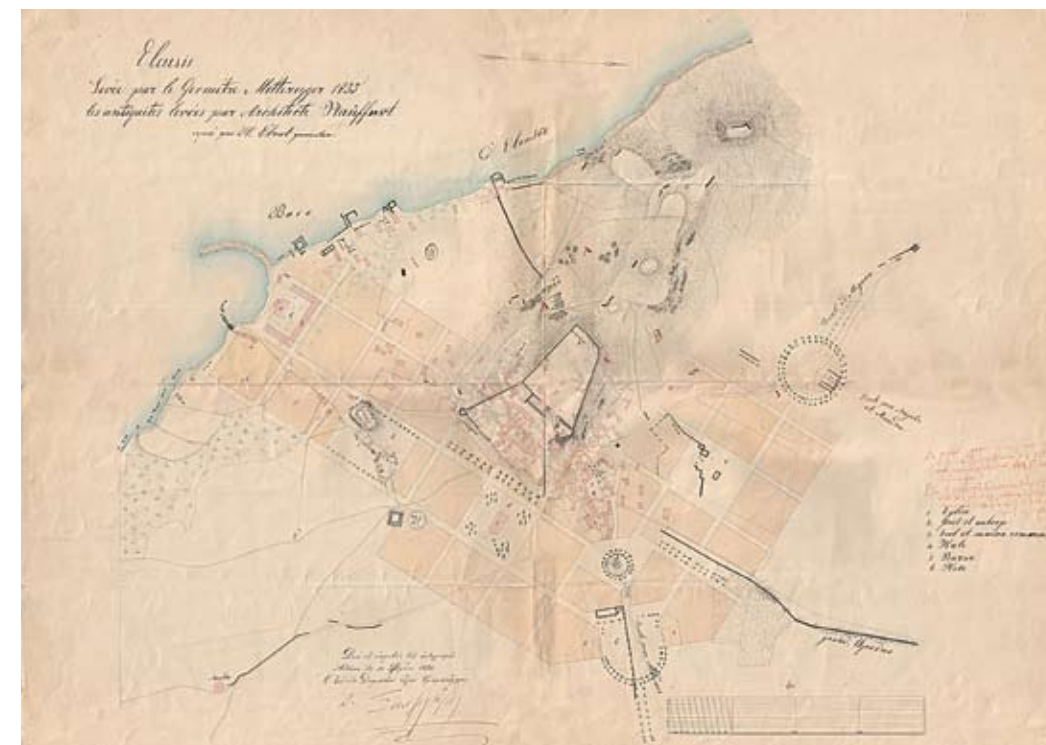
της Καρδίτσας. Συλλογή Στέφανου Σκουλούδη, αρ. 2379. Φωτογραφία από λεύκωμα με ημερομηνία 12-6-1886. [Προέλευση: Γεννάδιος Βιβλιοθήκη]

10.7. Αντίγραφο φωτογραφίας από τα έργα της Κωπαΐδας. Αποψη του καναλιού διευθέτησης των υδάτων. Συλλογή Στέφανου Σκουλούδη. Φωτογραφία από λεύκωμα με ημερομηνία 12-6-1886. [Προέλευση: Γεννάδιος Βιβλιοθήκη]

10.8. Εύρεση αρχαίας κεφαλής γυναικός κατά τὰς ἐν Λαυρίῳ ἐργασίας και δωρεά αυτής στο αρχαιολογικό μουσείο από την Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου (24-3-1888).

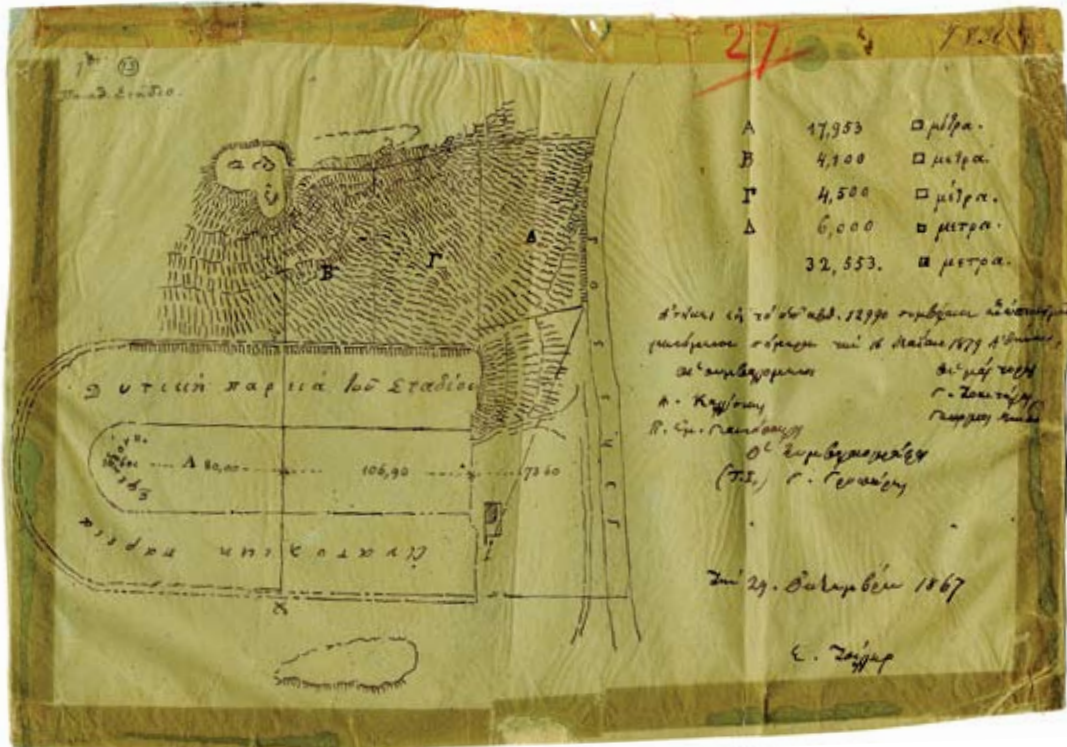
10.9. Οδηγία του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων Παναγιώτη Ευστρατιάδη προς τους νομάρχες Αττικής και Βοιωτίας (αρ. πρωτ. 2883/20-12-1883) με αφορμή την εύρεση αρχαίων κατά τις εργασίες διάνοιξης του Λαυριακού σιδηροδρόμου: οὔτε τῆς ἐταιρείας τοῦ Λαυρίου ἔργον εἶνε νὰ σχηματίσῃ συλλογὴν ἀρχαίων, οὔτε ὁ δήμαρχος Λαυρίου νὰ κατέχῃ τὰ εὑρεθέντα ἀρχαία, ἀλλὰ καὶ ὁ δήμαρχος καὶ ἡ ἐταιρεία ὀφείλουσι νὰ ἀποστέλλωσι τὰ ἀρχαία εἰς τὸ κεντρικὸν ἐθνικὸν μουσεῖον.

10.10. Ακριβές αντίγραφο ρυμοτομικού σχεδίου της πόλης της Ελευσίνας από τον τμηματάρχη των δημοσίων έργων Δημήτριο Σκαλιστήρη (20-12-1874). Το πρωτότυπο σχέδιο με τίτλο και επεξηγηματικό υπόμνημα στη γαλλική γλώσσα εκπονήθηκε το 1835 από τον γεωμέτρη Mitteregger και τον αρχιτέκτονα Stauffert. Στον τελευταίο

10.10

31. Νόμος 10/22-5-1834 *Περὶ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν συλλογῶν, περὶ ἀνακαλύψεως καὶ διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν.* Τμήμα Γ΄ *Περὶ Ἀρχαιοτήτων ἰδίως,* Κεφάλαιον Α΄, ἀρθρο 64.
 32. Με τους νόμους ΑΦΛΒ΄ 28-5-1887 και ΒΧΜΓ΄ 24-7-1899 θεσμοθετῆται το ἐπάγγελμα του αρχαιολόγου και οριοθετῆται ἡ αρχαιολογικὴ πρακτικὴ. Αυτό εἶχε ως ἀποτέλεσμα ἡ διεξαγωγὴ τῶν ἀνασκαφῶν νὰ γίνεταί με ἐπιστημονικὸ τρόπο και ἀπὸ ἐξειδικευμένο προσωπικό, δηλαδὴ ἀπὸ εφόρους και ἐπιμελητὲς ἀρχαιοτήτων.
 33. Νόμος 10/22-5-1834, ἀρθρο 61.
 34. Νόμος 10/22-5-1834, ἀρθρο 64.
 35. Νόμος ΒΡΞΖ΄/16-2-1893, ἀρθρο 1 *Πρὸς συντήρησιν μνημείων, λόφων, ὕψωμάτων, τόπων ἢ ἐν γένει ἀντικειμένων ἐχόντων ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν, ἢ πρὸς ἐρευνας ἀρχαιολογικὰς δι' ἀνασκαφῶν ἢ ἄλλως, ἐπιτρέπεται ἢ ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτριώσις ἀκινήτων λόγῳ δημοσίας ἀνάγκης.*
 36. Περίπτωση διεκδίκησης ἀποζημίωσης εκ μέρους πολίτη ἀπαντάται ἤδη ἀπὸ το 1849. Σύμφωνα με το χαρακτηριστικὸ ὕφος γραφῆς του τότε Γενικοῦ Εφόρου ἀρχαιοτήτων Κ. Πιττάκη, τὸ ἀρχαῖον τείχος, ὡς ἀρχαιότης θεωρούμενον θεωρεῖται ἀπὸ τοῦ (sic) Νόμου ὡς ἰδιοκτησιὰ ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἐν γένει (αρ. πρωτ. 2760/2018/13-8-1849). Πρόκειται για τὴν ὑπόθεση του Κ. Ν. Ἰωαννίδη στὴν ἰδιοκτησίᾳ του οὐοίου αν και βρέθηκαν λείψανα του βόρειου μακροῦ τείχους του Πειραιᾶ, ὡστόσο το ὑπουργεῖο δεν ἦταν σε θέση νὰ κάνει ἀποδεκτὴ τὴν ἐκτίμησῃ του πραγματογνώμονα για τὴν κοστολόγησῃ του οἰκοπέδου προκειμένου αὐτὸ νὰ αγοραστῆ ἀπὸ το Δημόσιο. Τα ἀρχαιολογικὰ κατὰλοιπα στο ἐν λόγω ἀγροτεμάχιο αποτελοῦν πεδίο διαπραγματεύσεως ἀνάμεσα στον ἰδιοκτήτη, τον δήμαρχο Πειραιᾶ, το ὑπουργεῖο και τον ἴδιο τον βασιλιά.

10.11

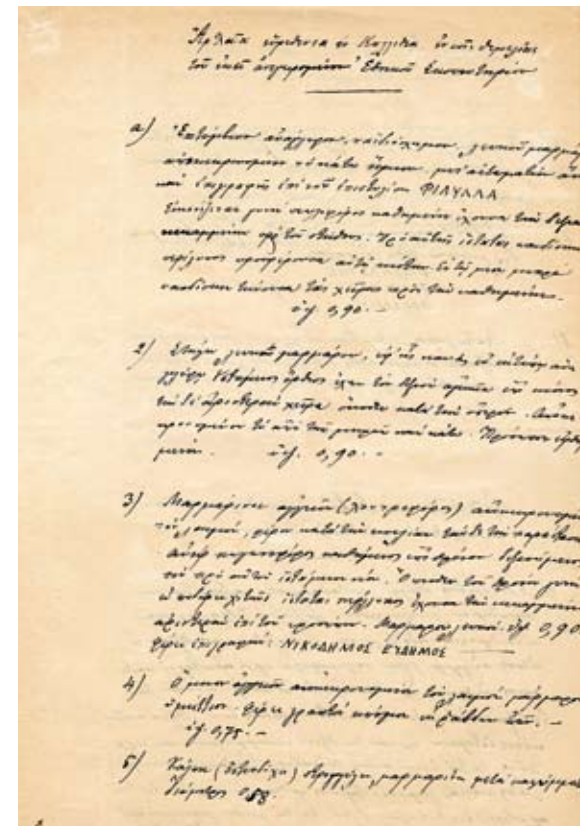
αποδίδεται η αποτύπωση των μέχρι τότε γνωστών αρχαιοτήτων. Με μαύρη μελάνη αποτυπώνονται κατάλοιπα της Ιεράς Οδού, μεγάλο τμήμα του οχυρωτικού περιβόλου της ακρόπολης με τον έναν πύργο και το διατείχιμα, τμήματα κτηρίων κοντά στο αρχαίο λιμάνι καθώς και διάσπαρτα αρχιτεκτονικά λείψανα. Η αρχική τοπογράφηση της νέας πόλης λαμβάνει υπόψη της τους αρχαίους οδικούς άξονες με αποτέλεσμα να προβλέπονται δύο συνολικές με ορθογώνια οικοδομικά τετράγωνα που συναντώνται σε οξεία γωνία στην πλατεία στην οποία κατέληγε η αρχαία τελετουργική πομπή. Σύμφωνα με το υπόμνημα υπάρχει πρόβλεψη για χωροθέτηση και δημόσιων κτηρίων (σχολείο, πλατείες, δημαρχείο, αγορά, ταχυδρομείο, κατάλυμα). Η μεγάλη ανασκαφή του ιερού της Δήμητρας άρχισε το 1882 και συνεχίστηκε χωρίς διακοπή έως το 1894 από τον Δημήτριο Φίλιο, στον οποίο και αποδίδεται η χειρόγραφη σημείωση στο περιθώριο του σχεδίου που αφορά την προσθήκη πληροφοριών για το ιερό και τα Προπύλαια που ανέσκαψε, καθώς και για τις απαλλοτριώσεις που έγιναν με δαπάνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

10.11. Πρωτότυπη τοπογραφική αποτύπωση της σφενδόνης του Παναθηναϊκού Σταδίου από τον Ernst Ziller (29-10-1867). Κατάλοιπα της ρωμαϊκής φάσης του αρχαίου οικοδομήματος, και ειδικότερα τμήμα της σφενδόνης και τμήμα από την υπόγειον διάδοον ήρθαν στο φως κατά τις ανασκαφές που διεξήχθησαν από τον

Γερμανό αρχιτέκτονα (Σεπτέμβριος 1869 - Φεβρουάριος 1870). Τόσο η αγορά του χώρου των ανασκαφών, όσο και οι δαπάνες της έρευνας καλύφθηκαν εξ ολοκλήρου από χορηγία του βασιλιά Γεώργιου Α', γεγονός δηλωτικό της προσπάθειας προβολής της αρχαιοελληνικής διάστασης της νεοελληνικής ταυτότητας, ενόψει και των προβλεπόμενων Ολυμπιακών Αγώνων.

10.12. Κατάλογος με βραχεία περιγραφή των αρχαιοτήτων που βρέθηκαν κατά τις εργασίες κατασκευής του Εθνικού Σκοπευτηρίου στην Καλλιθέα και στάλθηκαν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, όπως μας πληροφορεί ο έφορος Βαλέριος Στάης (αρ. πρωτ. διαβιβαστικού 7/10-4-1896). Το κτήριο που φιλοξένησε τη διεξαγωγή του αθλήματος της σκοποβολής στη διάρκεια της αναβίωσης των Ολυμπιακών Αγώνων δεν σώζεται σήμερα.

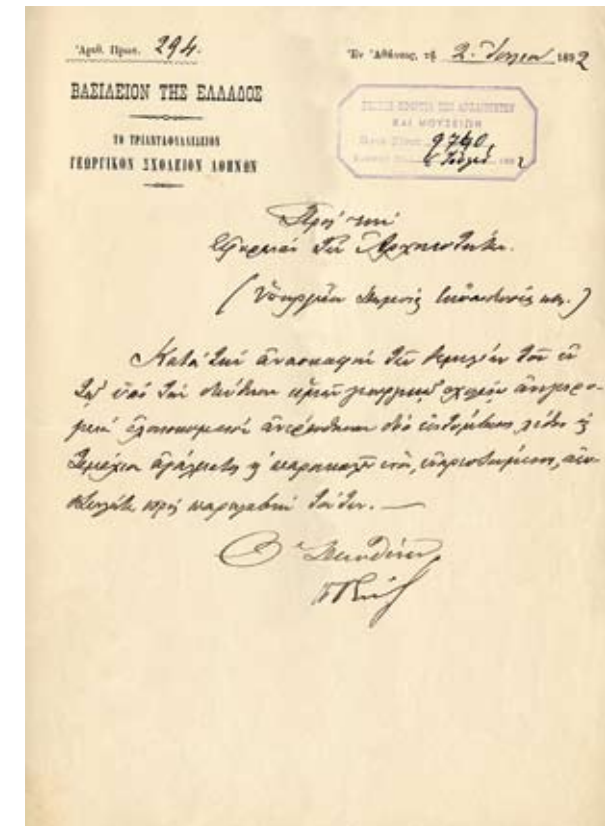
10.13. Ανεύρεση δύο επιτύμβιων λίθων και τεμάχια αγάλματος κατά τις εργασίες θεμελίωσης του Τριανταφυλλίδειου Γεωργικού Σχολείου. Σύμφωνα με την επιστολή του διευθυντή του σχολείου καλείται η Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων να παραλάβει τις αρχαιοτήτες (αρ. πρωτ. 294/2-7-1892). Το σχολείο, που ιδρύθηκε στον Βοτανικό με το κληροδότημα του ομογενή Παναγιώτη Τριανταφυλλίδη το 1888 επί κυβέρνησης Χαριλάου Τρικούπη, αντλούσε από τη σύγχρονη εκπαιδευτική εμπειρία των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κρατών και συμβάδιζε με τα τρέχοντα επιστημονικά ρεύματα.

10.12

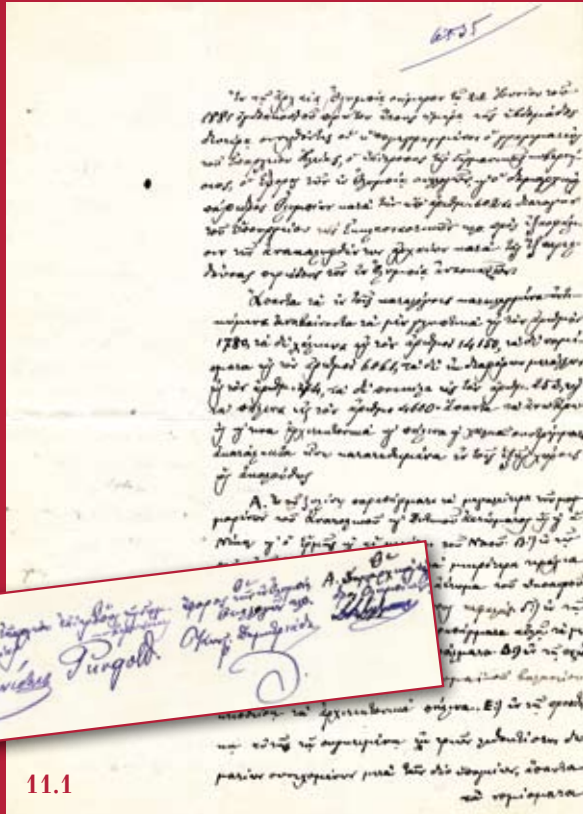
10.14. Απόσπασμα ρυμοτομικού σχεδίου της νέας πόλης του Πειραιά. Κλίμακα 1:500. Επιχρωματισμένο. Ακριβές αντίγραφο³⁷ εκπονημένο από τον αρχιτέκτονα της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρμόδιο Βλάχο με ημερομηνία 21-8-1887. Το αρχικό σχέδιο θεωρήθηκε από τον διευθυντή του Γεωμετρικού (γραφείου) Σ. Λέκκα (1-12-1880). Στο σχέδιο υποδεικνύονται δεκαοκτώ συνολικά οικόπεδα που αγοράστηκαν από το Δημόσιο, εξαιτίας της ύπαρξης εντός των ορίων τους καταλοίπων του αρχαίου θεάτρου της Ζέας. Η καταμέτρηση των ορίων των ιδιοκτησιών έγινε επί τόπου και επί τη βάσει των ορίων, άτινα επέδειξαν οι κάτοχοι των οικόπεδων, ενώ τα όρια του αρχαίου μνημείου τα υπέδειξε ο Παναγιώτης Ευστρατιάδης, σύμφωνα με τη σημείωση του γεωμέτρη Γεώργιου Ζίγκλα στο περιθώριο του σχεδίου (15-11-1888). Στον ίδιο φάκελο της υπόθεσης διασώζεται η αρχιτεκτονική αποτύπωση του αρχαίου θεάτρου καθώς και η σχεδιαστική πρόταση περιτοιγίσιάς του με κιγκλίδωμα από μηχανικό του Δήμου. Το μνημείο ανέσκαψε το 1880 ο ακάματος καθηγητής Γυμνασίου στον Πειραιά και άμισθος έφορος αρχαιοτήτων Ιάκωβος Δραγάτσης (Σφαίρα, φ. 33, 16-4-1880, σ. 1-2).

37. Δεν διευκρινίζεται ούτε συνάγεται εάν πρόκειται για ακριβές αντίγραφο του πρωτότυπου σχεδίου της νέας πόλης του Πειραιά, το οποίο εκπονήθηκε από τους Κλεάνθη και Schaubert το 1834.

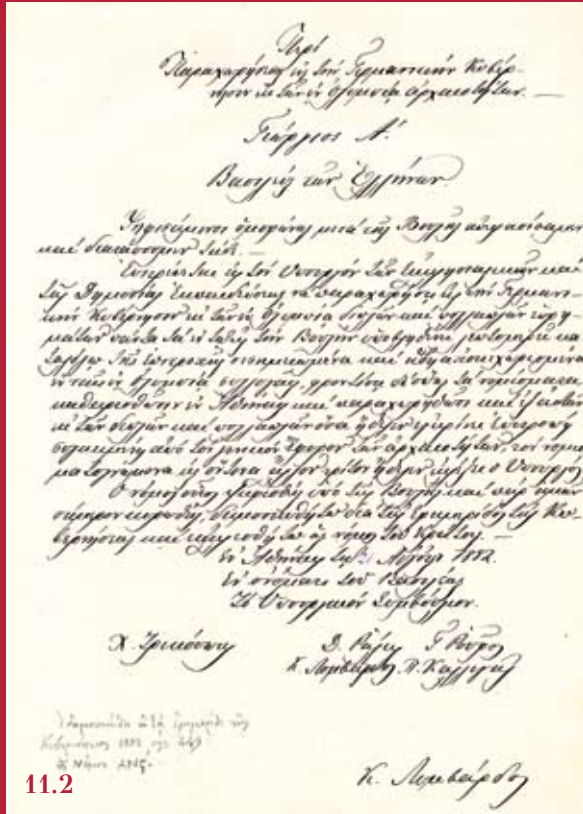

10.13

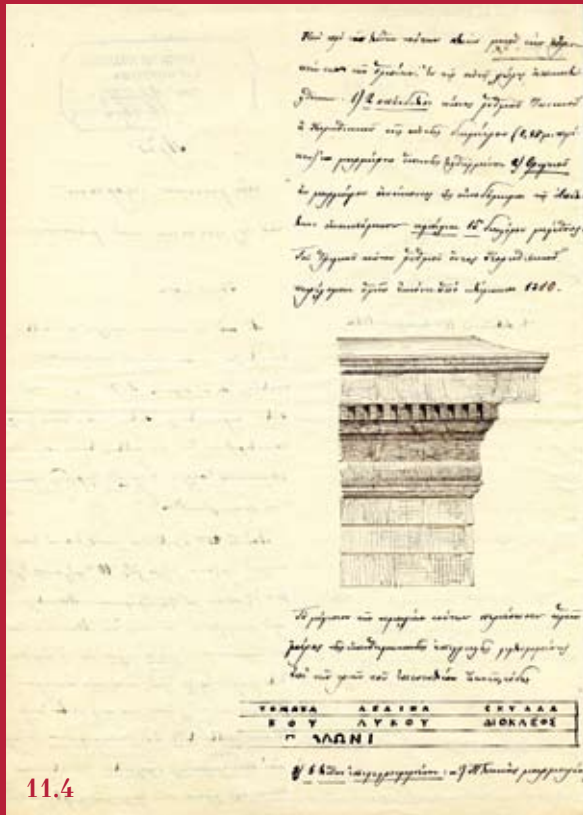
10.15. Πρωτότυπο αρχιτεκτονικό σχέδιο του Wilhelm Dörfeld. Κλίμακα 1:200. Επιχρωματισμένο. Επισυνάπτεται στη λεπτομερή αναφορά της ανασκαφής που έγινε από τον Ιάκωβο Δραγάτη (αρ. πρωτ. εισερχόμενου 12363/31-8-1884). Πρόκειται για την ανεστραμμένη κάτοψη της Λέσχης των Διονυσιαστών που αποκαλύφθηκε στην πλατεία Κοραή στον Πειραιά κατά τις εργασίες κατασκευής του (νέου) Δημοτικού Θεάτρου. Τη δεκαετία του 1880 ο Πειραιάς γνωρίζει ραγδαία ανοικοδόμηση. Οι νεώσοικοι της Ζέας έρχονται στο φως το 1885 κατά τις εργασίες διευθέτησης του κρηπιδώματος προς διαπλάτυνση της παραλίας οδού από τον Δήμο (αρ. πρωτ. 4978/19.4.1886 αναφοράς Δραγάτη). Τα κατάλοιπα του θεάτρου της Μουνιχίας επιχωματώνονται από εργάτες της δημαρχίας, διανοίξαντες οδόν διά μέσου του θεάτρου και εξαφανισάντες και τὸ τελευταῖον φαινόμενον ἵχνος αὐτοῦ ἵνα παράσχωσιν εὐχερῆ τὴν συγκοινωνίαν δι' αὐτοῦ τοῖς πέριξ οἰκοῦσι (αρ. πρωτ. 55/28-7-1887 αναφοράς Δραγάτη). Τέλος, λίθοι από τους στρογγυλούς πύργους της Ηετιώνειας πύλης χρησιμοποιούνται ως οικοδομικό υλικό από ντόπιους (αρ. πρωτ. 24/12-1-1885 αυτοψία Χρήστου Τσουντα).

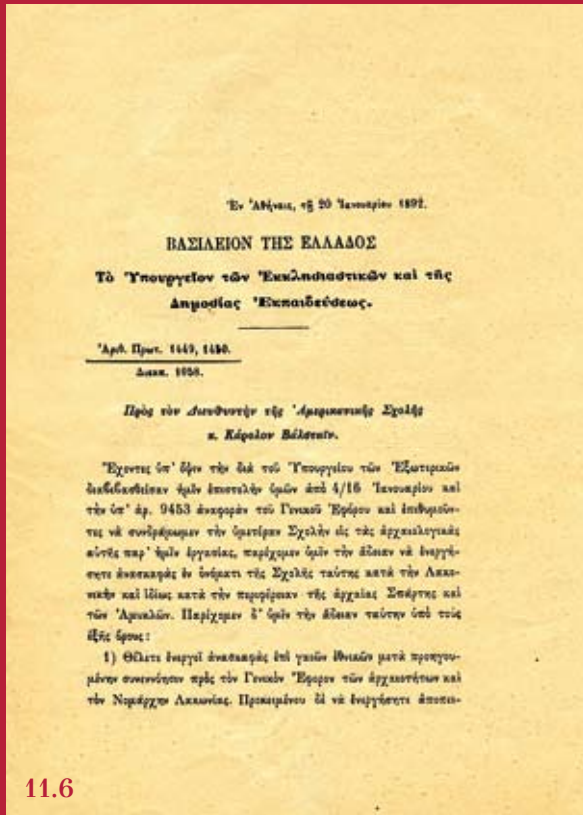
11.1

11.2

11.4

11.6

11.

Σταυρούλα Μασουρίδη

Η ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΧΟΛΩΝ
ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Ἡ Ἑλλάς ἔσται κυρία πάντων τῶν προελευσομένων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς καλλιτεχνημάτων, ἀρχαιοτήτων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων.³⁸

Εκτός από τη δράση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Αρχαιολογικής Εταιρείας, αξιοσημείωτο υπήρξε το έργο των ξένων αρχαιολογικών σχολών στην αποκάλυψη και τη διάσωση των μνημείων της χώρας κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Η πρώτη ξένη σχολή που ιδρύθηκε ήταν η Γαλλική Σχολή Αθηνών (1846). Όπως έγραψε χαρακτηριστικά ο Théophile Homolle (Τεοφίλ Ομόλ), διευθυντής της σχολής (1890-1903), η γένεσή της οφειλόταν «σε δύο επαναστάσεις, μία πολιτική και μία φιλολογική: την Ελληνική Επανάσταση και το κίνημα του Ρομαντισμού».³⁹ Κυρίως, όμως, εντασσόταν (όπως και η ίδρυση των υπολοίπων σχολών) στο πλαίσιο της προσπάθειας των τότε μεγάλων δυνάμεων να μην υστερήσουν στη διεθνή κονίστρα ανταγωνισμών για την πολιτική και πολιτιστική διεξόδου στην περιοχή.

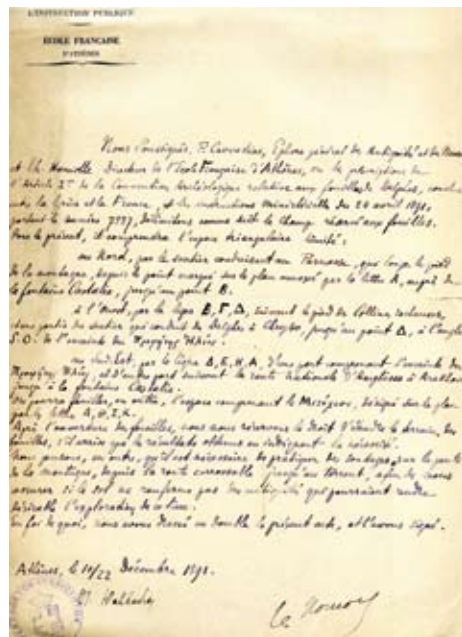
Το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών εγκαινιάστηκε το 1874 με αρκετή καθυστέρηση, δεδομένης της στενής σύνδεσης των Γερμανών με το νέο ελληνικό κράτος. Ο πολιτικός κατακερματισμός της Γερμανίας ήταν ο κύριος παράγοντας αυτής της καθυστέρησης. Τελικά, η ίδρυση του ινστιτούτου κατέστη εφικτή λίγο μετά την ανακήρυξη της γερμανικής αυτοκρατορίας το 1871.

Οι πρώτες μεγάλες οργανωμένες ανασκαφές των ξένων σχολών διενεργήθηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Το 1873, οι Γάλλοι άρχισαν ανασκαφές στη Δήλο και το 1875 οι Γερμανοί ξεκίνησαν τις έρευνες στην Ολυμπία, σύμφωνα όμως με διακρατική σύμβαση και όχι με βάση τους κείμενους νόμους του κράτους. Η σύμβαση ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Γερμανία υπογράφηκε μετά από έντονη διαπραγματεύσεις και διπλωματικό παρασκήνιο στις 13-4-1874. Επικυρώθηκε από τη Βουλή στις 5-4-1875 και είχε όρους ιδιαίτερος επαχθείς για την ελληνική πλευρά (όπως ήταν λ.χ. ο ορισμός δύο επιτρόπων της ανασκαφής, Έλληνα και Γερμανού, τα ζητήματα αποζημιώσεων γαιών, η παραχώρηση στη Γερμανία τῶν διπλῶν ἢ ὁμοίων αρχαίων ἀντικειμένων κ.λπ.). Ανάλογη σύμβαση επιδίωξε να συνάψει και η Γαλλία για τις ανασκαφές στους Δελφούς, χωρίς όμως αντίστοιχα αποτελέσματα. Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν το 1874, η σύμβαση υπογράφηκε στις 23-1-1887 και επικυρώθηκε στις 13-4-1891. Στην ελληνογαλλική σύμβαση, η Ελλάδα διατήρησε το δικαίωμα να μη παραχωρήσει αρχαιότητες στη Γαλλία. Επιπλέον, η Γαλλία ανέλαβε όλα τα έξοδα των απαιτούμενων απαλλοτριώσεων και της ανασκαφής, ενώ η κυριότητα του χώρου περιερχόταν στο ελληνικό κράτος. Είναι αξιοσημείωτο ότι σταδιακά, αν και πάντα υπό την επιρροή των πολιτικών συγκυριών και εξελίξεων, παρατηρείται μια αυξανόμενη προσπάθεια της Ελλάδας να ελέγξει τη δράση των ξένων αρχαιολογικών σχολών.

Ιδιαίτερος σημαντική, κυρίως σε ό,τι αφορά την ανάπτυξη της κλασικής αρχαιολογίας στην Ελλάδα και τη διάδοση των κλασικών σπουδών στον δυτικό κόσμο, υπήρξε και η ίδρυση της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (1881), η οποία, σε αντίθεση με τις άλλες σχολές, δεν υπαγόταν σε κρατικό έλεγχο. Η Αμερικανική Σχολή διεκδίκησε την ανασκαφή των Δελφών, γεγονός που χρησιμοποιήθηκε ως μέσο πίεσης από την ελληνική πλευρά κατά τις διαπραγματεύσεις με τους Γάλλους. Ανάμεσα στις σημαντικές ανασκαφές της σχολής κατά τον 19ο αιώνα ήταν η αρχαία Κόρινθος και το Ηραίο Άργους.

Τους Γάλλους και τους Γερμανούς ακολούθησαν οι Βρετανοί το 1886, ιδρύοντας τη Βρετανική Σχολή Αθηνών, με όμοιους σκοπούς. Η ανασκαφική δραστηριότητα της σχολής άρχισε στη Μεγαλόπολη και στη Φυλακωπή της Μήλου, για να κορυφωθεί στη στροφή του αιώνα με τις μεγάλες ανασκαφές στην Κνωσό. Τέλος, το 1898 ιδρύθηκε το Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, που διενέργησε ανασκαφές στο ιερό της Αρτέμιδος Ημέρας στους Λουσούς, νότια των Καλαβρύτων. Η ίδρυση και η δράση ξένων σχολών στην Ελλάδα συνεχίστηκε και κατά τον επόμενο αιώνα.

Αναμφισβήτητα, η επιστημονική και πολιτική ωφέλεια που αποκόμισαν οι ξένες σχολές και οι χώρες προέλευσής τους από τις ανασκαφές στην Ελλάδα υπήρξε τεράστια, αν ληφθεί υπόψη πόσοι ξένοι επιστήμονες –αρχαιολόγοι, ιστορικοί, επιγραφολόγοι, φιλόλογοι– έγιναν ευρύτατα γνωστοί μελετώντας ελληνικές αρχαιότητες και προσέφεραν φήμη και αναγνώριση στην επιστήμη των χωρών τους. Οφείλουμε ωστόσο να αναγνωρίσουμε τη μεγάλη συμβολή των ιδρυμάτων αυτών στη διάσωση, τη μελέτη και την ανάδειξη του πλούσιου και ανεξάντλητου ιστορικού παρελθόντος της Ελλάδας.

11.3

11.3α

38. Από το άρθρο 3, παρ. 2 του νόμου *Περί κυρώσεως συμβάσεως περι αρχαιολογικής ανασκαφής εν Δελφοῖς* (Ν. Α 304, ΦΕΚ 126/6-5-1891).

39. Homolle 1897, I, σ. 5.

11.1. Πρωτόκολλο της σφραγίσσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν Συλλογῶν (22-6-1881). Η ανασκαφή των Γερμανών στην Ολυμπία είχε ξεκινήσει στις 22-9-1875 και τελείωσε στις 8-3-1881. Τα ευρήματα, αφού καταμετρήθηκαν, κλειδώθηκαν και σφραγίστηκαν, φυλάχθηκαν σε πρόχειρα καταλύματα στον χώρο της αρχαίας Ολυμπίας, κατόπιν διαταγής του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως (αρ. 6024/11-6-1881). Σύμφωνα με το πρωτόκολλο, είχαν βρεθεί συνολικά: 1.780 γλυπτά, 6.061 νομίσματα, 4.660 πήλινα, 14.150 χάλκινα, 274 μεταλλικά και 252 ποικίλα αντικείμενα, καθώς και συντρίμματα ακατάτακτα. Το πρωτόκολλο της σφράγισης υπογράφηκε από τους Κωνσταντίνο Δημητριάδη (επόπτη των ανασκαφών και πλέον Έφορο των εν Ολυμπία Συλλογῶν), Karl Purgold (Καρλ Πούργολντ, επίτροπο της γερμανικής κυβέρνησης), Ε. Ιωαννίδη (γραμματέα του επαρχείου Ηλείας), και τον δημαρχικό πάρεδρο Ολυμπίων (δυσανάγνωστη υπογραφή).

11.2. Περί Παραχωρήσεως εις τὴν Γερμανικὴν Κυβέρνησιν ἐκ τῶν ἐν Ὀλυμπία ἀρχαιοτήτων. Ἐν Ἀθήναις, τῇ [21]-8-1882. Ψήφισμα της ελληνικής Βουλῆς, που υπογράφηκε ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως ἀπὸ το ὑπουργικὸ συμβούλιο (Χαρίλαος Τρικούπης, Δημήτριος Ράλλης, Κωνσταντῖνος Λομβάρδος, Γεώργιος Ρούφος, Παῦλος Καλλιγιάς), και με το οποίο εξουσιοδοτήθηκε ο ὑπουργός των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως (Κ. Λομβάρδος) να παραχωρήσει στη γερμανικὴ κυβέρνηση ὅλα τὰ διπλὰ και πολλαπλὰ αρχαία, που ξεχώρισε ἡ Ἐπιτροπὴ. Ἐπρόκειτο για τὴν τριμελὴ ἑλληνικὴ επιτροπὴ (Παναγιώτης Ευστρατιάδης, Ευθύμιος Καστόρχης, Κυριακὸς Μυλωνάς), που μαζί με τριμελὴ γερμανικὴ επιτροπὴ [Georg Treu (Γκέοργκ Τρού), διευθυντὴς των ανασκαφῶν, Karl Purgold, Γερμανὸς ἐπίτροπος, και Richard Borrmann (Ρίχαρντ Μπόρμαν), αρχιτέκτονας], ξεχώρισε τα αρχαία (ἀπὸ τις 4 ἕως τις 11-3-1881) και συντάξε τον κατάλογο των ζητηθέντων ἀπὸ τους Γερμανοὺς ἀντικειμένων (11-5-1881). Κάτω αριστερὰ το ψήφισμα φέρει τὴν ἐνδειξὴ: ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως 1882, σελ. 449, ὡς Νόμος ΑΝΓ. Πράγματι, δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 83/21-8-1882, ὅπου υπογράφεται: Ἐν Βίσαδαδεν, τῇ 18 Αὐγούστου 1882, [βασιλεὺς] ΓΕΩΡΓΙΟΣ, [ὑπουργός] Κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ.

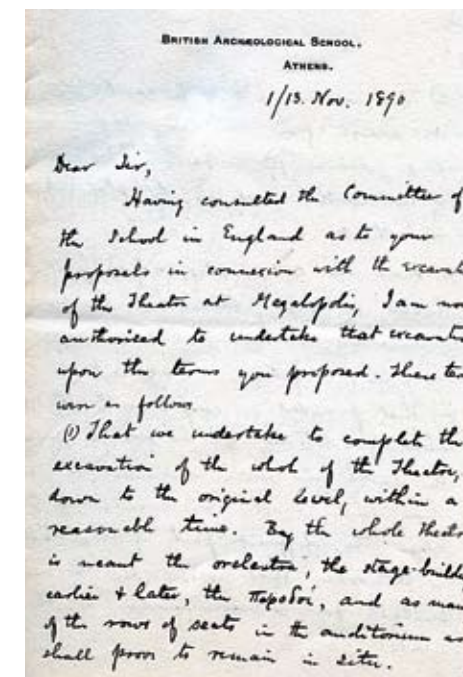
11.3, 3 α. Καθορισμὸς των ορίων του ανασκαπτεῦ χώρου Δελφῶν ἀπὸ τους Π. Καββαδία και Τ. Homolle (10/22-12-1891) και συνημμένο τοπογραφικὸ διάγραμμα. Ο Καββαδίας εἶχε λάβει ἐντολὴ (αρ. πρωτ. 7837/24-4-1891) ἀπὸ τον Λεωνίδα Δεληγιώργη, τον τότε ὑπουργό των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, να μεταβεῖ στους Δελφούς και να συνεργαστεῖ με τον Homolle, προκειμένου να καθορίσουν τα ὅρια και ἄλλα θέματα της ανασκαφῆς. Οἱ δύο ἄντρες πράγματι ὅρισαν τον ανασκαπτεὸ χώρο, ἀλλὰ ἐπιφυλάχθηκαν να τον επεκτείνουν ἂν τυχὸν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν προκαλέσωσι τοῦτο.

11.4. Αναφορὰ του Εφόρου Δημητρίου Σταυροπούλου προς τον Π. Καββαδία για τις ανασκαφές στους Δελφούς (αρ. πρωτ. 27/11-10-1892). Οἱ ανασκαφές

εἶχαν ξεκινήσει στις 25-9-1892 και πλέον ἐβρίσκον ἀκωλύτως ἀφὸ εἶχαν λήξει αἱ ἀπὸ τῶν κατοικῶν ταραχαί. Οἱ κάτοικοι του χωριοῦ Καστρί, που ἦταν χτισμένο πάνω στα αρχαία ερείπια των Δελφῶν, ἀντιδρῶσαν στη μεταφορὰ των οἰκιῶν τους σε νέα θέση. Η μεταφορὰ, ὡς γνωστὸν, πραγματοποιήθηκε, και τα ἐξοδα των ἀπαλλοτριώσεων καλύφθηκαν ἐξ ολοκλήρου ἀπὸ το γαλλικὸ κράτος (παρὰ τις καθυστερήσεις στην ἐγκρισὴ των σχετικῶν κονδυλίων, λόγος για τον ὁποῖο και το ἑλληνικὸ κράτος ἐνέκρινε τὴ σύμβαση πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὴν υπογραφή της). Ὅπως ἀναφέρει ο Σταυροπούλος, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἤδη των ανασκαφῶν βρέθηκαν πολλὰ ἀρχιτεκτονικά και δομικά λείψανα, καθὼς και ἐπιγραφές.

11.5. Ἐπιστολὴ (1/13-11-1890) του Ernest A. Gardner (Ἔρνεστ Γκάρντνερ), διευθυντὴ της Βρετανικῆς Αρχαιολογικῆς Σχολῆς (1887-1895), προς τον Π. Καββαδία σχετικά με τις ανασκαφές που σκόπευε να πραγματοποιήσει στο ἀρχαῖο θέατρο της Μεγαλόπολης. Στην ἐπιστολὴ ἀναφέρει ὅτι *I am now authorized to undertake that excavation upon the terms you proposed.*

11.6. Ἄδεια και ὅροι για τὴ διενέργεια ανασκαφῶν ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν στις Ἀμύκλες (αρ. πρωτ. 1449, 1450/20-1-1892). Ο ὑπουργός των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Ἀχιλλεὺς Γεροκωστόπουλος ἀπευθύνεται στον διευθυντὴ της σχολῆς Charles Waldstein (1888-1892) ἀναφέροντας ὅτι: *Θέλετε ἐνεργεῖ ἀνασκαφὰς ἐπὶ γαιῶν ἑθνικῶν μετὰ προηγουμένην συνηνῶσιν πρὸς τὸν Γενικὸν Ἐφορον τῶν ἀρχαιοτήτων.*

11.5

12.8β

12.

Αρχοντούλα Παπουλάκου

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ (1833-1899)

Διάσωση και προστασία των μεσαιωνικών μνημείων στο νέο ελληνικό κράτος τον 19ο αιώνα

*Περί περισυναγωγής και διάσωσης ιερών κειμηλίων προς διαφώτισιν τῆς πατρώας ἡμῶν ἱστορίας καὶ τέχνης.*⁴⁰

Από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους και καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, τα κατάλοιπα της βυζαντινής εποχής παραμένουν ουσιαστικά έξω από το σώμα των εθνικών μνημείων. Η έμφαση δίνεται κυρίως στη διάσωση καταλοίπων της κλασικής αρχαιότητας, καθώς μόνο αυτά αναγορεύονται εθνικά μνημεία. Έτσι, ο Κυριακός Πιττάκης αναφέρεται σε κατεδαφίσεις εκκλησιών, όπου όμως ανακαλύπτονται τμήματα τινά τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς γλυπτικῆς καὶ ἐπιγραφαί, ἅπαντα ἄξια διατηρήσεως.⁴¹

Ενώ το επίσημο κράτος προνοεί για τις χριστιανικές και βυζαντινές αρχαιότητες και, σύμφωνα με τον νόμο της 10ης/22ας Μαΐου 1834, άρθρο 111, τα μνημεία τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ ἢ τὸν καλούμενον μεσαιῶνα, δεν εξαιρούνται της προστασίας του, εντούτοις, τα υλικά κατάλοιπα αυτών των περιόδων αντιμετωπίζονται με πλήρη αδιαφορία, εχθρότητα έως και εγκατάλειψη, από τους πάσης φύσεως φορείς (κράτος, Αρχαιολογική Εταιρεία, ξένες αρχαιολογικές σχολές) της εποχής εκείνης.

Σταδιακά, και μέσα από το έργο των ιστορικών Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου και Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, συντελείται η αποκατάσταση της έννοιας του Βυζαντίου στη νεοελληνική σκέψη και εξασφαλίζεται έτσι η ιστορική συνέχεια του ελλητισμού μέσα στον χρόνο.

Στα 1884 συστήνεται η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία (Χ.Α.Ε.), με κύριο στόχο της τη συγκέντρωση των τεκμηρίων της εκκλησιαστικής ζωής, λειψάνων τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιότητος, αλλά κυρίως την ίδρυση ενός Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Στα μέλη της συγκαταλέγονται εκπρόσωποι της ανώτερης αστικής τάξης, πολιτικοί και λόγιοι. Σε όλες τις πρώτες προσπάθειες της Χ.Α.Ε., από τη διαμόρφωση του πρώτου καταστατικού (1884), τη συγκέντρωση κειμηλίων σε διάφορους ιδιωτικούς χώρους, μέχρι και την προσωρινή στέγασή της σε αίθουσα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου (14-4-1893), πρωτοστατεί ο Γεώργιος Λαμπάκης με τη διπλή ιδιότητά του, του ιδρυτικού μέλους της Χ.Α.Ε. και του Εφόρου του Χριστιανικού Μουσείου της Χ.Α.Ε.

Ο Γ. Λαμπάκης, αρχαιολόγος και θεολόγος, ιδιαίτερος γραμματέας της βασίλισσας Όλγας (1885), θέτει την εταιρεία υπό την απόλυτη προστασία της. Ενδιαφέρεται κυρίως για την καταγραφή και τη διάσωση των βυζαντινών μνημείων και για την ανάπτυξη της χριστιανικής αρχαιολογίας. Επίσης, καθιερώνει τον όρο «χριστιανικός», καθώς ο νεοφανής όρος «βυζαντινός» δεν έχει ακόμη επικρατήσει στην ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία. Το 1885 διορίζεται Έφορος Αρχαιοτήτων ἰδίως τῶν χριστιανικῶν,⁴² για ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Για τη δράση του στην Αρχαιολογική Υπηρεσία κατά τη χρονική αυτή περίοδο υπάρχουν αρκετά τεκμήρια στο Αρχείο. Σύμφωνα με αυτά, συνήθως του ανατίθεται να μεταβεί σε διάφορα σημεία της Ελλάδας ως ειδικός (ὄτι ἐσπουδάσατε ἐν Γερμανία τὴν Χριστιανικὴν Ἀρχαιολογίαν) και να συντάξει λεπτομερείς εκθέσεις, μετά ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας, για την κατάσταση διατήρησης των μνημείων.

Η Χ.Α.Ε., από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της, εκδηλώνει έντονο ενδιαφέρον για την καταγραφή και τη συντήρηση των μεσαιωνικών μνημείων. Έτσι συντάσσονται περιγραφικοί κατάλογοι μεσαιωνικών μνημείων από λόγιους της εποχής. Στα τεκμήρια του Αρχείου συγκαταλέγεται η αναφορά (1892) του

12.8γ

12.10

Δημήτρη Καμπούρογλου, στην οποία απαριθμούνται μνημεία της Αττικής, (όπως ο Ι. Ν. Μεταμορφώσεως Σωτήρος στην Πλάκα, ο Ι. Ν. Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στους πρόποδες του Υμηττού, οι Άγιοι Απόστολοι Σολάκη στο Θησείο), για τα οποία είχε ανατεθεί στον Καμπούρογλου από τον Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων να συντάξει εκτενή περιγραφικό κατάλογο.

Επιπλέον, δίνεται έμφαση στη στερέωση και την αποκατάσταση σημαντικών βυζαντινών μνημείων, όπως του καθολικού της μονής Δαφνίου στην Αττική (1885-1897) και της μονής του Οσίου Λουκά στη Βοιωτία, αλλά και στη συντήρηση και τη διατήρηση του ψηφιδωτού τους διακόσμου, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος για τον διάκοσμο των βυζαντινών μνημείων που εκδηλώνεται αυτή την εποχή. Τέλος, το ενδιαφέρον επιφανών Ελλήνων αρχαιολόγων (Γ. Λαμπάκης, Π. Καββαδίας), καθώς και ξένων αρχιτεκτόνων (Ε. Ziller, W. Dörpfeld), αρχίζει να στρέφεται, ολοένα και περισσότερο, σε θεωρητικά ζητήματα αρχιτεκτονικής και αποκατάστασης των μνημείων, γεγονός που επίσης συμβάλλει στην προσπάθεια διάσωσης των βυζαντινών μνημείων.

12.1. Έγγραφο του Κ. Πιττάκη σχετικά με την περι-συλλογή αρχαίων λειψάνων από τὰς καταστροφόμενας ἐκκλησίας (αρ. πρωτ. 1824/4-5-1843). Πρόκειται για σαφή μαρτυρία καταστροφής μεσαιωνικών μνημείων με σκοπό την ανάδειξη των λειψάνων του ένδοξου κλασικού παρελθόντος. Λίγα χρόνια αργότερα (1850), ο Λύσανδρος Καυταντζόγλου σε ομιλία του στο Πολυτεχνείο θα ζητήσει από την κυβέρνηση τὴν διάσω-σιν πάντων καὶ τῶν ἐλαχίστων, ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν ἔθνικῶν μνημείων, ἐκ τῶν ὁποίων δύναται μάλιστα νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ἑλληνικὴ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν καλλι-τεχνία.

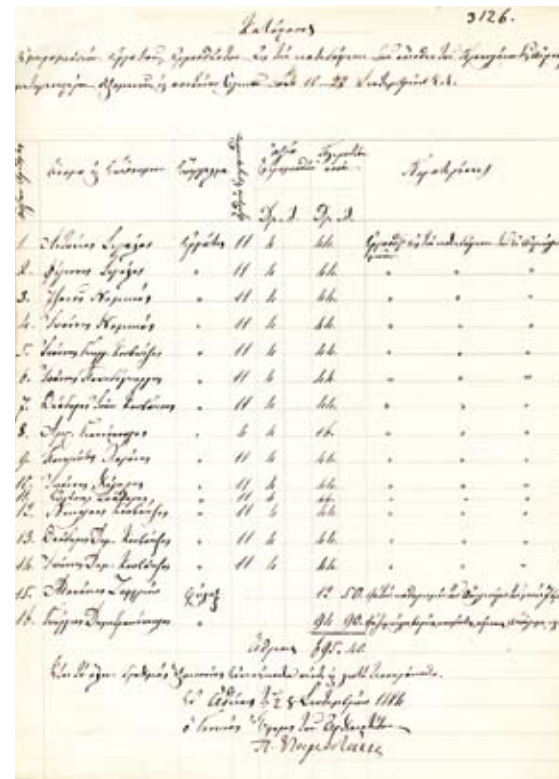
12.2. Μισθοδοτική κατάσταση με την υπογραφή του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων Π. Σταματάκη (αρ. πρωτ. 3126/28-9-1884), για την απόδοση των ἡμερομισθίων ἐργατῶν ἐργασθέντων εἰς τὴν κατεδά-φισιν τῶν ὀπισθεν τῶν Προπυλαίων τῆς Ἀκροπόλεως μεταγενεστέρων δεξαμενῶν. Παρόμοιες μισθοδοτικές καταστάσεις εργατῶν, ἐργασθέντων εἰς τὴν ἐκκαθά-ρισιν τῆς Ἀκροπόλεως, υποδηλώνουν τις καταστροφές που συντελούνται σε μεσαιωνικά μνημεία της Ακρόπο-λης, κυρίως μετά την κατεδάφιση του φράγγικου πύρ-ρου των Προπυλαίων στα 1875 από την Αρχαιολογική Εταιρεία με έξοδα του Η. Schliemann.

12.3. Έγγραφο της Χ.Α.Ε. περί διαφυλάξεως τῶν Χριστιανικῶν Αρχαιοτήτων, ἐν τῇ Μονῇ τῆς Ἁγίας Φιλοθέης, παρὰ τὴν συνοικίαν τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν (αρ. πρωτ. 61/6-5-1886). Ἐκκλήση του προέ-

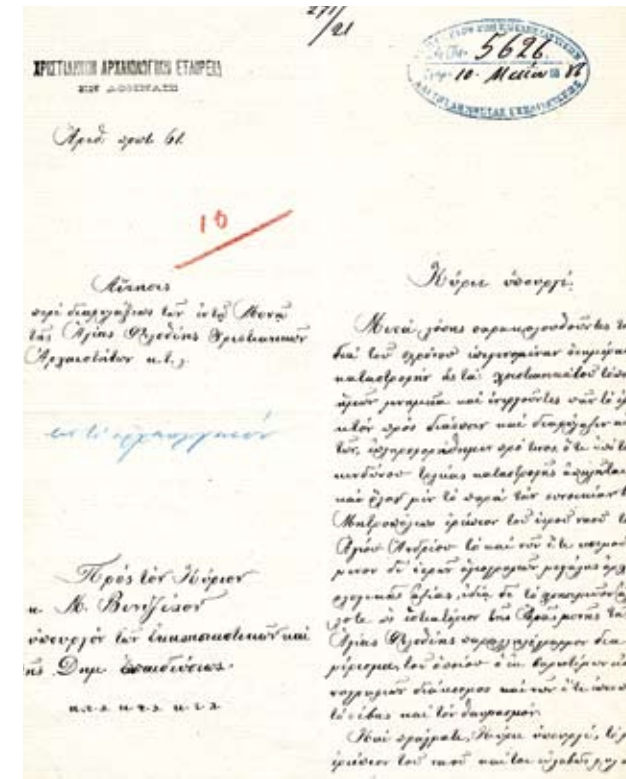
δρου της Χ.Α.Ε., Αλέξανδρου Βαρούχα και του γραμ-ματέα της Ιωάννη Μ. Δαμβέργη προς τον υπουργό των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Μι-τιάδη Βενιζέλο για την ανάθεση της επιμέλειας των μνη-μείων στην εταιρεία, με σκοπό την αποφυγή περαιτέρω καταστροφῶν. Η περίπτωση των ρειπίων του ναού του Αγίου Ανδρέα, παρὰ τὴν συνοικίαν τῆς Μητρο-πόλεως, τα οποία χρησίμευαν στη στέγαση εστιατο-ρίου της μονής Οσίας Φιλοθέης, αποτελεί χαρακτηρι-στικό παράδειγμα της αδυναμίας της Χ.Α.Ε. να εμπο-δίσει την καταστροφή μεσαιωνικών μνημείων εξαιτίας της κακής χρήσης τους.

12.4. Αναθεωρημένο καταστατικό της Χ.Α.Ε., που εγκρίθηκε με Β.Δ. (25-7-1889). Η ανάγκη αναθεώρη-σης του αρχικού καταστατικού της 25ης Δεκεμβρίου 1884 προέκυψε εξαιτίας δυσλειτουργίας της εται-ρείας. Το νέο καταστατικό συντάχθηκε από πεντα-μελή επιτροπή, αποτελούμενη από τους Ν. Αναστα-σίου, Γ. Χαλκιόπουλο, Τ. Βισβίτζη, Γ. Ι. Δουρούτη και Ε. Λαμπάκη, που εκλέχτηκε από τη γενική συνέλευση της 9ης Ιουλίου 1889. Αποτελείται από 41 άρθρα, με μικρές αλλαγές του αρχικού, όπως η προσθήκη των ὄρων ἱερὰ κειμήλια, Μουσείον Χριστιανικῆς ἀρχαιο-λογίας καὶ τέχνης κ.ά.

12.5. Επιστολή (20-10-1892) του Γ. Λαμπάκη προς τη Χ.Α.Ε. που αφορά την παράδοση διαφόρων χρι-στιανικῶν κειμηλίων, προκειμένου να τοποθετηθῶν στο μουσεῖο της. Ο Λαμπάκης, στην προσπάθειά του

12.2

12.3

να συγχροτήσει το Χριστιανικό Μουσείο, ταξιδεύει σε όλη την Ελλάδα και συγκεντρώνει τα εκτός χρήσης ιερά σκεύη και άμφια, αντικείμενα μικροτεχνίας, χειρόγραφα και εικόνες, δημιουργώντας έτσι μια πλούσια συλλογή με περισσότερα από 1.700 αντικείμενα.

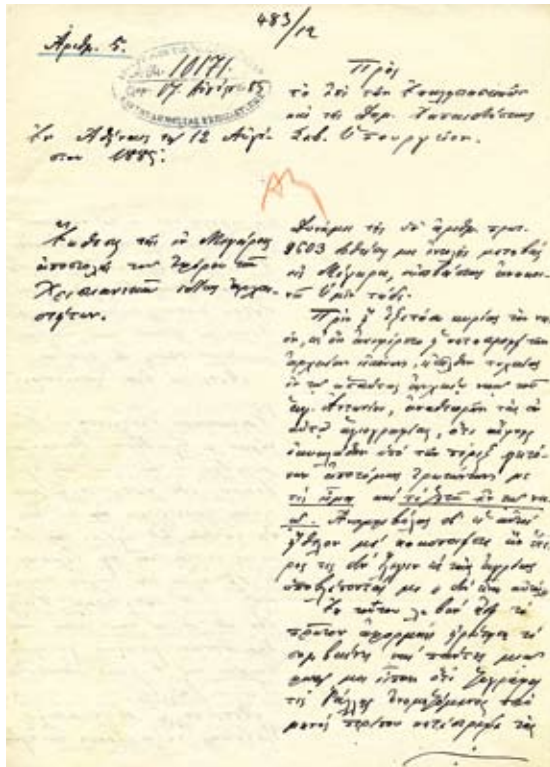
12.6. Έγγραφο της Χ.Α.Ε. προς τον Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων Π. Καββαδία περί ἀποδοχῆς τῆς μεταφορᾶς καὶ προσωρινῆς ἐγκατάστασης τοῦ Χριστιανικοῦ Μουσείου στὸ Κεντρικὸν Μουσεῖον (αρ. πρωτ. 491/5-4-1893). Ἐπειτα ἀπὸ ἀλλεπάλληλα διαβήματα τοῦ συμβούλου τῆς Εταιρείας Αντωνίου Βού-ρου προς τον Χαρίλαο Τρικούπη, η συλλογή της Χ.Α.Ε. βρίσκει προσωρινή στέγη σε αίθουσα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Οι προσπάθειες της Χ.Α.Ε. να αποκτήσει το μουσεῖο μόνιμη στέγη και κρατική επι-χορήγηση δεν τελεσφόρησαν μέχρι το 1914, οπότε απε-βίωσε ο Γ. Λαμπάκης, και το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο ξεκίνησε τη δική του διαδρομή.

12.7. Ἐκθεση και προϋπολογισμὸς περὶ τῶν ἀπαιτου-μένων ἐπισκευῶν τῶν δύο ναῶν (ναὸς Οσίου Λουκά,

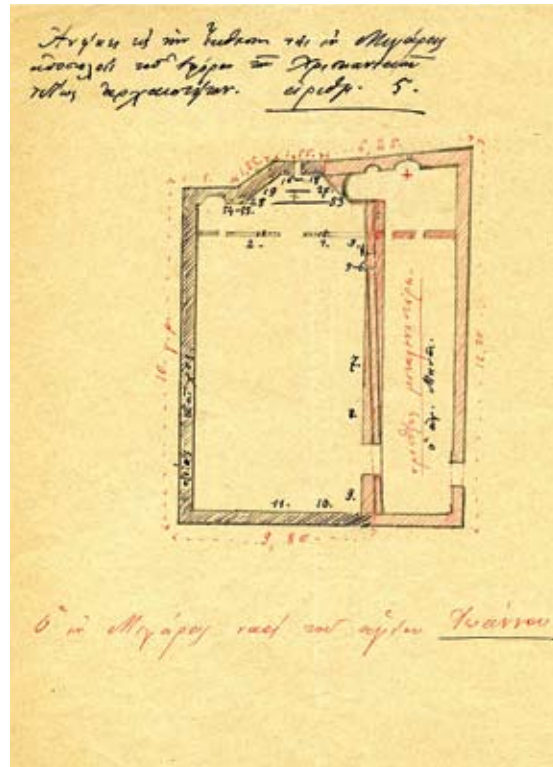
ναὸς Θεοτόκου) τῆς μονῆς Οσίου Λουκά, με την υπο-γραφή Νικολάου Μπαλάνου και Eugène Troump (27-1-1896). Περιγράφονται αναλυτικά όλες οι προη-γούμενες επεμβάσεις και προβάλλονται οι προτάσεις για την ανακαίνιση του ναού του Οσίου Λουκά, την αποκατάσταση του τρούλου, των στεγῶν, καθώς και των μαρμαροθετημάτων και των ψηφιδωτῶν στο εσω-τερικό του. Επίσης, προτείνονται οι αναγκαίες επι-σκευές για τον ναό της Θεοτόκου. Η συνολική δαπάνη για την εσωτερική και εξωτερική ανακαίνιση των ναῶν, καθώς και για την κατασκευή οδού ἀπὸ τὴν Αντίκυρα στον Ὅσιο Λουκά, ἀνέρχεται στο ποσὸ των 285.000 δραχμῶν.

12.8 α-β. Φωτογραφίες τῆς μονῆς Οσίου Λουκά.
γ. Κάτοψη του καθολικού και του ναού τῆς Θεο-τόκου, που φέρει δύο ενδείξεις: Γ. Π. Κρέμου ἱστο-ρία τῆς μονῆς ὀσίου Λουκά τόμ. 2ος σελ. 172-201 (κάτω αριστερά), Λιθογρ. Κ. Λαζαροπούλου ἐν Πει-ραιεῖ (κάτω δεξιά).
δ. Φάκελος που περιείχε όλα τα παραπάνω.

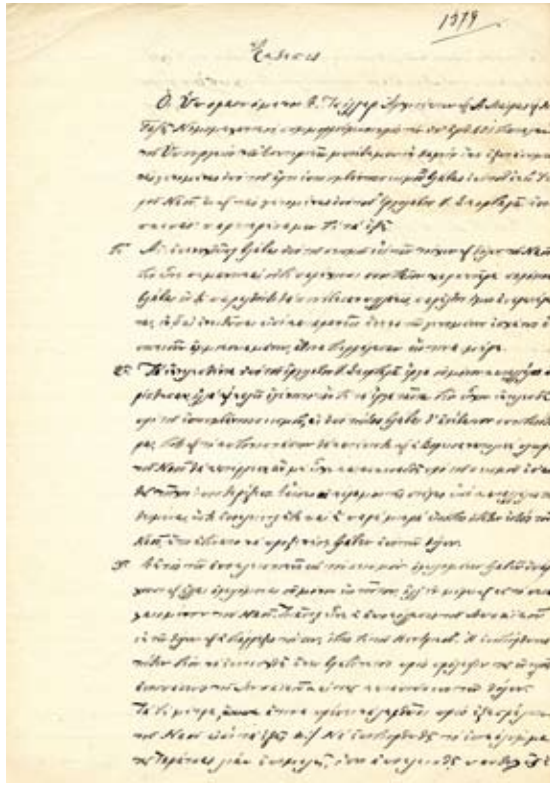
40. Άρθρο 2 από το Καταστατικό της Χ.Α.Ε. του 1889.
 41. Από σχέδιο ἔγγραφου του Πιττάκη, με αρ. πρωτ. 1824/4-5-1843.
 42. Β.Δ. 12 Ιουλίου 1885

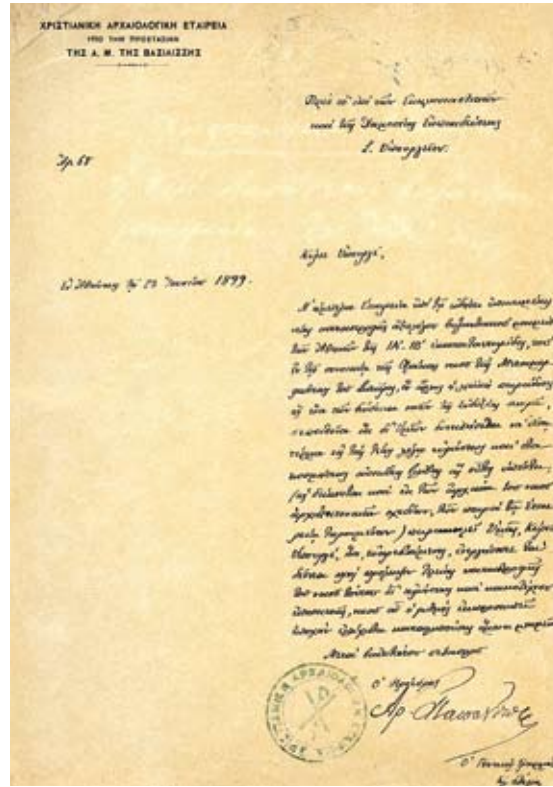
12.9α

12.9β

12.11

12.13

12.9 α. Έκθεση της έν Μεγάροις άποστολής του Έφόρου των Χριστιανικών ιδίως αρχαιοτήτων Γ. Λαμπάκη (αρ. πρωτ. 5/12-8-1885).

β. Σχέδιο κάτοψης του Ι. Ν. Αγίου Ιωάννου των Καστανέων, διά χειρός Λαμπάκη. Η έκθεση συντάχθηκε από τον Γ. Λαμπάκη, κατόπιν εντολής του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων Π. Καββαδία, ο οποίος ανέθεσε στον Λαμπάκη να μεταβεί στα Μέγαρα. Σκοπός της αυτοφίας ήταν να εξετάσει την πιθανολογούμενη καταστροφή αγιογραφιών του μεταβυζαντινού ναού του Αγίου Ιωάννου, μετά από κατηγορίες των κατοίκων για την «αποκεφάλιση» των αγίων από τον ζωγράφο Θεόδωρο Ράλλη, ο οποίος επισκεπτόταν τακτικά τον ναό με σκοπό τη μελέτη των τοιχογραφιών του. Ο Λαμπάκης κατέληξε στην απαλλαγή του ζωγράφου από τις κατηγορίες, ενώ παράλληλα μελέτησε και κατέγραψε και ορισμένους άλλους χριστιανικούς ναούς των Μεγάρων.

12.10. Έκθεση (13-10-1884) του Γ. Λαμπάκη προς το υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως για την κατάσταση του ναού της μονής Οσίου Λουκά και για τις απαραίτητες επισκευές με σκοπό τη συντήρησή του (αρ. πρωτ. εισερχομένου 211/8-1-1885). Ο Λαμπάκης επισημαίνει την ανάγκη εργασιών στερέωσης και συντήρησης του μνημείου μετά τις αλλεπάλληλες βλάβες που έχει υποστεί ο τεράστιος τρούλος του ναού, καθώς και αποκατάστασης των ρηγμάτων στους τοίχους και τα ψηφιδωτά.

12.11. Έκθεση της επιτροπής (αρχιτέκτονας Ε. Ziller, νομομαχανικοί Ν. Γαζής και Α. Μαΐρας), η οποία συστάθηκε για να εξετάσει τις βλάβες που προκλήθηκαν από τον σεισμό της 10ης Ιανουαρίου 1889 στη μονή Δαφνίου (αρ. πρωτ. 1379/31-1-1889). Για την αντιμετώπιση των καταστροφών, την εξέταση των βλαβών στους τοίχους και τους θόλους, καθώς και για τη λήψη των απαιτούμενων μέτρων, συστήνεται επιτροπή η οποία μεταβαίνει στο Δαφνί και διαπιστώνει ότι οι εργασίες του εργολάβου Δ. Σκορδαρά είναι ικανοποιητικές. Επιπλέον, επισημαίνει μεταξύ άλλων ότι υπάρχει κίνδυνος αποκόλλησης των ψηφιδωτών λόγω διάρρηξης των θόλων.

12.12. Μικρό τετράδιο (κατάλογος) καταγραφής επίπλων και σκευών, που αγοράστηκαν προκειμένου να κοσμήσουν τα δωμάτια του μωσαϊκούργου Francesco Novo (Φραντσέσκο Νόβο) και των βοηθών του στο Δαφνί. Στο ίδιο τετράδιο συμπεριλαμβάνεται δεύτερος κατάλογος όσων επίπλων έλειπαν μετά την αναχώρησή τους. Εκτίθενται μαζί με: **α.** επιστολή Francesco Novo, σχετική με την επίπλωση, **β.** απόδειξη εξοφλήσεως καταστήματος (1892), που αφορά την αγορά επίπλων.

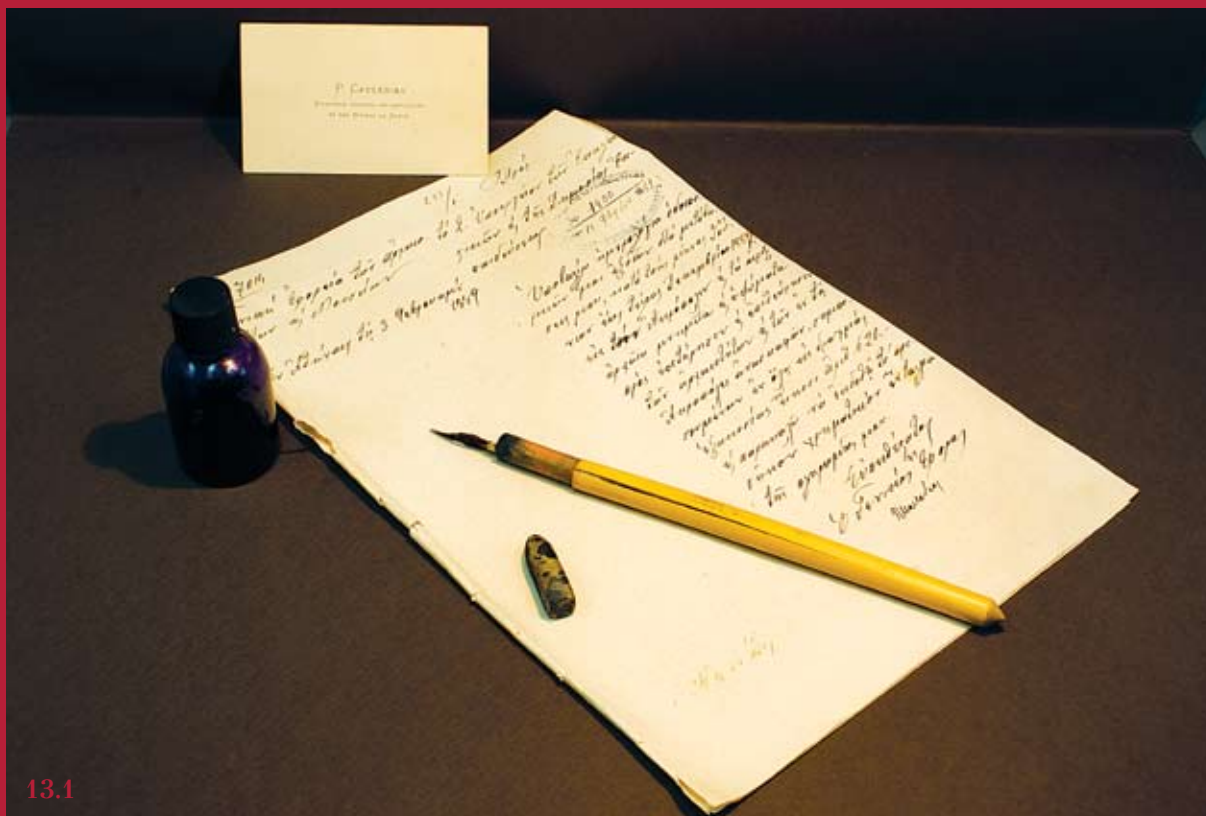
12.13. Έγγραφο της Χ.Α.Ε. προς το υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως για τη διάσωση του βυζαντινού ναού της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Πλάκα (αρ. πρωτ. 68/23-6-1899). Ο πρόεδρος της Χ.Α.Ε. Αριστείδης Παππούδωφ απευθύνει δραματική έκκληση προκειμένου να ληφθούν τα αναγκαία μέτρα για την αποφυγή πλήρους καταστροφής του μνημείου, εξαιτίας των προγενέστερων κακοτεχνιών σε αυτό, καθώς ο ναός αποτελεί χαρακτη-

ριστικό παράδειγμα αρχιτεκτονικού ρυθμού του οποίου ελάχιστα δείγματα σώζονται.

12.14. Φύλλο χαρτιού πάνω στο οποίο έχουν κολληθεί: **α)** φωτογραφία της Ι. Μονής του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου, στους πρόποδες του Υμηττού, και **β)** σχέδιο κατακόμβης του Ι. Ναού των Αγίων Αποστόλων Σολάκη. Το φύλλο συνοδεύει αναφορά (αρ. πρωτ. 10081/28-11-1892) του Δ. Καμπούρογλου, επιμελητή μεσαιωνικών μνημείων, με την οποία απευθύνεται στον Γενικό Έφορο Π. Καββαδία και τον πληροφορεί ότι *ήρξάμην της μελέτης και επιθεωρήσεως των έν Αθήναις και άνά την Άττικήν μεσαιωνικών μνημείων της Ιστορίας και της Τέχνης, καθόσον πρόκειται για ναούς ως αξίους καλλιτέρας τύχης, των οποίων φωτογραφήματα και άπεικονίσεις εύσεβάστως ύποβάλλω.* Επίσης, ο Καμπούρογλου αναφέρει ότι κατ' εντολή του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως θα συντάξει περιγραφικό κατάλογο των μεσαιωνικών μνημείων Αττικής.

12.14

13.1

13.3β

13.

Καλλιόπη Ξανθοπούλου

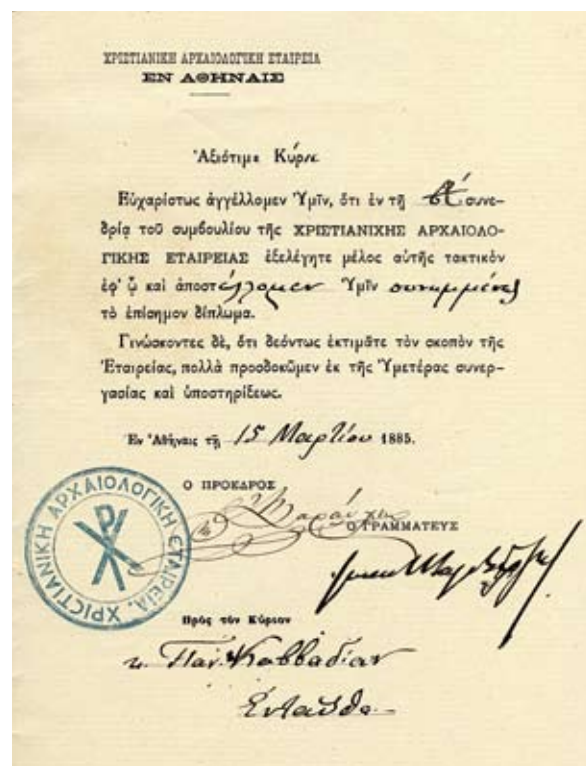
ΠΑΝΑΓΗΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ
Ματιές στον βίο και την προσωπικότητα του τελευταίου
Γενικού Εφόρου

*Ἐλλογιμώτατε καὶ πλείστου μοι ἄξιε κύριε ἔφορε.*⁴³

Ο Παναγιώτης Καββαδίας, ή Παναγής όπως ήταν ευρύτερα γνωστός, γεννήθηκε το 1848⁴⁴ στην Κεφαλονιά, σε ένα ορεινό χωριό, τον Κοθρέα (40 χλμ. περίπου ΒΑ του Αργοστολίου, κοντά στην Άσο). Απεβίωσε το 1928 στην Αθήνα. Σπούδασε φιλολογία στο πανεπιστήμιο Αθηνών και αρχαιολογία στη Γερμανία (Βερολίνο, Μόναχο). Διετέλεσε Έφορος και Γενικός Έφορος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, γραμματέας της Αρχαιολογικής Εταιρείας, τακτικός καθηγητής της Αρχαιολογίας στο πανεπιστήμιο Αθηνών και ακαδημαϊκός. Υπήρξε ο πρώτος Γενικός Έφορος που διέθετε τις ανάλογες με την εργασία του επιστημονικές γνώσεις, σε αντίθεση με τους προκατόχους του Πιττάκη, Ευστρατιάδη και Σταματάκη. Ο βίος και η πολιτεία του από τη στιγμή της ανόδου του στην κορυφή της ιεραρχίας της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, καθώς και ο αυταρχικός, και αρκετές φορές τυραννικός, τρόπος άσκησης της διοίκησης, ανέδειξαν πρωτοφανείς αντιδράσεις για την περίοδο που κυριάρχησε στα αρχαιολογικά δρώμενα του ελληνικού κράτους. Πνεύμα ανήσυχο, με φιλοσοφικές αναζητήσεις, δραστήριος, οργανωτικός, μεθοδικός, δημιουργικός και ακαταπόνητα εργατικός, πρόσφερε πολλαπλά στην ουσιαστική και συστηματική οργάνωση της Υπηρεσίας σε όλους τους τομείς, διαχειριζόμενος με τίμια φειδώ τὸ δημόσιον χρήμα και σηματοδοτώντας μια νέα εποχή, ως πολυπράγμων και πραγματοποιός σύμφωνα με τη Σέμνη Καρούζου.⁴⁵ Δεν είναι τυχαίο ότι στο έργο του συμπεριλαμβάνονται σημαντικές για την εποχή του επιστημονικές δημοσιεύσεις. Ταυτόχρονα όμως, επειδή υπήρξε ηγετική, δυναμική, αλλά και αλαζονική και αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, με μεγάλη αυτοπεποίθηση και έντονο συγκεντρωτισμό, δημιούργησε βαθύτατες αντιπάθειες στους υφισταμένους του. Με παρασκηνιακές ενέργειες κινήθηκε το 1894 ο Καββαδίας στο πλαίσιο της ενασχόλησής του με την Αρχαιολογική Εταιρεία, όπου πέτυχε να καταλάβει τη θέση του Γραμματέα,⁴⁶ θέλοντας να την έχει υπό τον έλεγχό του. Πρέπει, βέβαια, να του αναγνωριστεί ότι επέδειξε μεγάλη φροντίδα κατά την άσκηση των καθηκόντων του και βοήθησε ποικιλοτρόπως την Εταιρεία στις δραστηριότητές της, δημοσιεύοντας μάλιστα και την μέχρι το 1900 ιστορία της. Τελικά, η κλιμακούμενη εσωτερική σύγκρουση στην Αρχαιολογική Υπηρεσία έφτασε στο αποκορύφωμά της στις αρχές του 20ού αιώνα και κατέληξε, με την επανάσταση του 1909, στην εκδίωξη του Καββαδία από τη θέση του και την κατάργηση της Γενικής Εφορείας των Αρχαιοτήτων. Την ίδια χρονιά, εξέπεσε από το αξίωμά του στην Εταιρεία, απομακρύνθηκε προσωρινά από το πανεπιστήμιο και έφυγε από την Ελλάδα για αρκετό καιρό. Στο εξωτερικό, μάλιστα, αντιμετώπισε και βιοποριστικό πρόβλημα.

Σε αντίθεση με τη ενδοϋπηρεσιακή δράση του, ο Γενικός Έφορος φρόντιζε να διατηρεί φιλικές σχέσεις και γνωριμίες με πολλούς αρχαιολόγους του εξωτερικού και των ξένων αρχαιολογικών σχολών της Αθήνας. Η αντίδρασή τους στα συμβάντα του 1909, οπότε και τον υπερασπίστηκαν ομόθυμα, το γεγονός ότι ήταν μέλος πολλών ξένων επιστημονικών ιδρυμάτων (ακαδημιών και πανεπιστημίων), καθώς και μαρτυρίες από την προσωπική του αλληλογραφία που σώζεται στο Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, τεκμηριώνουν τους δεσμούς αυτούς. Καλές επίσης ήταν οι σχέσεις του τόσο με τα ανάκτορα όσο και με αρκετούς πολιτικούς ηγέτες της εποχής του. Στην οικογενειακή ζωή του μας επιτρέπουν να ρίξουμε μια φευγαλέα ματιά ορισμένες επιστολές γνωστών του, που φυλάσσονται στο Αρχείο. Η μεία της συζύγου του Καββαδία Πολυξένης, προς την οποία απευθύνουν ευγενικό χαιρετισμό, φανερώνουν ότι δεν κρατούσε τη σύντροφό του στο περιθώριο. Μάλιστα, εφημερίδα της

εποχής⁴⁷ κάνει ειδική αναφορά στην επιστροφή του ζεύγους Καββαδία στην Αθήνα, σημειώνοντας ότι έπανήλθον εξ Έπιδαύρου ό έφορος τών αρχαιοτήτων κ. Π. Καββαδίας και ή κ. Πολυξένη Καββαδία. Βέβαια, δεν γνωρίζουμε ποια ακριβώς ήταν η συμπεριφορά του προς τα μέλη της οικογένειάς του. Όμως, το γεγονός ότι ο γιος του Αλέξανδρος υπήρξε γιατρός και καθηγητής πανεπιστημίου με πολύπλευρο επιστημονικό και κοινωνικό έργο, ενώ ο άλλος, ο Επαμεινώνδας, διατέλεσε αντιναύαρχος, αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού (ΓΕΝ) και του στόλου καθώς και υφυπουργός Ναυτικών, υποδηλώνει ότι ενδιαφέρθηκε για τη μόρφωση των παιδιών του (και οι δύο γιοι του σπούδασαν στο εξωτερικό) και φρόντιζε την οικογένειά του. Το ίδιο φαίνεται και από τα γράμματα του αδελφού του Νικολάου, με τα οποία ζητείται ενίσχυση και συμπαράσταση. Η θερμότητα της προσφώνησης του Νικολάου⁴⁸ προς τον αδελφό Παναγή, καθώς και το περιεχόμενο των δύο επιστολών, αποκαλύπτουν μια διαφορετική, περισσότερο τρυφερή, πτυχή της ιδιότυπης προσωπικότητας ενός πολύπλευρου, αινιγματικού και αρκετά μοναχικού ανθρώπου, που σημάδεψε την ελληνική αρχαιολογία στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.

13.3α

13.4

43. Προσφώνηση σε ταχυδρομική κάρτα του Büchner από τη Βαυαρία.

44. Βλ. Καββαθάς (2012), σ. 24. Ως έτη γέννησης του Καββαδία έχουν αναφερθεί και το 1849 και το 1850 [Καββαθάς (2012), σ. 26, 28].

45. Πετράκος 1982, σ. 57.

46. Τη θέση αυτή κατείχε μεταξύ των ετών 1895-1909 και 1912-1920.

47. Εφημερίδα Έφημερίς, φ. 308 (4-11-1883) σ. 4.

48. Από επιστολή του Νικολάου Καββαδία, που φυλάσσεται στο Αρχείο και προέρχεται από το προσωπικό αρχείο του Π. Καββαδία, έχουμε την πληροφορία ότι ο Νικόλαος ίσως έπασχε από επιληψία.

13.1 α. Αίτηση του Π. Καββαδία (αρ. πρωτ. 7014/3-2-1889) προς το υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως για καταβολή οδοιπορικών εξόδων του των μηνών Ιουνίου - Δεκεμβρίου 1887.

β. Η πένα και η κάρτα (carte visite) του Καββαδία (τυπωμένη στα γαλλικά). Είναι ο μοναδικός Γενικός Έφορος του οποίου φυλάσσονται στο Αρχείο κάποια προσωπικά αντικείμενα και τεκμήρια.

Εκτίθεται επίσης η κάρτα (carte visite) της Πολυξένης Π. Καββαδία.

13.2. Ταχυδρομική κάρτα (1-12-1893) με προέλευση τη Βαυαρία και παραλήπτη τον Γενικόν Έφορον τών Έθνικών Αρχαιοτήτων. Ο αποστολέας της κάρτας, Γερμανός φιλόλογος και αρχαιολόγος Ludwig J. Büchner (Λουδοβίκος Βύρχνερ), αναφέρει, σε άπταιστα ελληνικά, ότι παρέλαβε βιβλίο που του ταχυδρομήθηκε ως δώρο από τον Καββαδία και τον παρακαλεί να δεχτεί τας εύχαριστίας του εϋγνώμονος ... Λ. Βύρχνερ.

13.3 α. Γνωστοποίηση (15-3-1885) προς τον Π. Καββαδία της εκλογής του ως τακτικού μέλους της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, και

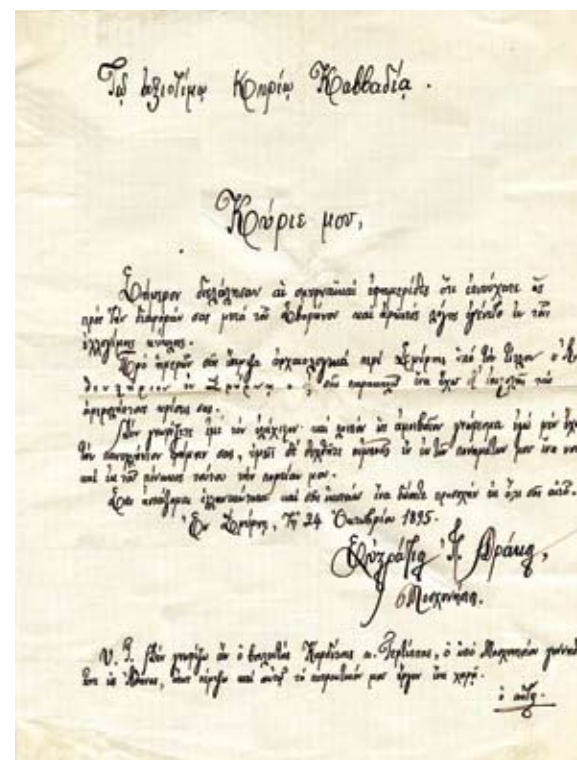
β. Δίπλωμα εκλογής (1885) του Καββαδία ως μέλους της Χ.Α.Ε.

Εμπεριέχονται σε φάκελο με τη σφραγίδα της Χ.Α.Ε. και παραλήπτη τον Καββαδία.

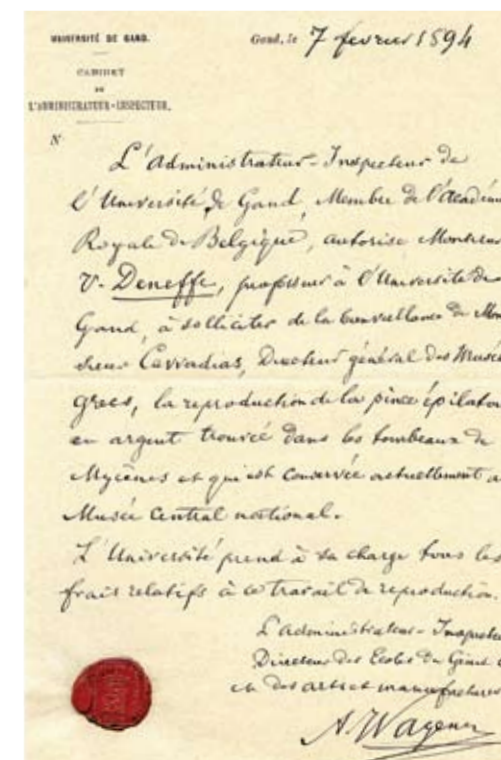
13.4. Φωτογραφία του Π. Καββαδία. [Προέλευση: Αρχείο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας]

13.5. Απόφαση παραπομπής εις τὸ άκροατήριον τοῦ Δικαστηρίου (αρ. 1594/31-3-1888). Εκδόθηκε από το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Αθηνών για τον αρχαιολόγο Αθανάσιο Κουμανούδη του Στεφάνου, έπιμελητήν του Μουσείου τής αρχαιολογικής εταιρείας, εναντίον του οποίου κατατέθηκε μήνυση από τον Παναγή Καββαδία. Οι βαρύτατες, και ιδιαίτερα προσβλητικές για τον Γενικό Έφορο, εκφράσεις που αποδίδονται στον Α. Κουμανούδη φανερώνουν το μέγεθος της αντίθεσης των δύο ανδρών. Το γεγονός πρέπει να είχε αντίκτυπο και στις σχέσεις του πατέρα Κουμανούδη (Γραμματέα της Αρχαιολογικής Εταιρείας) με τον Καββαδία. Οι εντάσεις για τον έλεγχο της διοίκησης της Εταιρείας κορυφώθηκαν κατά την κρίση του 1894, που έληξε με την αποχώρηση του Σ. Κουμανούδη από τη θέση του και την παραίτηση του γιου του.

13.6. Επιστολή από τη Σμύρνη του λόγιου και συγγραφέα Ευστρατίου Ι. Δράκου (24-10-1895), όπου γίνεται αναφορά στη διαμάχη μεταξύ του Καββαδία και του κορυφαίου νομισματολόγου της εποχής Ιωάννη

13.6

13.8

KAISERLICH DEUTSCHES
ARCHÄOLOGISCHES INSTITUT. Athen, den 1. Nov. 1895

Ihr Auftrage der Centraldirectioin
des Instituts habe ich mit Eruen
beifolgend ein Exemplar des II Heftes
der Architektur. Studien
von S. Swaroff
ganz ergeben zu überreichen

dieß vorzüglichem Kodacten
Wilhelm Dörpfeld

An
den General-Exharen
der Altentümer
Herrn Dr. Kanvadias
Hier

13.9α

Σβορώνου. Ενδιαφέρον σημείο αποτελεί το γεγονός ότι με τα τεκταινόμενα στην Αθήνα και την έκβασή τους ασχολήθηκαν λεπτομερώς ακόμα και οι εφημερίδες της Σμύρνης.

13.7. Σημείωμα του πρωθυπουργού Θεοδώρου Π. Δηλιγιάννη (14-3-1886) προς τον Καββαδία, με το οποίο ζητά κάποια εκδούλευση (τον προσφωνεί, ανορθόγραφα ως προς το επώνυμο, φίλε κύριε Καβαδία). Ο Καββαδίας αρνείται διπλωματικά, με το αιτιολογικό ότι είναι αδύνατον κατά τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή.

13.8. Επιστολή από το πανεπιστήμιο της Γάνδης (7-2-1894) που αφορά την αναπαραγωγή αντιγράφων αργυρών αντικειμένων από τις Μυκήνες. Το πανεπιστήμιο του Βελγίου προτίθεται να καταβάλει όλη τη δαπάνη της εργασίας. Η επιστολή σώζει ακέραιο το κόκκινο βουλοκέρι με την ανάγλυφη παράσταση.

13.9 α-β. Επιστολές των Wilhelm Dörpfeld και Adolf Furtwängler (Αντολφ Φούρτβαινγκλερ) (1-11-1895 και 19-3-1897, αντίστοιχα). Προέρχονται από το προσω-

Το γράμμα το 28 Δεκεμβρίου
1899

Μιόλιμ φίλε.

Τας εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ τὰ
σοφιστήρια σου.

Ἔλαβον τὰ ἀγγέλτα μοι ἀπέλυσε
Ἐκείνου Ἀρχαιολογικοῦ νόμου
Κρήτης. Καί ἐγὼ ἐξ οὐ συνέδωκα
φοί μου εἶχον ἀδελφείας
κείνου. Ἐξ ἐπειθεῖ οὐ ἐπιδόχασ
Ἰμβραυτος, οὐ κ. Παπαζακίου
ἐκδόντων μὲναι εἰσῶμεν εἰς τὸ
ρεῖσμα, περιελάομεν καὶ
ἐξ οὗ ἐξ εἰσῶμας εἰσῶμας μὲναι

13.11

Θεοδωρου Π. Δηλιγιάννη

πικό αρχείο του Καββαδία και φανερώουν τη στενή γνωριμία του με τους δύο πολύ γνωστούς Γερμανούς επιστήμονες της εποχής του.

13.10. Σημείωμα [25-1-189...] (δεν έχει συμπληρωθεί το έτος) του Γενικού Γραμματέα της Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων, με το οποίο ζητείται η συμμετοχή του Καββαδία εις τὴν Εἰδικὴν Ἐπιτροπὴν τῆς προπαρασκευῆς τοῦ [Παναθηναϊκοῦ] Σταδίου για τη φιλοξενία της πρώτης Ολυμπιάδας (Μάρτιος/Απρίλιος του 1896). Το κύριο σώμα της επιστολής έχει αποτυπωθεί με σφράγιση κυανού χρώματος, ενώ ορισμένα στοιχεία (ημερομηνία, προσφώνηση κ.ά.) είναι συμπληρωμένα χειρόγραφα, με μαύρη μελάνη.

13.11. Προσωπική επιστολή του Ελευθερίου Βενιζέλου (28-4-1899) σχετική με αποστολή αντιτύπων του Σχεδίου του Αρχαιολογικού Νόμου Κρήτης, ο οποίος συντάχθηκε με τη φροντίδα του Καββαδία. Τον προσφωνεί ἀξιότιμὲ φίλε και εκφράζει την ευαρέσκειά του για το ενδιαφέρον του Γενικού Εφόρου προς την ιδιαίτερη πατρίδα του, την αυτόνομη τότε Κρήτη.

Paris
8 rue St. Louis

Mon cher monsieur Kanvadias

Vous trouverez sous cette enveloppe la note de M. B. Maspero sur les objets de provenance égyptienne démentés à Délos. Le désir de M. Giliéron suivra vos pas, si Maspero n'ayant pas eu le temps de le présenter à l'Académie des Inscriptions. Et sans remède de l'avoir consulté: sa note est d'ailleurs aussi précise et aussi complète qu'on pouvait l'attendre.

Je profite de cette occasion pour vous dire combien j'ai été charmé de mon séjour à Athènes, particulièrement dans les Musées: sous les yeux transformés et je n'aurais pas de le dire bien haut dans la nouvelle édition du guide français.

Veuillez présenter mes hommages à Madame Kanvadias que j'ai regretté de ne pas rencontrer et revoir, avec mes remerciements, l'assurance à mon très dévoué,

B. Haussoullier

13.13α

13.12. Προσωπική επιστολή του υπασπιστή του ύπατου αρμοστή Κρήτης πρίγκιπα Γεωργίου (25-2-1899), που αφορά στη σύνταξη του Αρχαιολογικού Νόμου Κρήτης. Ο χαρακτήρας της επιστολής και η οικειότητα του καταληκτικού χαιρετισμού φανερώνουν τη φροντίδα του Καββαδία για τη διατήρηση καλών σχέσεων με τα ανάκτορα.

13.13 α-β. Προσωπική επιστολή (6-12-1891) του αρχαιολόγου, και μέλους της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών Bernard M. Haussoullier (Μπερνάρ Ωσουγιέ), με την οποία διαβιβάζει στον Καββαδία ιδιόχειρο σημείωμα του Γάλλου αιγυπτιολόγου Gaston Maspero (Γαστόν Μασπερό), σχετικά με ευρήματα αιγυπτιακής προέλευσης από την Ελευσίνα. Στην επιστολή ο Haussoullier μνημονεύει και τη σύζυγο του Καββαδία, σημειώνοντας mes hommages à madame Kanvadias (τα σέβη μου στην κυρία Καββαδία). Εκτός από τα σημειώματα εκτίθεται επίσης ο μικρός ταχυδρομικός φάκελος όπου αυτά εσωκλείονταν. Φέρει, στην κυρίως όψη, έντυπη την ένδειξη Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes (Παρίσι) και αναγράφει ως παραλήπτη τον Καββαδία. Στον φάκελο σώζεται μέχρι σήμερα το γραμματόσημο.

13.14. Δύο επιστολές του Νικολάου Καββαδία (30-10 και 13-11-1898) προς τον αδελφό Παναγή. Τον ενημερώνει για την πορεία της υγείας του και απευθύ-

Aucun des objets ne paraît être antérieur au IIe ou à la rigueur au IIIe siècle avant notre ère.

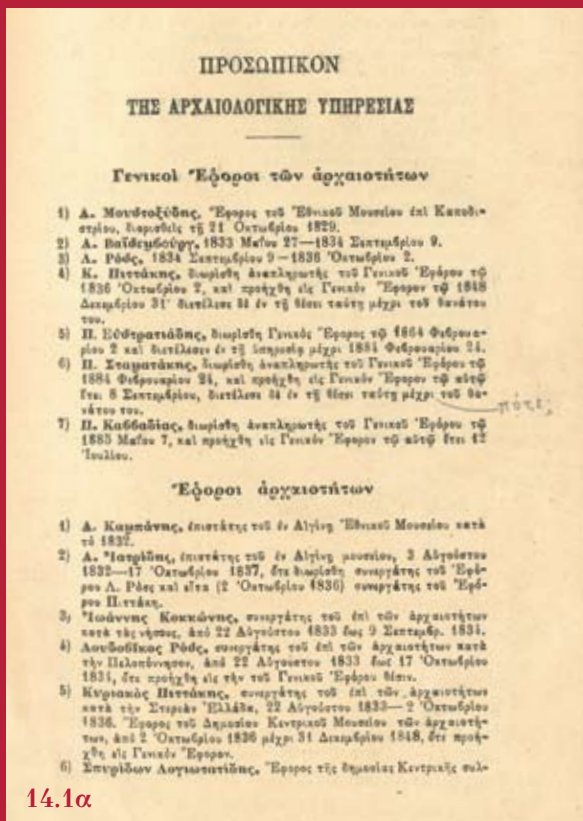
La figurine en pâte de verre représentant une déesse ou une Hathor, coiffée des plumes et des cornes de vache, M. Haussoullier, à qui j'ai montré des exemplaires de ce genre d'amulettes, m'a indiqué comme ressemblant exactement à l'exemplaire d'Éléusi, une pâte verte bleu sombre presque opaque, isolée dans un moule et qui provient d'un amulettes de Sappard à sont entourés des bougeoirs lampadaires et d'ornes thématiques, tendant vers l'époque romaine. Les trois carabées qui ont été trouvés dans la même tombe ont d'une facture identique à celle de la statuette et doivent avoir été fabriqués en même temps qu'elle. L'no 1 semble porter au-dessus du vase à libation l'angue de deux serpents et le cartouche pharaonique Thoutmosis III. Les amulettes des bas-temps à cause du sens mystique à stable est l'été de Ra

13.13β

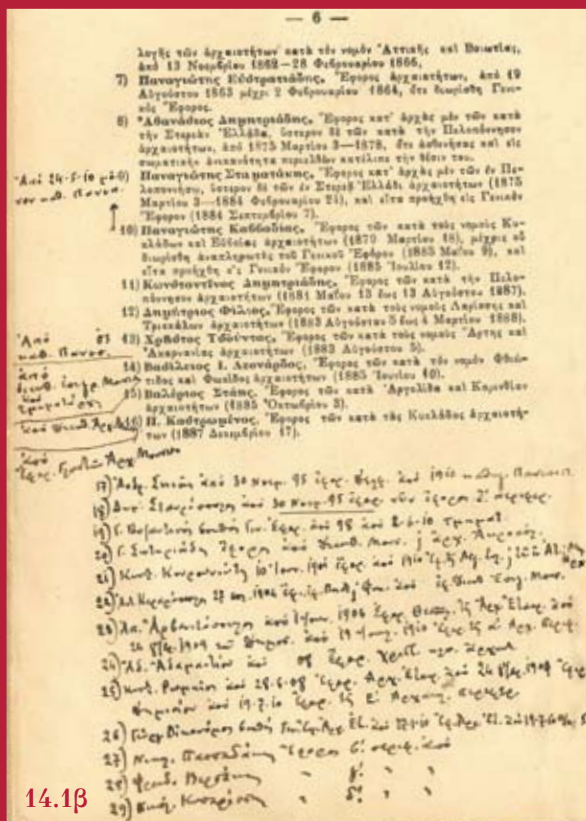
νει παράκληση για αποστολή ρουχισμού (φρόντισε να μου στείλεις και κανένα παληόβραχο ιδιόν σου χονδρό), υποδημάτων και χρημάτων.

13.15. Επιστολή του Thomas D. Seymour (Τόμας Σήμουρ, 25-11-1895), καθηγητή Κλασικής Φιλολογίας στο πανεπιστήμιο του Yale και προέδρου του διοικητικού συμβουλίου της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών Αθηνών. Πληροφορεί τον Καββαδία ότι μετά από πρόταση του διευθυντή της Σχολής του απονεμήθηκε ο τίτλος του επίτιμου καθηγητή Αρχαιολογίας για το ενδιαφέρον και τη βοήθειά του προς την Αμερικανική Σχολή. Ο Seymour μνημονεύει, επίσης, μια συνάντησή του με τον Καββαδία κατά το έτος 1886.

13.16. Τρεις κάρτες (cartes visite) των: α) Θεοδώρου Π. Δηλιγιάννη, β) Δημητρίου Γ. Πετρίδη (υπουργού επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως) και γ) Edward Robinson (Έντουαρντ Ρόμπινσον, διευθυντή του Metropolitan Museum of Art στη Νέα Υόρκη).

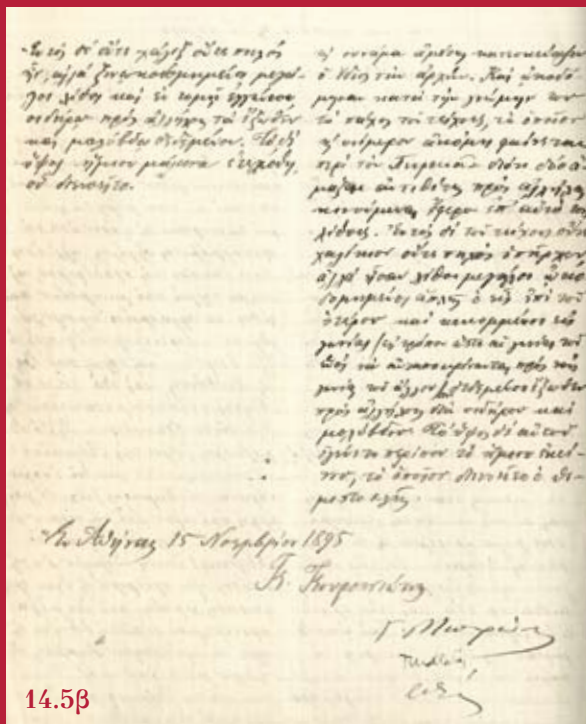
14.1α

14.1β

14.5α

14.5β

14.

Σοφία Φραγκουλοπούλου

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΓΡΑΠΤΟΙ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ ΣΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Και μοι ἐρωτήσαντα τίνες ἐξ' αὐτῶν εἶναι περιττοὶ καὶ δύνανται νὰ ἀπολυθῶσιν, ἀπαντῶ ὑμῖν προφορικῶς, ἀπαντῶ δὲ νῦν ἐγγράφως ὅτι κυρίως μὲν οὐδεὶς εἶναι περιττός.⁴⁹

Από τη σύσταση του υπουργείου επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως⁵⁰ το πολυσχιδές έργο των Γενικών Εφόρων⁵¹ των Αρχαιοτήτων πλαισίωσαν με τη δράση τους τόσο οι Εφοροί⁵² των αρχαιοτήτων όσο και εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων. Αρχικά οι δημοδιδάσκαλοι και αργότερα οι σχολάρχες, οι καθηγητές και οι γυμνασιάρχες. Τη συνδρομή τους κλήθηκαν να παρέχουν ποικιλοτρόπως και οι τοπικοί εκπρόσωποι της κρατικής εξουσίας, δηλαδή οι νομάρχες, οι έπαρχοι, οι δήμαρχοι, η χωροφυλακή, ο στρατός και οι δικαστικοί λειτουργοί.

Ο κατάλογος με τα ονόματα των έμμισθων Εφόρων αρχαιοτήτων που υπηρέτησαν στο υπουργείο διασώζεται στο σώμα Συλλογή Αρχαιολογικών Νόμων, Διαταγμάτων και Έγκυκλίων. Για το υπόλοιπο προσωπικό στοιχεία συλλέγουμε από τους διορισμούς και τις απολύσεις τους, από τις εκθέσεις-αναφορές τους προς το υπουργείο, από τα εντάλματα πληρωμής τους, καθώς και από τους καταλόγους των μουσειακών συλλογών που επιμελούνταν. Η εναλλαγή των προσώπων φαίνεται πως ήταν συχνή και άμεσα σχετιζόμενη με την εκάστοτε πολιτική ηγεσία, αλλά και το παλάτι. Οι διορισμοί των πρώτων λιγοστών Εφόρων (1848-1885) γίνονταν με υπουργική απόφαση, η οποία δημοσιευόταν στο Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ).

Προς το τέλος του 19ου αιώνα θεσμικές ενέργειες,⁵³ όπως η καθιέρωση των γραπτών διαγωνισμών με γνώμονα το γνωστικό αντικείμενο εγκαινιάζουν μια πρακτική εισαγωγής συγκεκριμένων κριτηρίων επιλογής στους διορισμούς. Ο πρώτος γνωστός διαγωνισμός για την πλήρωση μιας θέσης Εφόρου αρχαιοτήτων πραγματοποιείται στις 16-11-1887, κατόπιν δημόσιας προκήρυξης. Μοναδικός υποψήφιος ο 28χρονος αδελφός της Σοφίας Σλήμαν Παναγιώτης Καστρωμένος (ή Καστριώτης), ο οποίος, αφού κατέθεσε τα απαραίτητα δικαιολογητικά, προσήλθε ενώπιον επιτροπής τη συγκεκριμένη ημερομηνία και εξετάστηκε στα ακόλουθα έξι μαθήματα: έρμηνεία Ελλήνων και Ρωμαίων συγγραφέων ή ποιητών, τοιούτων κυρίως κειμένων, ἄ χρησιμεύουσιν ὡς πηγαὶ διὰ τὴν ἰστορίαν τῆς τέχνης, ἰστορία τῆς αρχαίας τέχνης, ελληνικές αρχαιότητες, αρχαία ἱστορία και αρχαιολογική νομοθεσία. Οι εξετάσεις έγιναν προφορικά ενώπιον πενταμελούς επιτροπής, η οποία απαρτιζόταν από πανεπιστημιακούς καθηγητές και υπαλλήλους του Δημοσίου. Ο υποψήφιος αφού έλαβε τον βαθμό καλῶς σε όλα τα μαθήματα ήταν ο πρώτος Έφορος αρχαιοτήτων που διορίστηκε στο υπουργείο.

Η υπουργική απόφαση για την προκήρυξη του επόμενου διαγωνισμού δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 90/Β/14-8-1895 και προέβλεπε δύο θέσεις εφόρων. Οι εξετάσεις, προφορικές και γραπτές πραγματοποιήθηκαν σε αίθουσα του πανεπιστημίου Αθηνών από 15 έως 18-11-1895 ύστερα από αναβολή, η οποία ζητήθηκε από ορισμένους υποψηφίους προκειμένου να προετοιμαστούν καλύτερα. Στη δοκιμασία πήραν μέρος οι Κωνσταντίνος Κουρουνώτης, Ανδρέας Σκιάς, Δημήτριος Σταυρόπουλος και Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς. Η εξεταστική επιτροπή απαρτιζόταν από τους Α. Θεοδωρίδη νομικό σύμβουλο, Παναγή Καββαδιά Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων και Μουσείων και από τους καθηγητές πανεπιστημίου Γεώργιο Μιστριώτη, Σπυρίδωνα Βάσση και Παύλο Καρολίδη. Τα γραπτά που σώζονται είναι των πρώτων δύο ημερών. Στις 15-11-1895 εξετάστηκαν οι υποψήφιοι γραπτῶς στο θέμα τῆς ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσης. Στις 16-11-1895 η γραπτή εξέταση αφορούσε το μάθημα τῆς ἐλληνικῆς τέχνης καθώς και τη μετάφραση

αρχαίου κείμενου. Οι επιτυχόντες του διαγωνισμού ήταν οι Α. Σκιάς και Δ. Σταυρόπουλος.

Ο τελευταίος γραπτός διαγωνισμός του 19ου αιώνα για τη θέση ενός Εφόρου αρχαιοτήτων διεξάγεται στις 21-11-1898. Τη θέση κατέλαβε ο Γαβριήλ Π. Βυζαντινός, ο οποίος διορίστηκε βοηθός παρά τῷ Γενικῷ Ἐφόρῳ. Στην ίδια δοκιμασία έλαβαν μέρος και οι Απόστολος Αρβανιτόπουλος και Κ. Κουρουνιώτης.

Όταν προκηρύσσονταν οι διαγωνισμοί, οι υποψήφιοι απασχολούνταν ήδη είτε στο υπουργείο, είτε στην Αρχαιολογική Εταιρεία, όπως προκύπτει από τα αναλυτικά βιογραφικά σημειώματά τους. Παρ' όλα αυτά υποβάλλονταν σε γραπτή δοκιμασία, κάποιιοι δύο και τρεις φορές, προκειμένου να διοριστούν, γεγονός που συνδέει την επαγγελματική αποκατάσταση στο Δημόσιο με την κοινωνική καταξίωση. Ενδιαφέρον, τέλος, παρουσιάζει ότι το κάθε γραπτό μονογράφεται από όλους τους συνυποψηφίους προκειμένου να διασφαλιστεί το αδιάβλητο της διαγωνιστικής διαδικασίας.

14.1 α-β. Κατάλογος των Γενικών Εφόρων και των εφόρων αρχαιοτήτων από τη Συλλογή Αρχαιολογικών Νόμων, Διαταγμάτων και Έγκυκλίων, που εκδόθηκε το 1892. Οι χειρόγραφες σημειώσεις στο περιθώριο του τυπωμένου κειμένου δείχνουν ότι το συγκεκριμένο εγχειρίδιο ήταν σε χρήση μέχρι το έτος 1910.

14.2. Αναγγελία πρόσληψης του Δημητρίου Φίλιου και του Χρήστου Τσουντα ως Εφόρων αρχαιοτήτων (αρ. πρωτ. 8916/6597/3-8-1883). Ὁ μὲν τῶν Λαρίσσης καὶ Τρικάλων ὁ δὲ Τσουντας τῶν νομῶν Ἄρτης καὶ Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας. Ο διορισμός που έγινε επί υπουργίας Δημητρίου Βουλπιώτη δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ αρ. 32/9-8-1883.

14.3. Αναλυτική βαθμολογία του υποψήφιου Εφόρου Παναγιώτη Καστρομένου μετά το πέρας του διαγωνισμού του 1887. Σύμφωνα με το άρθρο 8 του από 21-8-1887 Β.Δ. τὰ μαθήματα εἶνε ἰσοδύναμα, οἱ δὲ βαθμοὶ αὐτῶν εἶνε α') Ἄριστα = 25- 21, β') Λίαν καλῶς = 20 - 16, γ') Καλῶς = 15 - 11, δ') Σχεδὸν καλῶς = 10 - 6, ε') Μετριῶς = 5 - 1. Κακῶς = 0.

14.4 α-γ. Πρακτικό της εξεταστικής επιτροπής από τον διαγωνισμό του 1887. Την επιτροπή συναποτελούσαν οι πανεπιστημιακοί Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπου-

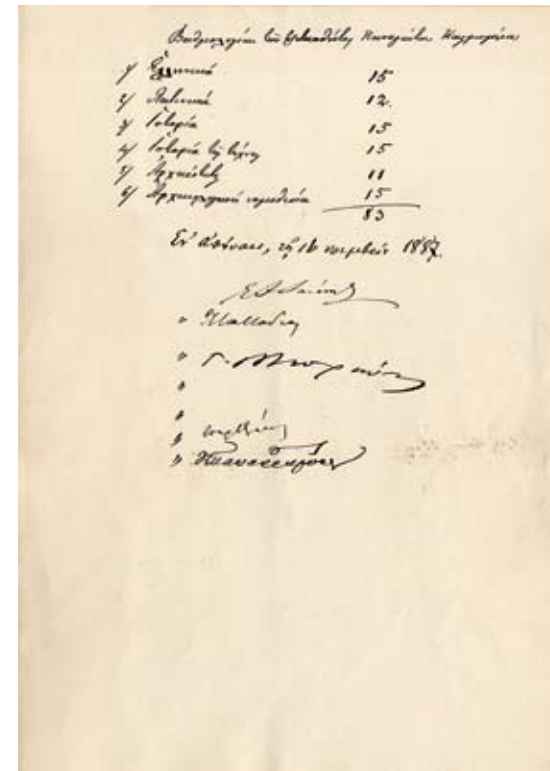
λος, καθηγητής της Ιστορίας, Γεώργιος Μιστριώτης, καθηγητής των Ελληνικών Γραμμάτων και Σπυρίδων Βάσσης, καθηγητής των Λατινικών, καθώς και οι Ε. Δ. Σανόπουλος, νομικός σύμβουλος του υπουργείου και Παναγής Καββαδίας, Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων.

14.5 α-β. Από τη γραπτή δοκιμασία της 15ης-11-1895. Μετάφραση αγνώστου κειμένου αρχαίων Ελληνικών από τον υποψήφιο Κωνσταντίνο Κουρουνιώτη. Στα αριστερά της σελίδας έχει ο υποψήφιος καταγράψει το καθ' υπαγόρευση πρωτότυπο κείμενο από το βιβλίο Α' των Ιστοριών του Θουκυδίδη (Ι.93, 1-24) και στα δεξιά τη μετάφρασή του στην καθαρεύουσα της εποχής.

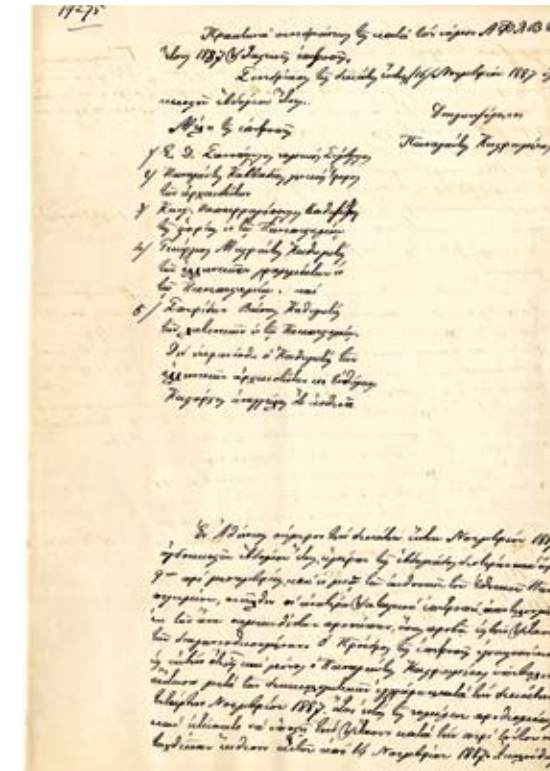
14.6. Υπογραφές των συμμετεχόντων στον διαγωνισμό του 1895.

14.7 α-β. Πρακτικό της εξεταστικής επιτροπής από τον γραπτό διαγωνισμό του 1898. Η επιτροπή απαρτιζόταν από τους Α. Θεοδορίδη, νομικό σύμβουλο του υπουργείου, Παναγή Καββαδία, Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων και από τους καθηγητές Πανεπιστημίου Κωνσταντίνο Κόντο, Παύλο Καρολίδη, Σπυρίδωνα Βάσση και Αντώνιο Οικονόμου. Στη δεύτερη σελίδα του πρακτικού αναγράφεται αναλυτικά η βαθμολογία όλων των διαγωνιζομένων.

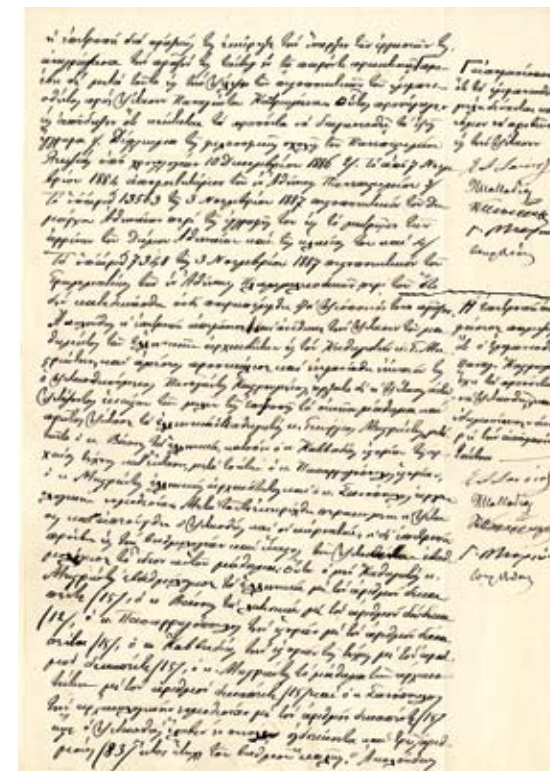
- 49. Η φράση εμπεριέχεται στο έγγραφο με αρ. πρωτ. 2841/5-8-1883 του Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων Παναγιώτη Ευστρατιάδη προς το υπουργείο.
- 50. Η Γραμματεία επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδύσεως ιδρύθηκε με το διάταγμα 3/15 Απριλίου 1833 Περί σχηματισμού τῶν Γραμματειῶν. Με το σύνταγμα του 1844 οι γραμματείες καθιερώνεται να ονομάζονται υπουργεία (ΦΕΚ 9/11-4-1844).
- 51. Σημειώνεται ότι ο θεσμός του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων εισάχθηκε με νόμο της αντιβασιλείας της 10ης/22ας-5-1834, γεγονός που εξηγεί γιατί το Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων διασώζει την αλληλογραφία της Γενικής Εφορείας από την ίδρυσή της το 1834 έως την κατάργησή της το 1909.
- 52. Οι επιμελητές των αρχαιοτήτων διακρίνονταν σε τακτικούς και έκτακτους και οι Έφοροι σε έμμισθους και άμισθους. Οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων εκτελούσαν χρέη άμισθων εφόρων.
- 53. ... έφορος αρχαιοτήτων διορίζεται ὁ φέρων δίπλωμα διδάκτωρ φιλοσοφικῆς σχολῆς καὶ ἔυδοκιμήσας ἐν διαγωνισμῷ, ἄρθρο 2, Ν. ΑΦΛΒ' /28-5-1887 Περί τοῦ προσωπικοῦ τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας. Βλ. και Β.Δ. 21-8-1887 Περί ἐκτελέσεως τῶν ἐν τῷ νόμῳ ΑΦΛΒ' περὶ τοῦ προσωπικοῦ τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας. Και τα δύο νομοσχέδια ψηφίστηκαν επί υπουργίας του Παναγιώτη Μανέτα (κυβέρνηση Χ. Τρικούπη). Διευκρινιστικά σημειώνεται ότι ο διδάκτωρ εκείνης της εποχής ήταν ο με σημερινούς όρους κάτοχος βασικού πτυχίου σπουδών.

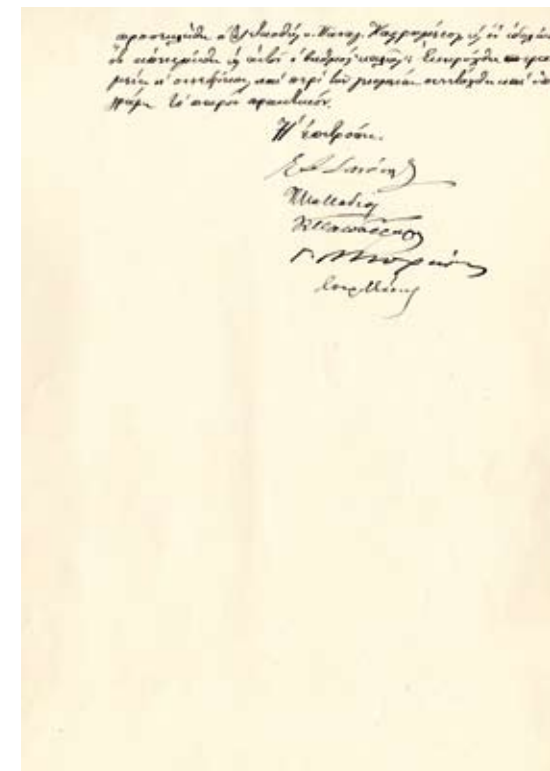
14.3

14.4α

14.4β

14.4γ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΔ Αρχαιολογικόν Δελτίον

ΑΕ Αρχαιολογική Εφημερίς

AJA The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts

AM Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Athen

BCH Bulletin de Correspondance Hellénique

BSA The Annual of the British School at Athens

ΔΧΑΕ Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Λακωνικάί Σπουδαί Περιοδικόν σύγγραμμα της Εταιρείας Λακωνικών Σπουδών

Ο Μέντωρ Χρονογραφικό και ιστοριοδιφικό δελτίο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΠΑΕ Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΦΕΚ Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

Άλλες συντομογραφίες

αρ. πρωτ.= αριθμός πρωτοκόλλου, **Αρχαιολογική Εταιρεία**= η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, **Β.Δ.**= βασιλικό διάταγμα, **Κ.Ν.**= κωδικοποιημένος νόμος, **λ.**= λήμμα, **Ν.**= νόμος, **πίν.**= πίνακας, **σ.**= σελίδα, **τ.**= τόμος, **φ.**= αριθμός φύλλου, **Χ.Α.Ε.**= Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, **χ.ημ.**= χωρίς ημερομηνία.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Μ. (2010) Αρχαιολογικές συλλογές και μουσεία του ελληνικού κράτους κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αι., στο **ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010)**, σ. 36-43.

ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2007) (επιμ.) *Μεγάλες στιγμές της ελληνικής αρχαιολογίας*, Αθήνα, Καπόν, 2007.

ΓΑΡΟΥΦΑΛΗΣ, Δ. & ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ-ΣΥΒΡΙΔΗ, Ε. (2002) (επιμ.) *Η αρχαιολογία στην Ελλάδα. Οι μεγαλύτερες αρχαιολογικές ανακαλύψεις του 20ού αιώνα και οι θησαυροί των ελληνικών μουσείων*, Αθήνα, Corpus, 2002.
ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ (1892) *Συλλογή αρχαιολογικών νόμων, διαταγμάτων και εγκυκλίων, 1834-1905*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο και Λιθογραφείο, 1892.

ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006) (επιμ.) *Από την Χριστιανικήν Συλλογήν στο Βυζαντινό Μουσείο [1884-1930]*, κατάλογος έκθεσης, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο 29.3.2002-7.1.2003, Αθήνα, ΤΑΠΑ, 2006.

ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. (2006) ...προς δόξαν της τε Εκκλησίας και της Πατρίδος. Το Χριστιανικόν Αρχαιολογικόν Μουσείον και ο Γεώργιος Λαμπάκης, στο **ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006)**, σ. 37-52.

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. (1900) *Ιστορία της Αρχαιολογικής Εταιρείας από της εν έτει 1837 ιδρύσεως αυτής μέχρι του 1900*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1900.
ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. & ΚΑΩΕΡΑΥ, G. (1906) *Η ανασκαφή της Ακροπόλεως από του 1885 μέχρι και του 1890*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1906.

ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Α. & ΠΡΟΥΝΗ-ΦΙΛΙΠ, Μ. (1973) *Αρχαιολογική Εφημερίς, Ευρετήριον πρώτης και δευτέρας περιόδου 1837-1874*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1973.

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009) *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην*

Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία, Αθήνα, Καπόν, ²2009.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Φ. & ΤΣΙΡΙΑΓΛΟΥ, Α. (2008) (επιμ.) *Αθήνα 1839-1900. Φωτογραφικές μαρτυρίες*, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, ³2008.

ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ, Β. (1901) *Η Ολυμπία*, Αθήνα, Π. Δ. Σακελλάριου, 1901.

ΛΕΥΚΩΜΑ της Εκατονταετηρίδος της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1837-1937, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1937.

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-TUFANO, Φ. (2005) (επιμ.) *Πρόσωπα της Ακρόπολης I. Ludwig Ross, Francis Cranmer Penrose, Gorham Phillips Stevens*, Αθήνα, Ένωση Φίλων της Ακροπόλεως, 2005.

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-TUFANO, Φ. (2007) Η περιπέτεια της Ακρόπολης τον 19ο αιώνα. Από κάστρο σε μνημείο, στο **ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2007)**, σ. 36-57.

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-TUFANO, Φ. (2008) *Η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στη νεώτερη Ελλάδα (1834-1939): Το έργο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, ²2008.

ΜΑΟΥΡΕΡ, ΓΚ. Α. (1976) *Ο ελληνικός λαός. Δημόσιο, Ιδιωτικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο από την έναρξη του Αγώνα για την Ανεξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834*. Μετάφραση Ό. Ρομπάκη, επιμέλεια Τ. Βουρνάς. Αθήνα, Αφοί Τολίδη, 1976.

ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. (1999) *Στέφανος Κουμανούδης (1818-1899). Σχεδιάσμα βιογραφίας*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1999.

ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. & ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Α. (2012) (επιμ.) *«Ξενιτεμένες» ελληνικές αρχαιότητες. Αφετηρίες και διαδρομές*, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2012.

ΜΠΡΗΣ, Κ. (1966) *Αι Αθήναι από του 19ου αι. εις τον 20όν αι.*, Αθήνα, Καθίδρυμα Πολεοδομίας & Ιστορίας των Αθηνών, 1966.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982) *Δοκίμιο για την αρχαιολογική νομοθεσία*, Αθήνα, ΤΑΠΑ, 1982.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1987) *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ιστορία των 150 χρόνων της, 1837-1987*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1987.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2003) Η κρίση του 1894 στην Εταιρεία, *Ο Μέντωρ* 66Β (2003), σ. 25-48.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004α) Τα οικονομικά της Εταιρείας και το Λαχείο, *Ο Μέντωρ* 71 (2004), σ. 60-65.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004β) Η απαρχή της ελληνικής αρχαιολογίας και η ίδρυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας, *Ο Μέντωρ* 73 (2004), σ. 111-222.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007α) Τα στάδια της ελληνικής αρχαιολογίας, στο **ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2007)**, σ. 16-33.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007β) *Τα 170 χρόνια της Αρχαιολογικής Εταιρείας (1837-2007)*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 2007.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009) *Η ελληνική αυταπάτη του Λουδοβίκου Ross*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 2009.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2011) *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Οι αρχαιολόγοι και οι ανασκαφές (1837-2011)*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 2011.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013) *Πρόχειρον Αρχαιολογικόν*

1828-2012. Μέρος Ι Χρονογραφικό & Μέρος ΙΙ Θεματολογικό, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 2013.
ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Δ. Γ. (1983) (επιμ.) *Ελληνισμός - ελληνικότητα, ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 1983.

ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010) (επιμ.) *«...ανέφερα εγγράφως...»*, *Θησαυροί του Ιστορικού Αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας*, κατάλογος έκθεσης της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 1.7.2010 - 31.1.2011, Θεσσαλονίκη, Ζήτη, ²2010.

ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ, Γ. (1960) *Ο ζωγράφος Αθανάσιος Ιατρίδης (1799-1866)*, Αθήνα 1960.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, Δ. (2010) Θεσμοθέτηση και ίδρυση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, στο **ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010)**, σ. 10-15.

ΧΛΕΠΑ, Ε. Α. (2011) *Τα βυζαντινά μνημεία στη νεότερη Ελλάδα. Ιδεολογία και πρακτική των αποκαταστάσεων (1833-1939)*, Αθήνα, Καπόν, 2011.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κεφάλαιο 1: Περίοδος Ross και Πιττάκη

ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Α. & ΠΡΟΥΝΗ-ΦΙΛΙΠ, Μ. (1973), σ. πθ'-ροθ'.

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Φ. & ΤΣΙΡΙΑΓΛΟΥ, Α. (2008)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Φ. & ΤΣΙΓΚΑΚΟΥ, Φ. Μ. (2009) (επιμ.) *Φωτογραφίες του James Robertson «Αθήνα και ελληνικές αρχαιότητες, 1853-1854»*. Από το Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, ²2009.

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-TUFANO, Φ. (2005)

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-TUFANO, Φ. (2007)

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-TUFANO, Φ. (2008)

MENZEL, Μ. (1990) (επιμ.) *Ludwig Ross. Griechenland. Erinnerungenund Mitteilungen aus Hellas*, Frankfurt 1990.

ΠΑΝΤΟΥ, Μ. & ΚΡΕΕΒ, Μ. (2005) Ο Λουδοβίκος Ροσς ως Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων: τα πρώτα χρόνια, στο **GOETTE, H. R. & PALAGIA, O.** (επιμ.) *Ludwig Ross και η Ελλάδα: Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 2-3 Οκτωβρίου 2002*, Internationale Archäologie, Studia Honoraria 24, 2005, σ. 73-83.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1998) Η Ελληνική αρχαιολογία κατά τα χρόνια του Κυριακού Σ. Πιττάκη, *Ο Μέντωρ* 47 (1998), σ. 74-113.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004β), σ. 111-167.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013), *Μέρος Ι*, σ. 63-166.

ROSS, L., SCHAUBERT, E. & HANSEN, C. (1839) *Die Akropolis von Athen nach den neusten Ausgrabungen. Erste Abteilung, Der Tempel der Nike Apteros*, Berlin 1839.

ΡΟΣ, Α. (1976) *Αναμνήσεις και ανακοινώσεις από την Ελλάδα (1832-1833)*. Μετάφραση Α. Σπήλιος, επιμέλεια Τ. Βουρνάς, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, 1976.

ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ, Γ. (1960)

ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, Δ. (2010)

Κεφάλαιο 2: Περίοδος Ευστρατιάδη και Σταματάκη

ALEXANDRI, A. (2002) Names and emblems: Greek archaeology, regional identities and national narratives at the

turn of the 20th century, *Antiquity* 76 (291) (2002), σ. 191-199.

ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Μ. (2010)

ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ, Ν. (2011) *Το χρονικό της ανασκαφής των Μυκηνών 1870-1878*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 2011.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ (1892), σ. 5-7.

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)

ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ, Σ. & ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ, Ε. (1877) Οι εν Σπάτα της Αττικής αρχαίοι τάφοι και τα εν αυτοίς ανευρεθέντα, *Αθήναιον* 6 (1877), σ. 167-172.

ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ, Β. (1901)

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-TUFANO, Φ. (2007)

ΜΠΙΧΤΑ, Κ. (2010) Το επίπονο έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά τον 19ο αιώνα: περισυλλογή και καταγραφή των αρχαιοτήτων, στο **ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010)**, σ. 20-29.

ΠΑΕ (1871), σ. 17, (1872), σ. 16, (1878), σ. 23-24.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1987)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1988) Παναγιώτης Ευστρατιάδης 1815-1888, *Ο Μέντωρ* 1 (1988), σ. 18-19.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1992) Ο Παναγιώτης Σταματάκης, ιδρυτής του Μουσείου Σπάρτης, *Λακωνικάί Σπουδαί* 11 (1992), σ. 642-650.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2005) Η λεηλασία της Τανάγρας και ο Παναγιώτης Σταματάκης, *Ο Μέντωρ* 76 (2005), σ. 141-150.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007α)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013)

ΣΚΙΑΔΑΣ, Ε. Γ. (1993) *Ιστορικό διάγραμμα των Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδας 1833-1912: σχηματισμός - σύσταση - εξέλιξη - πληθυσμός - εμβλήματα*, Αθήνα, Μικρός Ρωμηός, 1993.

Κεφάλαιο 3: Περίοδος Καββαδία

ΑΔ (1885), (1888-1892)

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ (1892)

FROTHINGHAM, A. L. (1885) Archaeological News. [Greece]. *AJA* 1 (2/3), σ. 227-233 **•**1 (4), σ. 432-439 **•(1886)** *AJA* 2 (1), σ. 84-87 **•**2 (2), σ. 216-217 **•**2 (4), σ. 478-481 **•(1887)** *AJA* 3 (1/2), σ. 166-179 **•**3 (3/4), σ. 437-459 **•(1888)** *AJA* 4 (1), σ. 90-102 **•**4 (2), σ. 200-207 **•**4 (3), σ. 349-362 **•**4 (4), σ. 491-502 **•(1889)** *AJA* 5 (1), σ. 92-107 **•**5 (2), σ. 213-217 **•**5 (3), σ. 374-382 **•**5(4), σ. 490-496 **•(1890)** *AJA* 6 (1/2), σ. 198-217 **•**6 (3), σ. 359-372 **•**6 (4), σ. 554-569 **•(1891)** *AJA* 7 (1/2), σ. 132-146 **•**7 (4), σ. 514-533 **•(1894)** *AJA* 9 (1), σ. 106-129 **•**9 (2), σ. 283-317 **•**9 (3), σ. 417-430 **•**9(4), σ. 569-594 **•(1895)** *AJA* 10 (1), σ. 98-134 **•**10 (2), σ. 236-241 **•**10 (3), σ. 399-424 **•(1896)** *AJA* 11 (2), σ. 205-256 **•**11 (3), σ. 427-467.

HEURTLEY, W. A. & SKEAT, T. C. (1930/1931) The Tholos Tombs of Marmariane, *BSA* 31 (1930/1931), σ. 1-55.

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. & ΚΑΩΕΡΑΥ, G. (1906)

ΚΑΡΟΥΖΟΥ, Σ. (1993) Χρήστος Τσουντας, ένας ήρωας της αρχαιολογικής έρευνας, *Ο Μέντωρ* 28 (1993), σ. 178-183.

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)

LOLLING, H. G. & WOLTERS, P. (1886) Das Kuppelgrab bei Dimini, *AM* 11 (1886), σ. 435-443.

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-TUFANO, Φ. (2007)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1987)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009) Χρήστος Τσουντας (1857-1934), *Ο Μέντωρ* 91 (2009), σ. 6-34.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013)
ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ, Ι. (1992) *Βαλέριος Ν. Στάης*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1992.
ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Χ. (1900) Εργασίαι εν Βόλω, *ΠΑΕ* 1900, σ. 72-73.
ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Χ. (1908) *Αι Προϊστορικά Ακροπόλεις Διμη-νίου και Σέσκλου*, Αθήνα, Π. Δ. Σακελλαρίου, 1908.
ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, Δ. (2010)

Κεφάλαιο 4: Άλλες ειδικότητες

Γ.Α.Κ. (2013) *Αρχαία, πολίτες και πολιτικοί, μια αντί-στροφη ανάγνωση της πολιτικής*, οδηγός έκθεσης, Γενικά Αρχαία του Κράτους - Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία 21.10.2013-9.11.2013, Αθήνα 2013.
ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. (1987) Από τον «ἀρχιμουσειωτήν» Φραγκίσκο Νόβο στους διπλωματούχους συντηρητές αρχαιοτήτων και έργων τέχνης, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 22 (1987), σ. 14-21.
ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. (2006)
ΔΧΑΕ 2 (1894), σ. 28-31 και σ. 63-79.
ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. & KAWERAU, G. (1906)
ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗ-ΑΔΑΜΗ, Μ. (2006) *Ερνστ Τσίλλερ 1837-1923, Η τέχνη του κλασικού*, Αθήνα, Μέλισσα, 2006.
ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)
ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2005)
ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2007)
ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2008)
ΜΠΑΣΤΕΑ, Ε. (2008) *Αθήνα 1834-1896, νεοκλασική πολιοδομία & ελληνική εθνική συνείδηση*, Αθήνα, Libro, 2008.
ΜΠΙΡΗΣ, Κ. (1966)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982)
ΤΡΑΥΛΟΣ, Ι. (1993) *Πολιοδομική εξέλιξις των Αθηνών από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Καπόν, 1993.
ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010)
ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ, Γ. (1960)
ΧΛΕΠΑ, Ε. Α. (2011)

Κεφάλαιο 5: Απόμαχοι και εκπαιδευτικοί

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ (2005) *Η ιστορία της οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού, 1821-1954*, Αθήνα 2005.
ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ (2007) *Ευρετήριο Αρχείου Καποδιστριακής Περιόδου: στρατιωτικά τεκμήρια (1827-1833)*, Αθήνα 2007.
ΚΕΧΡΙΩΤΗΣ, Β., ΛΟΥΚΟΣ, Χ. κ.ά. (2008) *Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους: Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19ο αιώνα*. Επιμέλεια Α. Λιάκος & Ε. Γαζή, Αθήνα, Νεφέλη, 2008.
ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Φ. & ΤΣΙΡΙΑΓΛΟΥ, Α. (2008)
ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2008)
ΜΑΟΥΡΕΡ, ΓΚ. Α. (1976)
ΠΑΡΙΣΗΣ, Σ. (1886) *Ανωτέρα και μέση εκπαιδευσις*, τ. Β', Αθήνα, Τυπογραφείο «Ο Παλαμήδης», 1886.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009)
ΤΑΜΙΣΟΓΛΟΥ, Χ. (1993) Η κοινωνική θέση του δασκάλου τον 19ο αιώνα. Από την απελευθέρωση ως το τέλος του αιώνα, *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 68 (1993), σ. 38-46.

ΠΗΓΕΣ

Β.Δ. 27 Ιουλίου/8 Αυγούστου 1833 (ΦΕΚ 31, 4/16 Οκτωβρίου 1833) *Περί συστάσεως λόχου τῶν Ἀπομάχων*.
Β.Δ. 11 Οκτωβρίου 1852 (ΦΕΚ 55, 31 Οκτωβρίου 1852) *Περί ὀργανισμοῦ τοῦ λόχου τῶν ἀπομάχων*.
Β.Δ. 13 Φεβρουαρίου 1886 (ΦΕΚ 54, 28 Φεβρουαρίου 1886) *Περί προσόντων κλπ. τῶν ἀνωτέρων ἀρχαιολογικῶν ὑπαλλήλων*.
Β.Δ. 13 Φεβρουαρίου 1886 (ΦΕΚ 54, 28 Φεβρουαρίου 1886) *Περί καθορισμοῦ καὶ προσόντων τῶν κατωτέρων ἀρχαιολογικῶν ὑπαλλήλων*.
ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1828), αρ. 97, Ναύπλιο 29-12-1828.
ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ 4639, 20 Ιουνίου 1874 *Περί ἐπιτηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων ὑπὸ τῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων, στο ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ (1892)*.
Ν. 10/22 Μαΐου 1834 (ΦΕΚ 22, 16 Ιουνίου 1834) *Περί τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν συλλογῶν, περὶ ἀνακαλύψεως καὶ διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν*.

Κεφάλαιο 6: Αρχαιολογική νομοθεσία 19ου αιώνα

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009), σ. 22-23, 27-36, 46, 50-54, 70-72, 130-134.
ΜΑΟΥΡΕΡ, ΓΚ. Α. (1976), σ. 548-552 (εκτενής αναφορά στον νόμο της 10ης/22ας Μαΐου 1834).
ΜΕΡΚΟΥΡΗ, Χ. (2012) Εξαγωγές αρχαιοτήτων κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα. Το πρώτο νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία τους, στο **ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. & ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Α. (2012)**, σ. 141-170, ιδίως σ. 147-155.
ΠΑΝΤΟΣ, Π. (2000) Η Ελλάς και η ελληνική νομοθεσία περί αρχαιοτήτων, στο **ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ, Κ., ΤΣΕΚΟΥΡΑ, Κ. & ΦΑΚΑΡΟΥ, Γ. (επιμ.) Πολιτιστική κληρονομιά: επιστροφή και παράνομη διακίνηση**, Αθήνα, ΥΠΠΟ, 2000, σ. 15-28 και κυρίως σ. 15-17.
ΠΑΝΤΟΣ, Π. (2001) Το θεσμικό πλαίσιο δημιουργίας των μουσείων, στο **ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ, Ν., ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ, Τ. & ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ, Χ. (επιμ.) 1η συνάντηση πολιτισμού-τουρισμού. Θεματικά μουσεία στον νησιωτικό χώρο του Αιγαίου**, Αθήνα, Υπουργείο Αιγαίου, 2001, σ. 147-152 και κυρίως σ. 147-149.
ΠΑΠΥΡΟΣ-LAROUSSE-BRITANNICA, τ. 9, λ. *Αρχαιολογική Υπηρεσία*, Αθήνα, Πάπυρος, 2006, σ. 177.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2000) Ο αρχαιολογικός νόμος, *Ο Μέντωρ* 55 (2000), σ. 92-93.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004β), σ. 111-167 και κυρίως σ. 112-114, 120-121, 126-127, 146.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007α), σ. 19-20 και σ. 28.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009), σ. 59-60 (για τον νόμο της 10ης/22ας Μαΐου 1834).
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2010) Η προστασία των αρχαιοτήτων επί Καποδίστρια, *Ο Μέντωρ* 95 (2010), σ. 7-32.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2011), σ. 9-10, 17-18 (για τον νόμο του 1834 και τον ΒΧΜΓ).
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013) Μέρος Ι (σποραδικά). Μέρος ΙΙ, σ. 117-136.
ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, Δ. (2010)

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ (ανακτήθηκαν στις 23.12.2013):

•http://kenny.aitchison.typepad.com/discovering_the_archaeolo/outlines/OUTLINE_OF_ARCHAEOLOGY_AND_ARCHAEOLOGICAL_PROFESSION_IN_GREECE.pdf
•<http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/31-12.pdf>
•<http://www.androulakakis.gr/arxnomothesia.php>

Κεφάλαιο 7: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. (1900)
ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)
ΛΕΥΚΩΜΑ (1937)
ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2008)
ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. (1999)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1987)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2003)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004α)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004β)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007α)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007β)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009), σ. 131-134, 141-147, 198-9, 506-508.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2011)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2012) Το χρονικό της Αρχαιολογικής Εφημερίδος, *Ο Μέντωρ* 103 (2012), σ. 77-86.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013)

Κεφάλαιο 8: Τα πρώτα μουσεία

BENNETT, T. (1995) *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics*. London/New York, Routledge, 1995.
ΒΟΥΔΟΥΡΗ, Δ. (2003) *Κράτος και μουσεία. Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Αθήνα/Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2003.
ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, Α. (2011) *Το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος: ίδρυση, συλλεκτική πολιτική και άλλες δράσεις (1882-1926)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2011.
ΔΗΜΑΡΑΣ, Κ. Θ. (1985) *Ελληνικός Ρωμαντισμός*. Νεοελληνικά Μελετήματα 7, Αθήνα, Ερμής, 1985.
GAZI, A. (2011) National museums in Greece: history, identity, narratives, στο **ARONSSON, P. & ELGENIUS, G. (επιμ.) Building National Museums in Europe, 1750-2010**. Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011. EuNaMus Report No 1, Linköping University Electronic Press, 2011, σ. 363-399.
HERZFELD, M. (2003) Μια γνήσια ελληνική τραγωδία, *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες, Αφιέρωμα 9-2-2003, Νέος Ελληνισμός και Αρχαιότητα 18ος-19ος αι.*, σ. 17-19.
ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Δ. (2004) Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Μεταμορφώσεις, στο *Θωράκιον, αφιέρωμα στη μνήμη του Παύλου Λαζαρίδη*, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2004, σ. 29-46.
ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ, Α. (1884) *Κατάλογος των αρχαίων νομισμάτων, συμβόλων και κερατιών της συλλογής Αλέξανδρου Ν. Μελετόπουλου*. Αθήνα, Αφοί Περρή, 1884.
ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ, Ρ. (2003) Η αναγέννηση του γοτθικού και οι απαρχές της μεσαιωνικής αρχαιολογίας στον 19ο αιώνα, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 89 (2003), σ. 35-41.
POMMIER, É. (1991) (επιμ.) *Winckelmann: la naissance*

de l'histoire de l'art à l'époque des Lumières. Actes du cycle de conférences prononcées à l'Auditorium du Louvre du 11 décembre 1989 au 12 fevrier 1990. Sous la direction scientifique d'Édouard Pommier. Paris, La documentation française, 1991.
ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Μ. Κ. (1948) *Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών - Εκατονταετηρίς 1837-1937*, τ. Ε', *Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής*, τεύχος Α', Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1948.
TRUBETA, S. (2013) *Physical Anthropology, Race and Eugenics in Greece 1880s-1970s*, Leiden, Brill Academic Publishers, 2013.
ΧΙΛΛΕΡΟΥ ΓΑΙΡΕΤΡΙΓΓΕΝΙΟΥ (1901) *Αι εν Ελλάδι ανασκαφαί. Ομιλία εξελληνισθείσα υπό Μ. Κ. Κρίσπη*, Αθήνα, Δ. Γ. Ευστρατίου, 1901.

Κεφάλαιο 9: Αρχαιοκαπηλία και παράνομη διακίνηση

ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Μ. (2010)
ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2010) Εργαλείον αρχαιοκαπηλίας, *Ο Μέντωρ* 97 (2010), σ. 141-144.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Α. & ΠΡΟΥΝΗ-ΦΙΛΙΠ, Μ. (1973), σ. ιε'-νζ'.
ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)
ΜΑΝΤΗΣ, Α. (2008) Διαρπαγή και διασπορά των ελληνικών αρχαιοτήτων, πρακτικά διημερίδας *Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών από την παράνομη διακίνηση και η διεκδίκησή τους*, Νέο Μουσείο Ακρόπολης 24-25.9.2008, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2008, σ. 71-81.
ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. & ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Α. (2012)
ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΔΡΑΝ-ΔΑΚΗ, τ. ΙΕ', λ. *Κων/νος Λάμπρος*, Αθήνα, Φοίνιξ, [1956], σ. 759.
ΜΟΥΤΖΑΛΗ, Γ. Α. (1989) Η προστασία των αρχαιοτήτων και το πρόβλημα της αρχαιοκαπηλίας στη νεότερη Ελλάδα, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 31 (Ιούνιος 1989), σ. 73-76.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2003) Οι ελληνικές αρχαιότητες. Κειμήλια ή εμπόρευμα;, *Ο Μέντωρ* 68 (2003), σ. 97-106.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2006) Το φερμάνι του Έλγιν, *Ο Μέντωρ* 81 (2006), σ. 143-145.
ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ρ. (2009) *Η Συλλογή Χαλκών. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, Αθήνα, ΤΑΠΑ, 2009.
ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, Ε. Γ. (1947) *Ο Γεώργιος Χριστιανός Γκριουσι και η δράσις αυτού εν Ελλάδι. Μελέτη ιστορική*, Αθήνα 1947.
REINACH, S. (2000) Τα μνημεία της Αρχαιότητος εν Ελλάδι (αναδημοσίευση), *Ο Μέντωρ* 55 (2000), σ. 94-114.
ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (2007) *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα (1800-1821)*, τ. Γ'1, Γ'2, Αθήνα, Πιρόγα, 2008.
ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (2010) *Η ληλασία και καταστροφή των ελληνικών αρχαιοτήτων*, Αθήνα, Πιρόγα, 2010.
ΤΟΛΙΑΣ, Γ. (1996) (επιμ.) *Ο πυρετός των μαρμάρων. Μαρτυρίες για τη ληλασία των ελληνικών μνημείων 1800-1820: Τα Ελγίνεια, ο ναός της Αφραίας στην Αίγινα, ο ναός του Επικουρείου Απόλλωνος στις Βάσσες, η Αφροδίτη της Μήλου*, Αθήνα, Ολκός, 1996.

Κεφάλαιο 10: Αρχαιότητες και έργα δημόσιας υποδομής

ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ, Χ. (1986) *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1986.

ΑΕ (1884), σ. 39-44, 45-47.

ΑΞΙΩΤΗ, Κ. (2013) Νέα στοιχεία από την αρχαιολογική έρευνα του χώρου του Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά, στο ΜΠΡΕΝΤΑΚΟΥ, Κ. & ΑΞΑΡΛΗΣ, Ν. (επιμ.) *Η ιστορία του Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά από τον 19ο στον 21ο αιώνα*, Πειραιάς, Νέος Κύκλος, 2013, σ. 56-65.

ΑΡΩΝΗ-ΤΣΙΧΛΗ, Κ. & ΤΡΙΧΑ, Λ. (2000) *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του*. Πολιτικές επιδιώξεις και κοινωνικές συνθήκες, Αθήνα, Παπαζήσης, 2000.

BERNSTEIN, S. & MILZA, P. (1992) *Histoire de l'Europe. Nationalismes et Concert Européen, 1815-1919*, Paris, Hatier, 1992 (ελ. μτφ. Δημητριάδης, Α. (1997) *Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919*, τ. 2 Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997).

ΓΑΡΔΙΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, Κ. (1998) Η ελληνική κοινωνία την εποχή του Χ. Τρικούπη, στο ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Δ. Γ. (επιμ.) *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Εστία, 1998, σ. 177-191.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ (1892)

DE RIDDER, A. (1895) Fouilles d'Orchomène, *BCH* 19 (1) (1895), σ. 137-224.

ΔΕΡΤΙΑΗΣ, Γ. (2005) *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, Αθήνα, Εστία, 2005.

ΚΩΣΤΗΣ, Κ. & ΠΕΤΜΕΖΑΣ, Σ. (2006) (επιμ.) *Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2006.

ΛΑΜΠΡΟΣ, Σ. (1870) *Το Παναθηναϊκόν Στάδιον και αι εν αυτώ ανασκαφαί*. Εκθέσεις αναγνωσθείσαι εν τω Φιλολογικώ Συλλόγω ο Παρονασσός, Αθήνα, Πάσσαρης, 1870.

ΠΑΕ Ελευσίς (1882), σ. 13-15, σ. 84-103, (1883), σ. 8, σ. 51-67, (1884), σ. 9, σ. 64, (1885), σ. 25-29, (1887), σ. 10, σ. 50-58, (1888), σ. 23-27, (1889), σ. 22-25, (1890), σ. 26-27, (1892), σ. 26-27, (1892), σ. 31-41, (1893), σ. 11-12.

Ζέα (1881), σ. 12, (1884), σ. 12, (1892), σ. 17-29, (1899), σ. 12-17.

Πειραιάς (1839-1840), σ. 90, (1860-1861), σ. 21, (1871-1872), σ. 5-6, (1885), σ. 63-71, (1886), σ. 17-18, (1894), σ. 99-114, (1897), σ. 15-16.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΒΕΝΕΤΑΣ, Α. (1999) *Εδουάρδος Σάουμπερτ 1804-1860*. Συλλογή τεκμηρίων για το σχεδιασμό της Αθήνας και του Πειραιά. (μτφ. Τ. Σιέτη) Αθήνα, Οδυσσεάς, 1999, σ. 126-156.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, Λ. (1982) *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι 1882-1910*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1982.

ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Ν. (2004) *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*. Αττικά. Εισαγωγή στο έργο του Παυσανία και στα Αττικά. Αποκατάσταση του αρχαίου κειμένου, μετάφραση και σημειώσεις ιστορικές, αρχαιολογικές, μυθολογικές, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2004, I, 1, σ. 2-4 και I, 38, σ. 3-8.

ΠΟΛΙΤΗΣ, Α. (1998) *Ρομαντικά Χρόνια. Ιδεολογίες και νοσοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα, ΕΝΜΕ - Μνήμων, 1998, σ. 74-89.

ΣΥΝΑΡΕΛΛΗ, Μ. (1989) *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα, 1830-1880*, Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.

ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ, Β. (1999) *Μεγάλα τεχνικά έργα στην Ελλάδα, τέλη 19ου-αρχές 20ού αιώνα*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1999.

(1896) *Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896*. Πανελλήνιον εικονογραφημένον λεύκωμα, Αθήνα, Εστία, 1896, σ. 93-129.

Κεφάλαιο 11: Ξένες αρχαιολογικές σχολές

ÉTIENNE, R. (2002) Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, στο ΓΑΡΟΥΦΑΛΗΣ, Δ. & ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ-ΣΥΒΡΙΑΗ, Ε. (2002), σ. 256-262.

FROTHINGHAM, A. L. (1885) *Archaeological News*. [Greece]. *AJA* 1 (2/3), σ. 227-233 •1 (4), σ. 432-439 •(1886) *AJA* 2 (1), σ. 84-87 •2 (2), σ. 216-217 •2 (4), σ. 478-481 •(1887) *AJA* 3 (1/2), σ. 166-179 •(1888) *AJA* 4 (1), σ. 90-102 •4 (2), σ. 200-207 •4 (3), σ. 349-362 •4 (4), σ. 491-502 •(1889) *AJA* 5 (1), σ. 92-107 •5 (3), σ. 374-382 •5 (4), σ. 490-496 •(1890) *AJA* 6 (1/2), σ. 198-217 •6 (3), σ. 359-372 •6 (4), σ. 554-569 •(1891) *AJA* 7 (1/2), σ. 132-146 •7 (4), σ. 514-533 •(1894) *AJA* 9 (1), σ. 106-129 •9 (2), σ. 283-317 •9 (3), σ. 417-430 •9(4), σ. 569-594 •(1895) *AJA* 10 (1), σ. 98-134 •10 (2), σ. 236-241 •10 (3), σ. 399-424 •(1896) *AJA* 11 (2), σ. 205-256 •11 (3), σ. 427-467.

HEILMEYER, W. D., KALTSAS, N. κ.ά. (2012) (επιμ.) *Mythos Olympia. Kult und Spiele*, München, Prestel, 2012.

HOMOLLE, T. (1897) L'École française d'Athènes. I. La fondation de L'École - ses origines - son but. *La revue de l'art ancien et moderne* I (1897), σ. 1-18.

•L'École française d'Athènes II. Son histoire - son œuvre. *La revue de l'art ancien et moderne* I (1897), σ. 321-334.

•L'École française d'Athènes. III. L'avenir. *La revue de l'art ancien et moderne* II (1897), σ. 1-14.

ΚΑΛΠΑΞΗΣ, Α. (1995) Επιρροές της γαλλογερμανικής αντιπαράθεσης του 19ου αιώνα στην κατασκευή της εικόνας της αρχαίας Ελλάδας, στο ΧΡΥΣΟΣ, Ε. (επιμ.) *Ένας νέος κόσμος γεννιέται*, Αθήνα, Ακρίτας, 1995, σ. 41-58.

ΚΟΡΚΑ, Ε. (2005) (επιμ.) *Ξένες αρχαιολογικές σχολές στην Ελλάδα, 160 χρόνια*, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2005.

ΚΟΡΚΑ, Ε. (2007) (επιμ.) *Ξένες αρχαιολογικές σχολές στην Ελλάδα από τον 19ο στον 21ο αιώνα*, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2007.

KYRIELEIS, H. (2007) Ολυμπία. Ανασκαφές και ανακαλύψεις στο μεγάλο πανελλήνιο ιερό (1875), στο ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2007), σ. 100-117.

ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ, Β. (1901) LORD, L. E. (1947) *A History of the American School of Classical Studies at Athens, 1882-1942*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1947.

MUHLY, J. (2002) Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών. Συνοπτικό ιστορικό σημείωμα της ίδρυσης και των δραστηριοτήτων, στο ΓΑΡΟΥΦΑΛΗΣ, Δ. & ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ-ΣΥΒΡΙΑΗ, Ε. (2002), σ. 71-72.

MULLIEZ, D. (2007) Δελφοί. Η ανασκαφή του μεγάλου μαντείου (1892), στο ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2007), σ. 134-157. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ε. (2010) Σύμβαση μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας για την ανασκαφή της Αρχαίας Ολυμπίας, στο ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010), σ. 16-19.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982), σ. 68-72.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013) PICARD, O. et al. (1992) *Δελφοί. Αναζητώντας το χαμένο ιερό*, Αθήνα, École française d'Athènes/Εφορεία Αρχαιοτήτων Δελφών, 1992.

RADET, G. A. (1901) *L'histoire et l'œuvre de l'École Française*

d'Athènes, Paris, A. Fontemoing, 1901.

WATERHOUSE, H. (1986) *The British School at Athens. The First Hundred Years*, London, British School at Athens/Thames and Hudson, 1986.

Κεφάλαιο 12: Βυζαντινή αρχαιολογία

ΒΕΡΕΜΗΣ, Θ. (1983) Κράτος και έθνος στην Ελλάδα 1821-1912, στο ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Δ. Γ. (1983), σ. 59-67.

ΓΚΟΤΣΗΣ, Σ. (2006) 1884. Η ίδρυση της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, στο ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006), σ. 147-154.

ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. (1987) Από την ιστορία του Βυζαντινού Μουσείου. Τα πρώτα χρόνια, *Μνήμων*, *Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού* 11 (1987), σ. 54-72.

ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. (2006)

ΔΕΛΑΤΟΛΑΣ, Σ. Ν. (2006) *Αδελφοί Λαμπάκη, Ιωάννης*. Γεώργιος, Εμμανουήλ, Αθήνα, Έκδοση των απανταχού εκ Μουντιάδου Τήνου καταγομένων, 2006, σ. 31-246.

ΔΧΑΕ 2 (1892-1894), περίοδος Α', Εκθέσεις του αντιπροέδρου της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας προς το Δ. Συμβούλιον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Αρχαιολογικής Εταιρείας (περί των μωσαϊκών της Μονής Δαφνίου), Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, 1894, σ. 65-79, www.deltionchae.org (ανακτήθηκε στις 23-12-2013).

ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, Δ. Γ. (1993) *1852-1942, Μνημεία της ιστορίας των Αθηναίων*, Αθήνα, Καραβίας, 1993.

ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, Τ. (2006) Οι βυζαντινές σπουδές στην Ελλάδα (1850-1940), στο ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006), σ. 25-36.

ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, Π. (1983) Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο, στο ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Δ. Γ. (1983), σ. 143-164.

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Δ. (2009) *Η Ιστορία της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, <http://www.aol.org.gr/sylloges/dimosiemata/konstantios/istoria-xae.pdf> (ανακτήθηκε στις 23-12-2013).

ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Γ. (1906) Π. Περί διακρίσεως των όρων βυζαντινή αρχαιολογία και βυζαντινή τέχνη και των όρων χριστιανική αρχαιολογία και χριστιανική τέχνη, *ΔΧΑΕ* 7 (1906), σ. 58-61.

ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ, Σ. Β. (1995) Οι χαμένες βυζαντινές εκκλησίες, *Η Καθημερινή*, *Επτά Ημέρες*, Αφιέρωμα 24-12-1995, *Αθήνα: μήνες βυζαντινές*, σ. 11-12, <http://wwk.kathimerini.gr/kath/7days/1995/12/24121995.pdf> (ανακτήθηκε στις 23-12-2013).

ΜΠΕΚΙΑΡΗΣ, Α. (2006) *Η ανακάλυψη των βυζαντινών μνημείων τον 19ο αιώνα*, στο ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006), σ. 144-146.

ΜΠΙΡΗΣ, Κ. (1966)

ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗ, Μ. (2006) Μέλη της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Λόγιοι και πολιτικοί, στο ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006), σ. 155.

ΠΑΛΙΟΥΡΑ, Μ. (2008) *Το ζωγραφικό έργο του Θεόδωρου Ράλλη (1852-1909): πηγές έμπνευσης - οριενταλιστικά θέματα*, Αθήνα, ΕΚΠΑ, Φιλοσοφική Σχολή, Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, 2008, σ. 95-98.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982)

ΣΤΙΚΑΣ, Ε. Γ. (1970) *Το οικοδομικόν χρονικόν της Μονής Οσίου Λουκά Φωκίδος*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1970.

ΧΛΕΠΑ, Ε. Α. (2011)

Κεφάλαιο 13: Βίος Καββαδία

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. (1900)

ΚΑΒΒΑΘΑΣ, Β. (2012) *Παναγής Καββαδίας*. Η ανασκαφή στο Ιερό. Στην αυλή των ονείρων και των θαυμάτων, Επιδεύριον Ανάθημα 1, Επίδευρος 2012.

ΛΕΥΚΩΜΑ (1937), σ. 18, πίν. 38.

ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. (1999), σ. 94-97 (για την κρίση του 1894 στην Αρχαιολογική Εταιρεία).

ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΔΡΑΝ-ΔΑΚΗ, τ. Π', λ. Καββαδίας Παναγής, Αθήνα, Φοίνιξ, [1956], σ. 426.

Επίσης, Συμπλήρωμα, τ. Γ', λ. Καββαδίας Αλέξανδρος και Καββαδίας Επαμεινώνδας, Αθήνα, Φοίνιξ, [1956], σ. 207-208.

ΠΑΠΥΡΟΣ-LAROUSSE-BRITANNICA, τ. 9, λ. Αρχαιολογική Υπερσία, Αθήνα, Πάπυρος, 2006, σ. 177.

ΠΑΠΥΡΟΣ-LAROUSSE-BRITANNICA, τ. 26, λ. Καββαδίας Αλέξανδρος, Καββαδίας Επαμεινώνδας, Καββαδίας Παναγής, Αθήνα, Πάπυρος, 2007, σ. 448-450.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982), σ. 21, 57-59, 102-103.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1992) Ο Παναγής Καββαδίας και τα γεγονότα του 1909, *Ο Μέντωρ* 23 (1992), σ. 173-180.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1999) (επιμ.) Αφιέρωμα στον Στέφανο Α. Κουμανούδη και τον Αθανάσιο Σ. Κουμανούδη, *Ο Μέντωρ* 49 (1999), σ. 1-29.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2003), σ. 25-48.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007α), σ. 23, 25 και 28-29.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007β), σ. 50-51 και σ. 60-61 (συνοπτικά για την κρίση του 1894 στην Αρχαιολογική Εταιρεία και τα γεγονότα του 1909).

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2011), σ. 16-20, 116-117 (για τον Καββαδία και τη δράση του), σ. 121-122 (για τους Σ. και Α. Κουμανούδη).

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013) Μέρος Ι, σ. 205-256. Μέρος ΙΙ, σ. 22-23.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ (ανακτήθηκαν στις 23-12-2013):

•<http://www.greekencyclopedia.com/kavvadias-alexandros-athina-1884-1971-p2497.html>

•<http://www.greekencyclopedia.com/kavvadias-epameinwndas-athina-1886-1965-p2498.html>

•<http://www.greekencyclopedia.com/kavvadias-panagiwtis-kefallonia-1849-athina-1928-p2500.html>

•http://news.kathimerini.gr/4Dcgi/4Dcgi/_w_articles_civ_2_18/11/2012_50189

•<http://www.efsyn.gr/?p=65697>

Κεφάλαιο 14: Οι πρώτοι γραπτοί διαγωνισμοί

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ (1892)

JONES, H. S. & POWELL, J. E. (1970) *THUCYDIDIS HISTORIAE*. Tomus Prior. *Oxford Classical Texts*. Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1970.

ΛΕΥΚΩΜΑ (1937)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013) Μέρος Ι, σ. 85-259.

